

MB
163.564

Szenti Tibor

A black and white close-up portrait of an elderly man, Szent Tibor, wearing a white textured knit hat and a dark sweater. He has a slight smile and is looking directly at the camera. His right hand is raised towards his chin, with his index and middle fingers extended. The background is a plain, light-colored wall.

JOCÓ,
SZÓLNAK A HARANGOK!

SZENTI TIBOR

JOCÓ, SZÓLNAK A HARANGOK!

**Emlékezés Nagy Józsefre, a Magyar Televízió
főoperatőrének vásárhelyi művészkorszakára**

A kötet megjelenését támogatta:

*Hódmezővásárhely megyei jogú város közgyűlése,
Benkő László, a CAOLA Rt igazgatótanácsának elnöke
Pártay Lilla*

ISBN 963 85851 02

Kiadja: LAZI BT
Hódmezővásárhely 1998

TARTALOM

Előszó helyett
A halálhír
A megismerkedés
Jocó bemutatkozik
Terepszemle az „Égető Eszter” forgatásához
Tanyák
A nagyszülők sírja
A dombos mindszei táj
Találkozás a rendezővel
Csurikova
Az „Égető Eszter” forgatása
Az „Ablak” munkatársai
Március 15-i ünnepség a Sóshalmi Olvasókörben
További sóshalmi filmek
A Molnár testvérek
A Molnárokat nem lehet feledni!
„A tanya” és „A föld”
Csorcsán Szűcs Imre parasztköltő
Kuláklistán
„Fegyvertelenül”
A pilotkábel
Az elvetélt vallomás
Az el nem fogyasztott kakaspaprikás
Kovács Dávid poharai
A Bütyök Csárda és a Vasmacska
Portréfilmem
Jocó barátsága az Állategészségügyi Főiskolával
A sóshalmi kovács
Parasztportrék
„Ükunokák”
A fafaragók
A vásárhelyi festők
Harc Fodor Józsefért
Félbemaradt forgatások
Jocó riporterkedni tanít
Az érzékeny ember
Az elhagyott ember
A szenvedő ember
Naplemente
A túlparton várlak

FÜGGELÉK

(Nagy József életrajza)

Ajánlás

Nagy József

főoperatőr-filmrendező

vásárhelyi művészkorszakára emlékező könyvemet

kiemelten

Nagy Józsefné Pártay Lilla

Kossuth-díjas balettművésznék ajánlom.

*

Továbbá ajánlom a következő televíziós barátainak és személyiségeknek: **Bíró Istvánné** vágónak. **Darab Gyula** szerkesztő-riporternek. **Farkas Tibor** segédoperatőrnek. **Feledy Péter** szerkesztő-riporternek, **Gombár János** felelős műsorszerkesztőnek. **Gyenes Károly** szerkesztő-riporternek. **Herzán Miklós** gyártásvezetőnek. **Hortobágyi Éva** műsorvezető-riporternek. **Incze Zsuzsa** műsorvezető-riporternek. **Lénárt István** oszt. vez. gyártásvezetőnek. **Papp Ferenc** segédoperatőrnek. **Peták István** MTV (egykori) igazgatónak, **Péterfay Attila** gyártásvezetőnek. **B. Révész László** osztályvezetőnek.

*

Ugyancsak kiemelten ajánlom

Dr. Osváth László

rádiós szerkesztő-riporter,

Jocóval közös barátunknak,

aki filmjeink ősbemutatóit is segítette

A fotókat készítették

az archív felvételek kivételével:

Nagy József

főoperatőr, filmrendező.

Az MTV munkatársai, segédoperatőrök.

Szenti Tibor

irodalmi forgatókönyv-író.

A borítólapphotóit

Tóth György

(MTV fotólabor munkatársa) készítette

és engedélyezte felhasználásukat.

Előszó helyett

Tisztelt síremlék-avató gyülekezet, kedves Barátaim!

Nyolc hónapja, hogy koporsódnál állva, megrendülten elbúcsúztam Tőled, Jocó. S most a drága Lilla, a szerető társ és feleség által kiválasztottan a megtiszteltetés súlya alatt, emlékeim-élményeim szélviharában keresem a szavakat, hogy megpróbáljak Hozzátok méltóan szólni, hogy mit is mondjak?

A Ti életetek indulása a „Fából faragott királyfi” című mű filmjének forgatásán kezdődött, mely két elhivatott művész-ember Bergman-i, vagy Fellini-féle sorsszerű találkozása volt, ahogyan Nagy József operatőr szalonnás-erős paprikás reggelire meghívta az akkor még „sorban” táncoló balerinát, Pártay Lillát.

Ez a sorsszerűség most jelképpé magasztosul bennem, mert úgy gondolom és hiszem, hogy Lilla nem választhatott síremlékedhez a fán kívül más anyagot, és e kopjafa készítőjeként a Mártélyon élő Nagy István fafaragó mestert. Bennem e mű asszociálja Nagy Józsefet, az embert és a filmkészítőt. Te, Jocó, Mártélyon járva mindig betértél Nagy Istvánhoz megpihenni és gyönyörködni a kézműves faragott munkákban, kiegészítve ezt jóízű beszélgetésekkel, ahonnan mindig feltöltődve jöttél el. Ezeket az „élményeket” a film szalagján is megörökítetted, melynek átsütő ereje engem igazán akkor perzselt meg, amikor Nagy István barátodat személyesen is megismertem. Ez a találkozás számomra művészi nagyságodat igazolta.

Életművedet nemcsak a filmjeid, hivatalos és nem hivatalos elismerései, de barátaid, tisztelőid is őrzik és bizonyítják. Munkatársaid, kollégáid, jelzővel illettek: „Öreg” - így szólítottak -, és így beszélnek rólad. Úgy gondolom és hiszem, ha egy kollégát, főnököt tisztelően „jelzősítenek”, annál nincs nagyobb elismerés.

A legnagyobb dolog az életben nyomot hagyni embertársainkban. Benned, drága barátom, Nagy Jocó, volt valami rendhagyó, általános és különös szintézis, ami lehetlenné tette a veled szembeni közömbösséget és a felejtést is. Volt benned valami távolságtartás. Tulajdonképpen nem voltál közvetlen, és mégis közvetlen voltál. Ezt a paradoxont valóságod kommunikációs készségben, képességben oldotta. Habitusod kontrasztokból tevődött össze, úgy, mint a jó képi megjelenítés, amelynek igazán mestere voltál.

A tudás, az értékeket bíró ember szerénységét is szerettem, becsültem Benned. Volt Benned valami etikus visszatartottság, szemérmesség is. Még akkor is, ha néha átlépted a „küszöböt”. Én így éreztem, és ilyenek tartottalak.

Többször akartalak megszólaltatni a rádióban. Nem álltál kötélnek. Németh László „Égető Eszter” című regényének tévéfilm-változatát a kritika és a nézők, különösen a hódmezővásárhelyiek, és közülük is az „érintettek”, az operatőri munka kivételével - Te voltál az operatőr -, enyhén szólva vegyes érzelmekkel fogadták. „Beszéljen a néző. Gondolatok, vélemények Németh László Égető Eszter című regényének tévéfilm-változatáról” címmel készítettem egy kritikai hangvételű rádióműsort. Ebben Németh Lászlót, s a regényt is ismerő vásárhelyi nézők, és Töröcsik Mari, aki Égető Eszter szinkronhangja volt, véleményével szembesítettem Hintsch György rendezőt. Tudtam, hogy Nagy József operatőrnek kemény vitája és harca volt a rendezővel. Erről beszélgettünk is. Nem tudtam Jocót rávenni a műsorban való részvételre. Elhárította azzal, hogy a forgatáson és házon belüli kritikai észrevételeit, úgy érzi, nem etikus az operatőrnek a rendezővel szemben egy rádióműsorban is elmondani.

Önálló portré műsor sem jött össze Jocóval. Amikor Lilláról készítettem egy verses-zenés portré műsort, Lilla érdemeként kitűnőt, Jocó többszörösen köszönte nekem.

Tudtam, hogy december 31-én, szilveszterkor házasodtak össze. Úgy gondoltam, ez jó apropó egy kitűnő művész emberpár életének megszólaltatására, kiket az egymás iránti tisztelet és szeretet fon össze. Győzködésemmek Jocó nem tudott már ellenállni. És a mikrofon előtt egy bensőséges, „mélyrétegű” beszélgetés kerekedett ki. Fájdalom, hogy szinte az utolsó időszakban örökíthettem meg a Magyar Rádió és hallgatói számára ezt a beszélgetést.

Jocónál a kamera mindig „kéznél” volt, s amikor a beszélgetést indítani akartam, „- várjatok!” - szólt -, „- Lilla, te ide, Laci te oda ülsz”- mondta, és a kamerát beállította önjáróra, majd hozzánk ült. „- Kezdhethetjük” - szólt az operatóri parancs.

Februárban a posta egy csomagot hozott. Benne kazetta, és Jocó köszönő sorai. „- Miért te köszönsz?” - mondtam neki a telefonban. - „Nekem van többszörösen köszönni valóm.” Így az én számomra oly kedves emberpárt, Lillát s Jocót - kis gyermekkorom óta pajtásomat-barátomat -, otthonomban a technika csodájával bármikor előttem lévő hús-vér emberré tudom tenni.

Mi, hódmezővásárhelyiek valljuk, hogy valami különleges humuszban születünk, valami sajátos szellemiség települ génjeinkbe, mely alkotásra, összefogásra ösztönöz. Működik egy belső kényszer, a szülőföld közösségéért, értékeinek megőrzésére, felmutatására. Ez a belső kényszer munkálkodott Nagy Jocó barátomban, amikor segítő kollégáival, barátaival szülőföldjéről, emberi sorsokról filmjeit készítette.

Ettől a földtől csak testben, de lélekben soha nem lehet eltávolodni. A Te tested, Jocó, számkra fájdalmasan korán visszatért a szülőföldbe, a város által méltán adományozott díszsírba, de lelked, szellemed velünk maradt, és nemcsak filmalkotásaid őrzik emlékedet.

Ez az anyaföld, sír, melyet a természet fája keretez egységbe, a horizontra tekintő kopjafával, ahol szeretett és szerető feleséged által ültetett virágok hirdetik az élet örökkévalóságát, adjon neked nyugalmat. Néked Lilla, akire még sok-sok művészi teljesítmény vár, egészséget, békességes megnyugvást, és alkotói erőt mindannyiánk gyönyörködtetésére.

Dr. Osváth László

1. A család hentesüzlete 1930-ban.

2. Nagy Imre, az apa, 1939-ben honvédként.

3. Szóke Ida, az anya, 1930-ban.

4. Jocó első, artista felesége, aki 1950-ben elhagyta.

5. Jocó második felesége, kislányuk anyja.

6. A harmadik házasságkötés 1970 szilveszterén Pártay Lillával.

7. A gyűrűfölhúzás meghitt pillanata.

8. Jocó Judit lánya, anyja és Lilla 1970 körül.

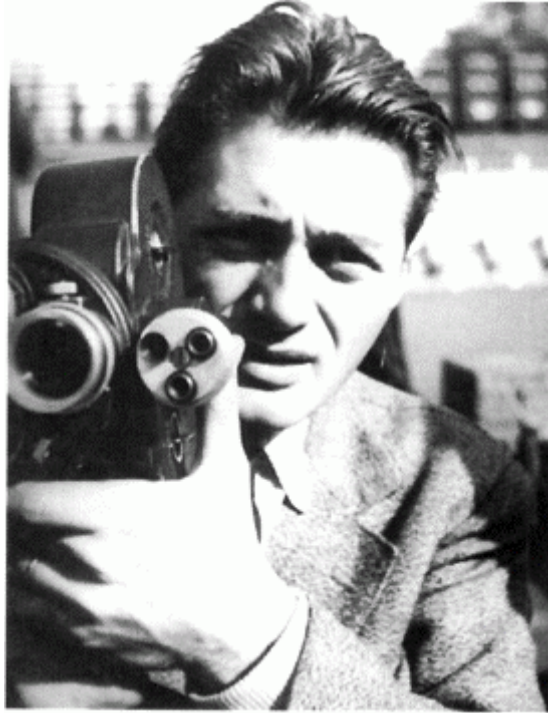
9. Ida mama. Huba a vizsla, és Lilla 1975-ben.

10. Agyműtétet filmez 1949-ben.

11. A kamera mint barátja és szerelme (1949).

12. Témaválasztás (1950-es évek eleje).

13. Összpontosítás (1950-es évek eleje).

14. Készül a vizsgafilm a Balatonon, 1953-ban.

15. Riportfilmet készít az 1950-es években.

A halálhír

Amikor Pártay Lilla sírástól elfúló hangon megszólalt a telefonban: „- Jocó haldoklik” -, olyan hatással volt rám, mintha egy kellemes, félhomályos szobában erős reflektorfények vágódtak volna a szemembe. József napján történt. Úgy ért a fájdalom, mintha izzó parázs zuhant volna a fejembe, és az agyamat porrá égetné. A tehetetlenség és a félelem kerített hatalmába.

- Agy- és tüdőembólia. Megbénult, nincs öntudatánál - mondta felesége.

- Van remény?

- Menthetetlen.

- Imádkozom érte - zokogtam én is.

Már nem segített. Március 21-én, Nagy József hatvanhetedik születése napján, a Magyar Televízióból fölhívott az egyik munkatársnője, és közölte: „- Jocó ma délután háromnegyed ötkor meghalt.”

Ez a hír sajnos már nem ért váratlanul, mégsem heverem ki. Így történt, hogy elindította bennem a visszaemlékezést.

A megismerkedés

Közel két évtizeddel ezelőtt, 1979 nyarán, egy eléggé késői órán csengettek. Akkor még az Oldalkosár utca 3. szám alatti bérház parányi lakásában zsúfolódtunk két serdülőkorban lévő gyermekünkkel. Összenéztünk a feleséggel.

„- Ki lehet ilyen váratlanul?”

Az ajtóban Benkő Zoltán, a Magyar Nemzeti Bank hódmezővásárhelyi fiókjának igazgatója, kedves barátom állt, és mögötte egy hasonlóan szálás férfi. A lakás egyetlen emberléptékű, mindenek szobájában összeismerkedtünk:

- Nagy József vagyok, a Magyar Televízió főoperátora - nyújtotta Jocó a kezét, és letette az asztalra néhány hete megjelent „A tanya” című könyvem.

- Dedikálnád? Az utolsó bötűig kiolvastam!

A „bötű” szóhasználat megnyerő volt. Érzékeltette, hogy nyájként egy a „pásztorunk”: a vásárhelyi szülőföld. Erről az emberről akkor még - és ez az én szégyenem! - szinte semmit sem tudtam.

Mentegetőzéseként valljuk be őszintén, hogy amikor filmet nézünk, és a több tucatnyi névvel, hivatkozással fut a feliratozás, mi, a „nem vájt fülűek”, nemigen figyelünk oda. Annyi rémlett nekem is, hogy a képernyőn már találkoztam Nagy József nevével.

Dedikálás után így szólt hozzám:

- Azért gyűttem, hogy dolgozzunk együtt. Dokumentumfilmöket is készítek. Könyved adta az ötletöt. Mit szólnál hozzá, ha a vásárhelyi tanyavilágról forgatnánk egy szociográfiai kisfilmöt? Të írnád az irodalmi forgatókönyvét, én pedig a technikai, és természetesen a fölvételeket készíteném.

Nagyon tetszett a dolog, sőt a lelkem szinte röpdösni kezdett az örömtől. Akik ismerik írásaimat, tudják, hogy képben (is) gondolkodom. Éppen „A tanya” könyvemnek több olyan részlete van, amelyek szinte „kész forgatókönyvek”, csak meg kell filmesíteni. Itt Vásárhelyen nem is lehet másként, ahol évszázados képzőművészeti kultúra van. A mi látásmódunk az ő hatásukra képszerű.

Különösen így van ez az én esetemben. Apai részéről László nagybátyám egy időben Tornyai János magántanítványa volt. Kohán György, Füstös Zoltán, Csikós Miklós korábban apámat látogatták és viszont. A Szent István utcában egy oldalon, néhány ház különbséggel, egymás mellett laktunk Fejér Csabával, de Fodor Józseffel és Erdős Péterrel is gyermekkori barátság kötött össze bennünket.

Csoda-e, ha korai élményeim kapcsán fölmerült bennem az igény, hogy gondolataimat jó lenne filmre vinni. De hogyan? Ki vagyok én, hogy majd talán eljön hozzám az ország egyik legismertebb rendező-operatőre, bekopogtat és azt kiáltja felém: „- Keblemre!”

...és ez a „fehér lovon járó herceg” most valóban megérkezett. Itt ül velem szemben és mustráljuk egymást. Tizenkét év- és klassziskülönbség néz rám a fotelból.

Őszintén szólva, mint ember, nem tett rám különösebb hatást. Bennem nem ébredt iránta sem rokon-, sem ellenszenv. Valamilyen külső forgatásból vetődött erre. Kifakult kék farmer-nadrágja lötyögött a fenekén, mellén pedig agyonmosott, egyszerű pólóing feszült. Az egyetlen, ami a figyelmemet vonzotta, az a valami, amely hosszú zsinóron a nyakában lógott. Egy kis bőrrszény volt, akár az indiánok hajdani *kinikinikes varázscsacskója*, benne a *fétissel*. Amikor leült és nyakbatyuja szinte az ölébe esett, gondosan eligazgatta. Ebből következtem, hogy fontos lehet. Később azután - amikor fölvetél előtt és közben gondosan fényt mért vele -, megtanultam, hogy ez a forgatás alapműszere.

Ezen az első találkozáson nem sokat voltunk együtt. Ahogy jött, hamarosan távozott. Múltak a hetek, hónapok, de nem jelentkezett. Őszintén szólva, nem is bántam. Azt már negyven évesen fölmértem, hogy a filmezéssel mennyi bajom lehet, rabolja a szabad időmet, és eltérít attól az úttól, amelyen járni kezdtem. Ma már tudom, hogy ezek okoskodások voltak és hál' Istennek tévedtem! A megkondított harang szavát egyelőre mégis elnyelték bennem a hétköznapi zajok.

Jocó bemutatkozik

Azt hiszem, nem a „meglátni és megszeretni” típusú ember vagyok. Az én érzelmeim - akár a fa gyökerei a sziklába - lassan és szinte észrevétlenül belenőnek a társ, a barát lelkébe. Jocóval mégis másként történt a dolog. Első látogatását lassan el is felejtettem.

Egy este, amikor a gyerekek már visszavonultak a parányi félszoba zugába, a tévé képernyőjén föltűnt egy film. Sütő András: „Anyám könnyű álmot ígér” című regényének filmváltozatát láttuk. Az írást közel évtizede ismertem, gondolatai nem hatottak újszerűen. Hanem a film képei! Különösen az a jelenet, amikor az éjszakai temetőben fölillantak a gyertya fényei. De nem úgy, mint Jancsó Miklós műveiben, ahol az ezernyi ragyogástól „eltéved” az ember, és a látvány elvonja figyelmét a gondolatoktól. Itt épp fordítva történt. Az író mondanivalóját emelte ki. (Később, az „Ükunokák” című közös filmünkben, az egyik 1848-as vásárhelyi hős sírján már csak egyetlen gyertyacsonk lángja imbolygott. Galyasi Miklós költő, múzeumigazgató, tisztelt barátom és mesterem mondta az ilyen művészi erényre, hogy az estélyi ruhán elszórva megannyi villogó flitternél többet mutat a szép homlokra kötött egyetlen fölcsillámló gyémánt diadém.)

Amikor a film befejeződött, rögtön föllapoztam a mősört, és megnéztem a film készítőinek nevét. A felsorolt stáblistából csak egyre emlékezem. Ékköként ott ragyogott, „operatőr: Nagy József.”

Lelkem gyökerei megkapaszkodtak e kemény sziklába, és a gránit hagyta, hogy növekedjem.

Terepszemle az „Égető Eszter” forgatásához

A tévéfilm után már erősen vártam, hogy újra találkozzunk. A kíváncsi beteljesülése nem is sokat váratott magára. Június vége volt, rekkenő meleg. Ismét váratlanul csengettek, és Jocó állt az ajtóban. Már egyedül jött, „rég” barátként.

- Röggel itt vagyok érted. Velem gyüssz - hallod!?

Ezt a „hallod” szót nyomatékkal mindig akkor mondta, amikor ellentmondást nem tűrően végrehajtotta akaratát. Szombat következett, így valóban szabaddá tudtam tenni magamat. Jocó már a megbeszélte korai időpont előtt fél órával ott volt értem. Hajnalban kelő, és pontos ember volt.

- Maga még itt szenderög Anyó mellett, a gépek mög levágják előlünk az összes búzát! - recsegte magázásra váltva. (Mindig, mindenkit magázott, ha viccelődve cseplülni akart.)

Ezen a napon megtanultam, hogy „mi a munka”. Hajnaltól késő estig, evés nélkül jártuk a vásárhelyi határt. Jocó mindig a saját kocsijával jött, hogy független lehessen. Önálló felszerelést tartott, mert utált várakozni és kunyerálni a tévétől. Az autója most is zsúfolásig tele volt „technikával”. Kamerák, állványok, fekete szögletes táskák közé bepréslődve, úgy ültem végig vagy 16-18 órát, akár egy kígyóember, akinek kicsavart lába, törzse, keze a legkülönbözőbb helyeken volt, ahol éppen hely adódott. Operatőr barátom úgy volt vele, hogy ha ez a fickó kibírja a „szoktatást” - esetleg! - még valamilyen alacsonyabb szinten filmest is nevelhet belőlem.

Ahogy Jocó átlépte Hódmezővásárhely határát, öntudatlanul és azonnal áttért szülőföldje jól ismert. „ö”-ző beszédmódjára. Ebben a nyelvjárásban így magyarázott nekem:

- A föladat a következő. Végigmutatod neköm a vásárhelyi határban azokat a helyeket, ahol összefüggő, nagy búzatáblák vannak. A közepin dülőút, a szélben domb. Az úton majd koci mög, én mög a jelenetöt a dombrul filmözöm.

Aki évtizedek óta gyalog, kerékpáron vagy parasztkocsin járom ezt a nagy határt, magam sem gondoltam, hogy mekkora föladat épp olyan tájrészletet találni, amelyik pontosan megegyezik azzal, amit egy művész - gyermekkori élményei alapján - lelkében megálmodott. Egy újra fölcsendülő zúgáshoz a harangot megtalálni!

Tanyák

- Két tanya is köll neköm - mondta Jocó. - Az egyik nagygazdáé, tele jókora épületökkel, hosszú tanyaházzal, kerttel, artézi kúttal... szóval nem köll ezt neköd magyaráznom. A másik a módos paraszt takaros, rőndbe tartott tanyája lögyön. Legjobb lönne az eredeti Gyevi-tanya. Mőg van még?

- Mőg hát - mondtam -, de ha föl támadna szögény Gregus Máté, mán mög sē ösmerné.

- Induljunk!

Szerencsénk volt. Sóshalmon, balra az út mellett még állt az egykori Hódi-Kenez tanya. Valamikor néhány száz hold föld tartozott hozzá. Jókora tanyaházát a bejárat felől ereszalja védte. Konyhájában a szabadkéményt már lepadlásolták, de a gyönyörű boltív még elválasztotta a pitvart. Az udvaron egykori gépszín, téglából rakott, alápincézett magtár állt, középen óriási galambdúc többszáz költőhellyel, hatalmas „kúlás” kukoricás góré, mellette artézi kút és halastó húzódott. Előbb ide fordultunk be.

Nagy Ödön, a tanya tulajdonosa, az egykori Rákóczi Mgtsz mindenhez értő, segítőkész tagja, és felesége Rózsika jött elénk. Egy kávé mellett Jocó elbeszélte jövetelünk célját. Hej, szegény család! Akkor még nem is sejtette, hogy a filmezés mivel jár! Miután vásárhelyi vendégszeretettel fogadtak, és a kérést tanakodás nélkül teljesítették, kicsit körülnéztünk.

Jocó egy jegyzetfüzetet nyomott a kezembe, és diktálni kezdte, hogy hol, mit kell majd a forgatásnál „kitakartatni”, hová szükséges épületet imitálni, milyen legyen a kert, és így tovább. A házaspár ekkor már gyaníthatta, hogy itt hetekig nem lesz nyugalomuk, és jó, ha megmaradhatnak a saját tanyájukban.

- Gyerünk, Tibor - sürgetett Jocó -, mert mindjárt dél lesz, és még sömmit se csináltunk!

Székkutas után, a volt szőkehalmi iskolával szemben begördültünk Póshalomra. Fölmásztunk a dombra. Előbb álldogáltunk, majd körbetopogtunk, miközben Jocó mindent megfigyelt.

- A táj szép, de nekem nem ez köll. Itt csak kiégött gyöpöt látok, búzatábla mög sēhun. Azért tartsd az eszödbe, mert egyszer még ide visszatérünk.

Átmentünk a Gregus-tanyára. (Ez az Égető Eszter „Gyevi-tanyája” volt.) A cseresznyefákon pirosodott a gyümölcs. Jókora gaz nőtt mindenütt, és az egész egykori mintagazdaság az elhanyagoltság jeleit mutatta. Hanem a pálinkafőzde éppen működött! Messziről áradt a meleg cefreszag. Az orrunk után mentünk, és mire odaértünk, már ettől az illattól kellemesen elbódultunk.

Néhány kupica pálinka mellett gyorsan megtörtént az ismerkedés, és szétnéztünk a birtokon. Jocó fától fáig szaladgált, előlről meg hátulról nézte a romladozó helyszínt, de csak nem az volt, amit Németh László leírt. Végül széttárta a kezét és szomorúan így szólt:

- Ebbül mán sohasē lösz az én filmöm mintatanyája. Mönnyünk innen tovább.

Egyelőre nem mehettünk ki az útra, mert a pálinkától még „túl sok muslica kerengett a fejünk körül”. Ez volt az újabb szerencsénk. Emlékeztem rá, hogy nem messze innen, a Kakasszék-ér partján takaros kis tanya áll, amelyet néhány éve Csatóry Tamás barátom mutatott nekem. Arra mentünk. Ahogy a Kutas felőli partra fölértünk, ismét gyönyörű táj bontakozott ki előttünk.

Lent az egykori mederben kanális húzódott. A túlparton pedig egy véggel felénk álló, szép kis tanya feküdt, a Lendvai Sándoré. Mindjárt szembe tűnt a jellegzetes vásárhelyi kerekől, a külső kemence és a tapasztott üstház. A hatalmas gémeskúttól és a jócskán vízzel teli gödörtől keskeny csapás kanyargott fölfelé a partra, a ház elé. Gyalog mentünk, miközben Jocó sűrűn forgolódt és fényképezett.

A tanyaudvar és közelről az épületek kissé elhanyagoltak voltak, de Jocónak megtetszett a különös tájban álló tanyaegyüttes. Vázlatot készített, megtervezte a külső felvételek helyszíneit. Megbeszéltük, hogy hová való a virágos kert, amelyet majd a kertészeknek kell időre ide varázsolniuk. Hamarosan előkerült az állvány és egy kis felvevőgép. Több irányból próbafelvételek készültek. Jocó magabiztosan ki is jelentette:

- Na, ezt eladom a Hintschnek!

Közben Kutason megszólalt a harang. Az én gyomromban is delet kongattak, de ekkor még hej, de messze voltunk attól, hogy leüljünk falatozni.

A nagyszülők sírja

A Pusztáról visszajöttünk, és a vásárhelyi Jókai utcán Mártély felé vettük az utunkat. A Kincses temető mellett hirtelen fékezés. Jocó egy virágboltba ment, és hamarosan sírcsokorral tért vissza. A mártélyi kanyar előtt betértünk a temető egyik legrégebbi részébe. Öles gazba vágunk előre, és hamarosan még a hónunk alja is tele lett bogánccsal. Közben Jocó elmondta, hogy mit keresünk.

- Páros sírban itt nyugsznak a nagyszüleim. Nagypáméknak vendéglője volt a Teleki és a Rákóczi utca sarkán. Később ez lőtt a HÓDIKÖT kultúrháza. Mindönki szerette őket. Sok lakodalmat röndöztek náluk a nagy terömben.

A sír lehangoló volt. A betontetőt erőszakosan ketté törték, és alóla a földet jócskán kihányták. Valószínű, hogy sírrablás lehetett. Jocó szinte egy szót sem szólt. Láttam, hogy nagyon szomorú és befelé folynak a könnyei. Amennyire lehetett kitakarítottuk a gázt. helyére toltuk a széttört fedélt, és Jocó ráfektette a csokrot. Másodpercig ott állt még lehorgasztott fővel, azután nagyon csöndesen annyit szólt:

- Mönnyünk.

A munka hajtott bennünket tovább Mártélyon meg sem álltunk, pedig később megtudtam, hogy Jocó mennyire szerette a Tiszát! Átszaladtunk Mindszenten is, ki a Mihás-útra.

A dombos mindszei táj

- Lassíts, Jocó - kérleltem -, mert itt nézelődnöd köll. Hamarosan a dombok következnek.

Az út mindkét oldalán a mezők fölé emelkedő, jókora halmok tagolták a tájat. Az úttal párhuzamosan, olykor meg rá merőlegesen, hosszan elmúló homokhátak futottak. Sokan nem is tudják, hogy Mártély és Szegvár között elrejtve egy kis „zalai jellegű dombvidék” terül el az Alföld minden szépségével. Akkor még itt állt a hegyes-halmi kis templom, tanyai búcsújáró hely. Korábban szépen művelt szőlőhegyek övezték a tanyák körüli homokvidéket. A magasabb halmok aljába pedig pincéket vágak.

Jocóval egész délután jártuk a határt. Fölmásztunk valamennyi dombra. Újra előkerült az állvány és a masina, a fényképezőgépet pedig a nyakamba akasztotta Sok-sok próbafölvételt készített. A szőlőtelepítést már kivágta a helyi szövetkezet, és helyette, ameddig csak a szem ellátott, búzát vetett.

Közben a nap a Tisza felé ballagott. A folyó felől langyos szél érkezett, és átfutott a búzamezőkön. Hullámozott a végtelen arany tenger. Az egyik domb tövében ott kanyargott a gépek által összevágott göröngyös földút. Jocóban újjáéledt a megálmodott jelenet: régi lovas kocsival, porzó dülövel. Tudtam, hogy igazán nem a masináink dolgoznak. A felvételeket az a lencse készítette, amely Jocó szemében tükröződött születése óta.

- Ez köll neköm - mondta elismerően. - Itt forgatom a kocsis jelenetöt. Kivel löhet itt errül beszélni?

Bementünk a községbe, és megkerestük a szövetkezet irodáját. A vezetőség már régen eltávozott, de néhány túlmunkát végző beosztott még dolgozott. Elmondtuk, hogy mit akarunk. Kedvesen fogadtak bennünket, de rögtön láttuk, hogy a dolog nem lesz egyszerű, és hosszabb tárgyalásra számíthatunk. A baj ugyanis az volt, hogy aszályos, meleg nyár járta, a gabona megérett, és ahogy a szél mozgatta a telt kalászeket, szóródni kezdtek a szemek.

- Vágni köll, mert mindönnap veszteség - fogalmazta meg tömören egy gazda.

- A baj az, hogy egy jó hét múlva forgatunk. Addig várni köll - mondta Jocó.

A következő hét elején már Lénárt István, a főgyártásvezető, a film anyagi biztosítója is megérkezett. Ő a szakma egyik „nagy öregje”, akit mindenki Papónak ismert. A hivatalos tárgyaláson nem voltam jelen, de gazdasági megegyezés született a várakozást, szemvesztést illetően.

Jocó egy hét múlva, verőfényes déli időben, amikor Mindszenten és Szegváron a harangok megkondultak, ott állt a domb tetején irdatlan kamerája mögött. Hagyta, hogy a forróság vibráljon a poros út fölött, és amint a szél összeborzolta Gabonaanyánk szőke fürtjeit, enyhülést hozott a forgató stábnak.

Találkozás a rendezővel

A következő hét végét ismét együtt töltöttük. No, ez az „együtt” szó nem igazán jó kifejezés ide, hiszen Jocónak alig volt ideje, nem sokat találkoztunk. Korán indultunk. Az előző este a stáb már megérkezett a Fama Hotelba. Itt át kellett ülnöm a filmrendező: Hintsch György kocsijába. Jocó a következő utasítást adta:

- Mönnyetök elöl, kalauzold a rendező urat. Most köll „eladnunk” a kiválasztott helyszínöket.

Láttam, hogy Jocó rendkívül ingerült és letört volt. Közte és a rendező között szikrák pattogtak, pedig - legalábbis egyelőre - udvariasak voltak egymással. A bemutatkozás után beültem a kényelmes magánautóba, amelyet a rendező első asszisztense, egy fiatalember vezetett. Hármában nekivágtunk az útnak.

Hintsch nagy tudású, intelligens ember. Németh László „filmszakértőnek” számított. 1965-ben sikerrel vitte vászonra az „Iszony”-t Elismerten jó irodalmi forgatókönyveket írt. Megnyerő stílusú embert ismertem meg benne, de azt is éreztem, hogy kissé merev és nehezen oldódik.

Eleinte közömbös dolgokról beszélgettünk, majd a táskájából elővett egy hatalmas, gépelt kéziratcsomót és átadta.

- Az „Égető Eszter” forgatókönyve - mondta. - Úgy hallottam, jól ismered a regényt. Nézz ebbe bele, a jelenetek illeni fognak-e a kiválasztott helyszínekhez?

Miközben a kocsink Sóshalom felé haladt, mögöttünk Jocó vezetett a segédoperatőrével majd a főgyártásvezető kocsija következett... egyszóval, a stáb jó része jött velünk. Én belemerültem az olvasásba. Ahogy peregtek az események, én is egyre ingerültebb lettem. A gondom az volt, hogy a szövegben megítélésem szerint sok pongyola mondat, szó- és mondattani hiba volt. Ezenkívül jóval többet kellett - és lehetett - volna Németh László eredeti fogalmazására támaszkodni. Ezt őszintén el is mondtam a rendezőnek, aki megnyugtatóan, hogy ez a szöveg még nem a végleges, és javítani fog rajta. (Amikor később a televízióban újra találkoztam a párbeszédekkel, bosszús voltam, mert az ígért javításokat nem találtam.)

Közben sorrajártuk az ismert helyszíneket: a Nagy Ödön, majd a Lévai-tanyát, megmutattam a pósahalmi és a mindszei dombokat. Amikor kiszálltunk, körülöttünk mindenki hallgatott, csak Jocó és a rendező beszélgettek. Pontosabban: vitatkoztak. Hintschnek minden helyszínen volt valami kifogása. Az egyik helyen „miért épp ott áll az a fa”, a másikon pedig „miért épp ott nincs egy nagy fa”.

Hintsch végül is elfogadta az összes tanyai helyszínt, de a két ember között a feszültség tovább nőtt. Az történt, hogy a rendező, aki szuverén alkotóművész volt, olvasmányélménye alapján másként látta magában a tájat, mint amilyen a valóságban egyáltalán létezett. A közös alkotásnál az azonos látásmód, és az egymással szüntelen kötendő megalkuvás szükséges. Ez a két ember nem fért össze. Erős egyéniségek voltak, nehezen engedtek elképzeléseikből.

Később azt is megtudtam, hogy a feszültség fő forrása a film főszereplőjének kiválasztásakor keletkezett közöttük. Jocó próbafelvételeket készített több fiatal magyar színésznővel, viruló szépségekkel, ahogy Németh László Égető Esztert ábrázolta, de Hintsch György egyiket sem fogadta el.

Csurikova

Jocó belebetegedett a főszereplő megválasztásába. Életének ez volt az utolsó, nagy tévés játékfilmje. Csodálatos alkotást akart, vásárhelyi helyszínek és körülmények között, hogy ezzel szülővárosának állítson emléket. Sajnos nem sikerült, és ez olyan fájdalommal töltötte el, hogy beszélni sem volt szabad róla. Halála előtt nem sokkal együtt forgattunk Feledy Péterrel a határban, és feljött a szó az Égető Eszterről. Péter jószándékkal, mit sem sejtve, viccelődni kezdett a főszereplő miatt. Jocó rögtön tűzbe jött és keményen leintette barátját:

- Ez neköm annyira fáj, hogy nem tűröm az élcelődést. Többet szó se essön róla!

Az akkori szovjet filmgyártás egyik „csillaga” Csurikova volt, sok kiváló szerep életre keltője. Remek zsánerszínészként ismert, ezért is esett Hintsch választása órá. A rendező tévedése talán ott volt, hogy ez az egyébként is „hervadó” korú színésznő még csak meg sem közelítette Németh László Égető Eszterének báját, kirobbanó női szépségét. Nem is volt magyar arc! A film „kakukktojása” lett a többi színész között. Amikor a filmet bemutatták, a kritika is hüvösen fogadta. Vásárhelyi atyámfiai pedig bosszankodtak vagy keserűen nevettek rajta, és számukra idegen maradt az alkotás főszereplője, de ekkor már késő volt, hiába kondítottuk meg idejében a harangot.

Az „Égető Eszter” forgatása

A külső forgatások megkezdődtek. Állandó meghívást kaptam, sőt a velem kötött szerződés alapján minden helyszínen ott kellett volna lennem, hogy a berendezés kor- és „Vásárhely-hűségét” ellenőrizsem. Szakmai lelkesedésemet eléggé lohasztotta a munkámért kapott tiszteletdíj, amelyből nemhogy sarki házat, de még egy ócska biciklit sem tudtam volna vásárolni. Ennél viszont egy fontosabb dolog volt, amiért nem jártam el a fölvételekre. Az a rossz hangulat, amelyet ott találtam.

Először a Kakasszék-ér partján álló „mintatanyába” mentem ki. A ház előtt illatoztak a kerteszek által odavarázsolt, frissen öntözött virágok. Lendvai Sándor, a tanya gazdája újratapasztotta és meszelte az összes épületet, megigazgatta a kerekől tetején lévő gazfedést. A család gondozta a jószágokat, az udvaron éppen kacsák vonultak a vizesgödör felé; egyszóval, a két világháború közötti mintagazdaság illúziója élt, lüktetett a szemünk előtt.

16. A művészsors szimbóluma: „fent...”

17. „...és lent”. (Az 1950-es években).

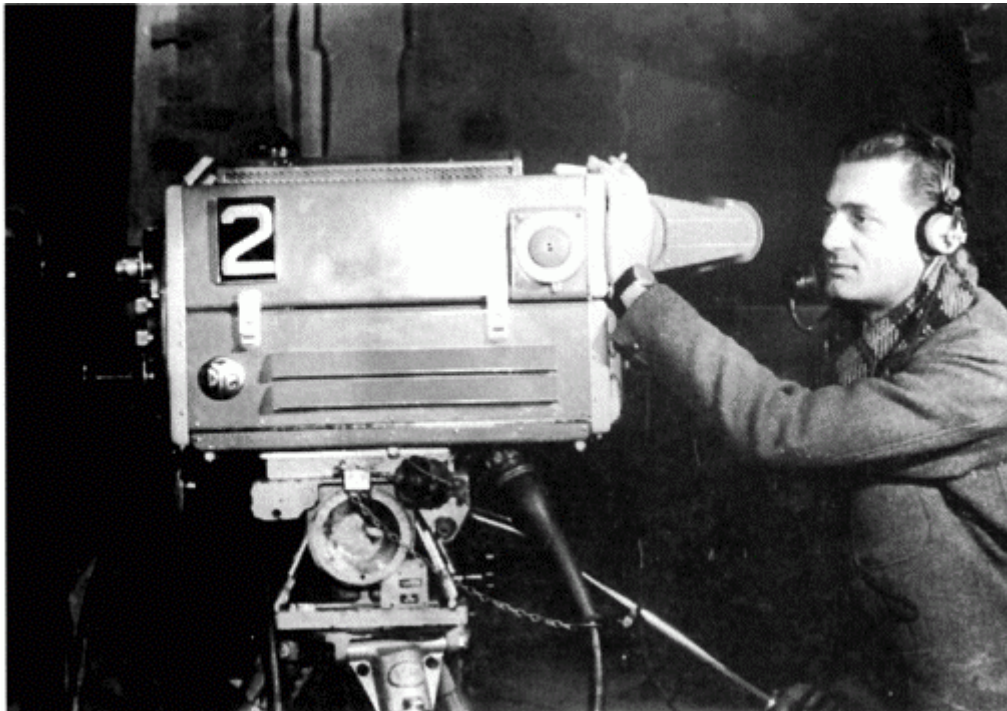
18. Külső forgatáson (az 1950-es években).

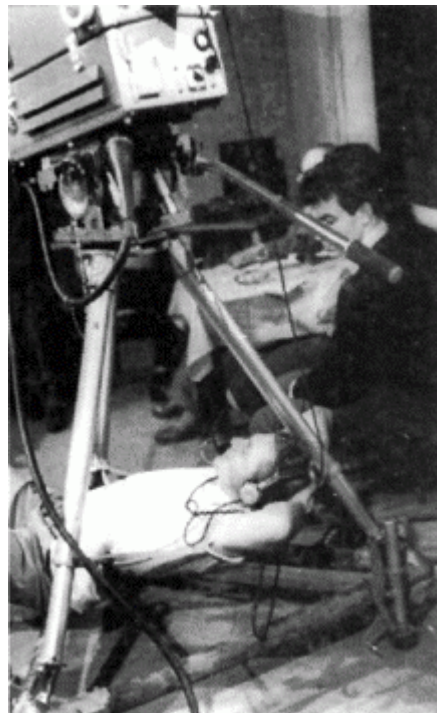
19. „Kocsizás” egy külső forgatáson. (Az 1950-es évek).

20. Az MTV első operatőreként munka közben. 1957-ben.
A fotót Emery Soos (Toronto) készítette.

21. Az első tévékamerák egyike mögött (1957).

22. Közvetítés közben pihenni is kell. (1957).

23. Pihenő, az „Egy óra múlva jövök” forgatásán (1970-1975 között).

24. Felvétel előtt Mártélyon (1993-ban).

25. Lendvai Sándor Kakasszék-éri tanyája (1986).

26. Póshalmon Hintsch Szentivel beszélget (1986).

**27. Jelenet-beállítás (1989. Sóshalom).
Jocó, Gombár János, Kenéz Sándor és felesége, Julinka.**

28. Utolsó igazítás a fölvétel előtt.

29. Oldódás a sikeres riport után.

30. Molnár Ernő sóshalmi tanyája (1989-ben).

31. Gombár János Molnár Ernővel beszélget.

32. Cs. Szűcs Imre portréfilmjét forgatják (1989).

TELEFAKTUM
HUNGARY

AZ ELSŐ BUDAPESTI
TELEVÍZIÓS DOKUMENTUM
ÉS PUBLICISZTIKAI
FESZTIVÁL

A TELEFAKTUM első budapesti
televíziós dokumentum
és publicisztikai fesztivál zsűrije a

MOVI díjat
SZENTI TIBORNAK;

a „*BESZÉLGETÉS SZÜCS IMRÉVEL*”

című filmnek ítélte oda.

Budapest, 1990. április 29.

Magyar Film- és Televíziós Művészeti Szövetség
Televíziós Tagozat

1850 BUDAPEST
Szabadság tér 17.

TELEFAKTUM
HUNGARY

TELEVÍZIÓS
DOKUMENTUM
ÉS PUBLICISZTIKAI
FESZTIVÁL

33. A MOVI-díj egyik oklevele.

34. „A föld” c. filmben Molnár Ernő és Lajos (1992).

35. Jocó filmezi a földet vizsgáló Molnár testvéreket.

36. Jócó a friss barázdából a szántást filmezi.

37. Papp Ferencsel a Molnárokat filmezi.

38. A kis „Ketyere” rögzíti Molnár Ernő udvarát.

39. Romtanyát filmeznek Farkas Tiborral.

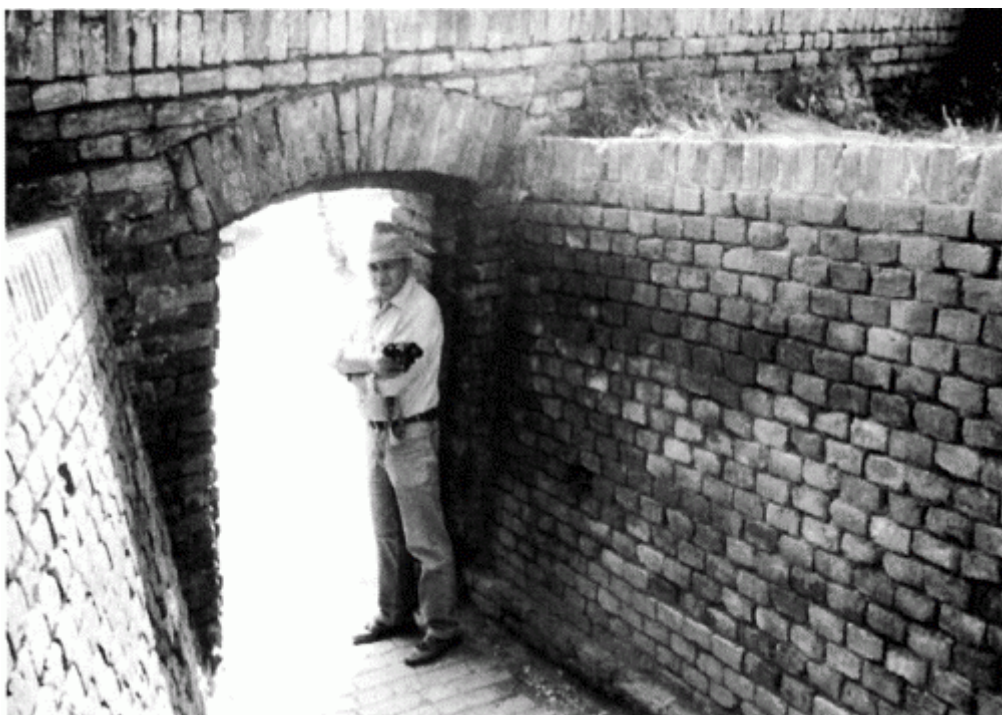
40. „A tanya” film forgatása Belső-Erzsébeten.

41. Munka közben 1992-ben, Belső-Erzsébeten.

**42. „A legvásárhelyibb vásárhelyi” c. film helyszínélése:
az árvízvédelmi kőfalnál (1993-ban).**

43. A kőfal Árpád utcai kapuja.

44. Terepszemle a Tarján-végi körgáton (Álmos-Halász u.).

45. Tiszai halásztanyát fényképez.

A forgatások korán reggel kezdődtek volna, mert a júliusi hőségben az izzó nap csakhamar a fejünk fölé került, és hullámzani kezdett a délibábos levegő. Ezen a napon már a felvételek indulása előtt megérkeztem. Jocó ekkorra a kamera mögött, egy jókora forgószármolyon ült, a tanyaház végénél. Üdvözöltük egymást, de nem szólt többet. A rendező és asszisztense kissé távolabb foglaltak helyet. A forgatókönyvet tanulmányozták. Az egyetlen „látványosság” Mensáros László színművész volt, aki a tanya sarkán lévő fa alatt mozdulatlanul állt, kezdésre várva. A jóságos „öreg” türelmesen szemlélődött, közben pedig a percek, negyedórák gyorsan kúsztak előre. A feszült, néma csend nem tetszett. Erőt vettem magamon és megkérdeztem Jocót:

- Miért nem kezdtek?

Nagy József hangját alig ismertem meg. Halkan és a torkából beszélt. Nem volt udvariatlan, de éreztem, hogy fölösleges, sőt tolakodó a kérdésem. Röviden válaszolt:

- Csurikovára várunk.

Jocó kameramanja elmondta, hogy ez mindig így van. A színész nő meglehetősen szereti a vodkát, és az esténkénti poharazgatása éjszakába nyúlik, majd gyorsan jön a reggel.

A művésznőnek a tanyában egy külön helyiség volt berendezve, ahol a „fáradalmakat” pihente, és reggelként igyekeztek belé lelket verni. A fő baj nem is ez volt. Csak évek múlva, Jocónak egy-egy elejtett mondattöredékéből állt össze a kép. Az egyébként sem fiatal arcot a szesz és az éjszakai kimaradozás erősen megviselte. Miután reggel magához térítették, a szem alatti táskás bőrből üde és fiatal maszkot kellett varázsolni. Jocó szerint a „világ legjobb” sminkesét kaptuk, aki „csodákra” képes, és csodát is művelt minden reggel, hogy a színésznőnek „fotogén” arcot készítsen.

Amikor Csurikova belelendült a szerepébe, már újra a tehetséges színész nő volt. Remekül játszott az érzelmeivel. Ha kellett, pillanat alatt sírt, gördültek a könnyei, lemosva és utat törve a gondosan elkészített maszkon. Ekkor jöttek az újraigazítások, leállítások, feszült várakozások, hogy a közeli felvételeknél az arc kifogástalan legyen. Közben az idegeskedés, meg a fokozódó nézeteltérések, mint lassan ható mérge belemarták magukat a stáb hangulatába, és ahogy ez ilyenkor lenni szokott, a forgatócsoport pártokra szakadt.

A Lendvai-tanyán töltött néhány óra számomra elég volt. Megfogalmazódott bennem, hogy ezt a munkát semmi pénzért sem csinálom tovább. Csalódásomat nem is lepleztem. Még egyszer, egészen véletlenül, egy külső forgatáson vettem részt. Jocó ezen idő alatt nálam nem jelentkezett. Gondolom, hogy esténként az egész napi törődést kellett oldania, és fölkészülni a következő napi nehéz forgatásra. Így azt sem tudtam, hogy a városban vannak-e még?

Az egyik délután a munkahelyemről hazafelé tartottam. Látom, hogy a mai Hősök terénél, a kőfal felett, a Hordó Étterem, illetve a Kaszinó közötti utcarészt elkerítették és nagy a csődület. Jocó alakja a kamera mögött kimagaslott. A forgatás éppen állt, így könnyen odamehettem. Kedvesen fogadott, és mindjárt magyarázni kezdett:

- Látod, ez lett a régi Promenáda. Az eredeti, a Sas előtti már használhatatlan.

Korabeli öltözékben, napernyők alatt sétált a kis mezőváros polgári ifjúsága. A föl vétel indult. A kamera egy monitorral volt összekötve, így rögtön ellenőrizni lehetett, hogy mi kerül föl vételre. A rendező beállította a jelenetet, és a séta elkezdődött, de két lépés után Jocó megállt. Ekkor már az idegei a végsőkig feszültek, és nem bírta magát türtőztetni. Veszekedni kezdtek Hintschhel, hogy ez a beállítás rossz, nézze meg a képernyőn. A rendező viszont csak azért sem adott neki igazat.

Nem tudom, hogyan vergődtek zöld ágra? Nem az én feladatomban a két kiváló szakember viszonyának, vagy bármelyikük egyéni viselkedésmódjának a megítélése. Visszaemlékezésemben csak jó szándékú, ámde szubjektív érzéseimre hagyatkozhatom. Mindenesetre, bennem megszólalt a vészharang. Ahogy jöttem, angolosan távoztam. Számomra itt befejeződött az „Égető Eszter” című tévéfilm forgatása.

Az „Ablak” munkatársai

Az „Égető Eszter” című tévéfilm forgatása után egy darabig ismét nem láttam Jocót. Talán a forgatás során, 1986 nyarán, a Vásárhelyen átélt megannyi keserűség miatt egyelőre nem kíváncszott haza.

Három év múlva, 1989 elején Jocó fölhívott telefonon a Magyar Televízióból. Akkor rendszeresen dolgozott az „Ablak” c. közéleti műsorban, amelynek máig használt szignálját, az „ablakokat” is ő készítette.

- Köllene nekünk valami műsor Vásárhelyről. Van-é most valami érdekös dolog nálatok? Fölkeres két kolléga, és nézzetök szét, de ezek barátok is, hallod-è!?

Jocó nyelvén ez azt jelentette, hogy „- úgy fogadd őket, mintha én mönnék!” Először azt gondoltam, hogy küld majd két fiataalt, akik itt akarnak tapasztalatokat szerezni, és nekem kell őket babusgatni. (Ilyen, és hasonló „élményeim” a kultúrélet más területén gyakran voltak.)

Hét végén csöngetnek. (Ekkor már a Kodály Zoltán utcában laktunk, és végre volt egy olyan szobánk, amelyikben - a túlsúfoltsága ellenére is - két embernek le lehetett ülni.) Kinyitom az ajtót, és alig hiszek a szememnek. Gombár János, az „Ablak” felelős szerkesztője, és munkatársa: Feledy Péter szerkesztő-riporter, a Magyar Televízió két népszerű és megbecsülésnek örvendő főmunkatársa állt előttem.

- Ahogy Nagy Jocó leírt, a szakállad alapján ugye te vagy a „tanyás” Szentí? - mondta bemutatkozásként Gombár János, és nyújtotta a kezét.

Nyomatékként Feledy mutatta „A tanya” című könyvemem:

- Az egyik kolléganőnk, Bánki Ilona üdvözöl, és kéri, hogy dedikáld neki.

- Gyertök beljebb!

- Mi ez, lakás, vagy múzeum? - kérdezték szinte egyszerre, miközben szétnéztek.

Akkor délelőtt belevesztünk a tárgyakba és a könyvekbe. Miután Szentíéknél mindig csurrant-csöppent egy kis házi főzésű pálinka, már nem is gondoltunk arra, hogy azonnal megváltsuk a világot. Délben megebédeltünk a közeli vendéglőben, majd útnak indultunk.

Az elmúlt őszön, a városban - talán az országban is - elsőnek újjáalakult a Sóshalmi Olvasókör. Az újrakezdéstől támogattam őket, és most is úgy gondoltam, hogy pillanatnyilag nincs „izgalmasabb” kultúrtéma, amely példát mutathat az egész nemzetnek: önerőből szerveződve, haladó régi hagyományokat ébresztgetve, miként talál magára egy kis tanyai közösség - ha hagyják!

A Székkutas felé vezető út mellett, az akkori tanácstól megkapták a megüresedett tanyai iskolát. Egyik szárnyában a Németh László Városi Könyvtár raktárt alakított ki, míg a másik tantermet, az előterét és egy kisebb szobát a gondnoki lakással az olvasókör rendezhette be. Itt vártak bennünket lelkük minden melegével és a feleség vendégszeretetével az egykori tanítók, a Kenéz házaspár.

Kenézné Julinka nem sokat szólt, átengedte a beszélgetést a férfiaknak, de az asztalra tette a frissen sült sós pogácsát. Sándor bátyám - némi huncut mosollyal - az íróasztal fiókjából nem paksamétát, hanem egy üveg finom sóshalmi pálinkát, és poharakat rakott az asztalra. Úgy jártunk, mint a római Cézár a feléje nyújtott koronával: egyre nehezebb volt a finomságokat visszautasítani. Kenéz Sándor meg is jegyezte.

- Nálunk a pogácsa és a pálinka olyan, mint a szlávoknál a só és kenyér. Ezökkal kínáljuk a kedves vendégeket.

Újdonsült tévés barátaink ismerkedtek. Alaposan megnézték az első világháborús emléktáblát, a kör egykori vezetőiről készült képeket, egy sor értékes relikviát, az udvart és a környezetet.

Kenéz Sándor, illetve a vezetőségből közben megérkezett M. Horváth Márton, Gyömrő Molnár Imre, valamint Molnár Ernő és Lajos testvérek magyaráztak, majd előadták terveiket.

Másnap reggel a Fámából - éveken keresztül ez a hotel volt a tévések vásárhelyi szálláshelye - Feledyék már az előző este megjött Jocóval érkeztek hozzám. Késlekedés nélkül indultunk a Sóshalmi Olvasókörbe. Kifelé menet Jocó mellett ültem. Nem is gondoltam, hogy mennyire megfigyelte a tájat, amikor évekkorábban az „Égető Eszter” forgatása során erre járt. Most ő mutatta nekem, hogy milyen gyönyörűek balra, az elnyúló dombháton ülő, gondozott tanyák. A körben nem sokat töltöttünk, hanem sorrajártuk a lehetséges forgatási helyszíneket. Délben, amikor a harangszó már a Halászcserkényben ért bennünket, Jocó így foglalta össze a másfél napi puhatolódzás eredményeit:

- Szóval, egy helyütt öt filmöt készítünk.

Március 15-i ünnepség a Sóshalmi Olvasókörben

1989 tavaszán szinte megújult a lelkünk. Egy régi parasztközösség a saját olvasókörében 1950 óta először ünnepelhetette az 1848-as forradalom évfordulóját. A tévések már délelőtt megérkeztek. Sebtiben fölvettek a kocsira, és robogtunk Sóshalomra. Jocó mindig maga mellé ültetett, és a forgatás színhelyéig ezerféle szakmai dolgot kérdezett - így volt ez most is.

A technika beszerelése állandóan gondokkal járt. A forgatások belső színhelyén egész kis stúdiót kellett kiépíteni. Az ablakokat elsötétíteni, a reflektorokkal kellő világítást biztosítani stb. Ezen dolgoztunk Sóshalmon is. Kábel kábel hátán kanyargott, behálózta a folyosót, előteret, nagy termet. Szaladgálás, kiabálás és feszültséggel teli izgalom előzte meg a várakozást, miközben az udvaron fölállított bográcsokból a marhapaprikás mind ellenállhatatlanabb illata hódított és vonzott bennünket.

A forgatócsoportnak volt egy hallatlanul nyugodt és biztos pontja, akit semmi sem hozott ki a sodrából, a szintén vásárhelyi származású Halla József operatőr. Vele már évekkorábban megismerkedtem. Éppen Sóshalmon, ahol Szakály István egyik dokumentumfilmjének részletét forgatta, és a Rákóczi szövetség akkori vezetősége megengedte, hogy egy napra az eredeti körülményekben, a régi Sutuba visszatérjen az olvasókör. Halla József rokona Jocónak. A fiatalembert ő indította el a pályán. Halla sokat tanult tőle, mesterének tartotta, és mindig szívesen jött vele Vásárhelyre forgatni.

Már az ünnepség előtt dolgozni kezdtek a kamerák. Az egyik kint volt fölállítva, és fogadta a közelebbi-távolabbi tanyákról érkező, a friss szélben kipirult arcú vendégeket, a másik mögött egy emelvényen Jocó állt a nagy teremben. Feledhetetlen ünnep volt. Szavalkók, énekek hangzottak el, amelyeket a kör tagok, a gyermekeik és unokáik adtak elő. Nem kellett ide a fővárosból érkező neves művész, csupán - a régi hagyomány szerint - az ünnepi beszédet

tartotta a városból meghívott, tisztelt személy. A műsort mindig maguk készítették. Belülről építkeztek, és nem import kultúrára támaszkodtak.

Vacsora után Gombár János és Feledy Péter fölváltva kérdezték az olvasókör vezetőit, ill. tagjait sorsukról a kamerák előtt. Jocó sokáig emlegetett egy megható jelenetet. M. Horváth Márton társelnök úgy beszélt a körről, a szabadság első érintéséről, hogy a kezét a szívére helyezte.

- Látod, komám - mondta Jocó jóval éjfél után, hazafelé menőben - ezök az én testvéreim.

További sóshalmi filmek

Az ünnepi vacsora paprikás illata még ki sem szellőzött igazán a teremből, amikor ismét stúdióvá alakult. A Sóshalmi Olvasókör két pótolhatatlan egyéniségét, a Kenéz házaspárt ültették kamera elé. Akkor már megszűnt az iskola és Kenézék, akik itt egy szorgos életet töltöttek el a tanítással, nyugdíjban voltak és beköltöztek a városba. Gombár János velük beszélgetett az életükről.

Emlékek, gyötrelmek, feledhetetlen élmények, iskolai ünnepek, álmok, hitek és könnyek kerültek elő a mondatok közül, és a szemek sarkából. Amikor Sándor bátyánk elakadt, vagy összeszorult a torka, felesége, a mindig derűs Julinka vette át a szót, és remek fordulatokkal fejezte be a mondatot. Gombár János előtt ott volt a házaspárról írt szinopszisom, de nem volt rá szükség. Élvezettel hallgattuk ennek a három intelligens embernek a belefeledkező, nagyszerű beszélgetését. A filmet az „Évgyűrűk” műsor-sorozatban akkor nyáron, a „Pedagógus Napon” sikerrel mutatta be a Magyar Televízió.

Következő állomásunk Székkutas volt. A „XX. századi Tessedik Sámuel”-nek, a falualapító mintagazdának, akiről Németh László, Féja Géza, Paku Imre, dr. Grezsa Ferenc és sokan mások írtak: idős Gregus Máténak még élt néhány unokája. Közülük Gregus Imrét kerestük föl a forgatócsoporttal.

Jocó dokumentumfilmjei mindig túllépték a műfaj határait. Sohasem elégedett meg azzal, hogy szereplőit leültesse egy helyre, és az „áldozat” a beszélgetés végéig ott gubbasszon, tátogó szájjal, arcbőre összes gödrével és görcsével, ahogy a közeli fölvetel kinagyítja. Jocó sohasem „arcanatómiát”, hanem lélekábrázolást végzett. Most is így történt.

A stáb hamarosan kint ült az egykori epreskertben, a mintagazda hajdani tanyájában. Mivel a szomszédos épületben működött a pálinkafőzde, és az illatát most sem lehetett elkerülni, mielőtt kitört volna a nótázás, Feledy Péter csak kicsalta Gregus Imre szeméből a könnyet. Elég volt végezetül a földet említeni, hogy a visszaemlékezés sírásba torkolljon, mert ennek az embernek „az egész élete a föld volt”. Az ő harangját Földanya kondította meg, és hangja évezrede ott bűg az ekevasról leforduló rögök között.

A Molnár testvérek

A Sóshalmi Olvasókörben, a nagy teremben, a köri alapítók és vezetők falon függő képei között van egy régi, nagy alakú portré. A Molnár testvérek őseit ábrázolja. A család története elvész a vásárhelyi tanyavilág évszázadaiban. Az elődök és az utódok a földből éltek, onnan nőttek ki, és szorgos életük végén ide tértek, térnek meg.

A két testvér: Ernő és Lajos élete még a hagyományos paraszti gazdálkodásban érte el delelőjét, majd sorsuk ketté szakadt. Lajos maradt egyéni gazda, míg az idősebb a szövetkezetbe kényszerült. Egy töről fakadt életút két ágat hajtott. A kérdés az volt, hogy egyik és másik miként virágzott?

A kérdéseket Gombár János főszerkesztő tette föl nekik. Előbb az öregebb testvért, Ernőt faggatta a tanya udvarán. Addig Lajost hazaküldték, hogy ne hallja a bátyját. Kora tavaszi, csipős szélben egy faderékon ült a gazda és visszaemlékezett. Könny szökött a szemébe, amikor eljutott a földtől való megválás lelki gyötrődéséig. Megmondták neki, hogy akkor itt maradhat apái ősi fészkében, ha belép a téeszbe. Ezt az utat választotta. Szorgos, nehéz évek után a közösből megbecsült tagként ment nyugdíjba. A pénze ma is kevés, ha nem lennének jószágai, fölkopna az álla.

Ahogy itt végeztünk a forgatással, a gazda fia, az ifjú Ernő összevágott, kátyús úton, egy-két elakadást leszámítva, sikerrel kalauzolt át nagybátyja tanyájába. Lajos a lovat itatta. Jocónak éppen ez a természetes kép kellett, és amíg a kanca szürcsölt, nagyokat prüszkölt, Gombár János belefeledkezett a múlt kutatásába. Előjött a hányatott élet, a tanyáról, tanyára vándorlás, amiért nem lépett be a téeszbe. Ráadásul a meghagyott földet több darabra, egymástól távol kapta meg. Elbeszélte, hogy neki, mint magángazdának nem lesz nyugdíja, és csak addig boldogul, amíg dolgozni képes.

Amikor a két felvétel idáig jutott, megérkezett Budapestről az Ablak műsor több kiváló és közismert munkatársa: Hortobágyi Éva, Ince Zsuzsa, valamint Herzán Miklós gyártásvezető. Közvetlenül a stúdióból jöttek, és kissé fáradtak voltak az egész napos munkától, a hosszú utazástól. Nagy volt az örömünk. Az elmaradhatatlan pálinkás üveg gyorsan körbejárt és senkit sem kellett biztatni. A baromfiudvarban jókora tyúk búcsúzott el élete párjától, hogy gőzölögve hamarosan az asztalunkra kerüljön.

Jocó komor, szinte ingerült volt. Az igazság az, hogy elégedetlenkedett a két gazda eddigi vallomásával. Valahogy hiányzott a beszélgetés sava, borsá. Az kiéreződött, hogy bár mindkét ember más életutat járt, a végeredmény szinte ugyanaz volt: dolgozni halálig, de az nem világlott ki, hogy ennek miért kell így lennie?

Jocó átküldött Ernőért, aki hamarosan meg is érkezett. Becipeltük a fene sok technikát a szobába. Ilyet még nem láttak az öreg vályogfalak! Fényárban úszott minden. Az asztal mögött, egymás mellett ült a két testvér. Újdonsült vendégeink is nagyon kíváncsiak voltak, hiszen azért jöttek el, de Jocó nem engedte be őket a forgatásra, és kintrekedtek a konyhában. Engem viszont Jocó most is a kamera alá ültetett, és figyelnem kellett, hogy a fölvetel a forgatókönyv szerint haladjon.

Gombár János fölvette a nehéz kérdést: „- Miért jutottak ide öregségükre?” A válasz 1989 kora tavaszán, amikor már frissülő társadalmi szelek fújdogáltak, kézenfekvő lett volna, de a két gazda megszeppenve üldögélt a kamera előtt, elterelő mondatokkal töltötték az időt, és nem merték az igazságot kibökní. Jocó mérges lett, leállította a kamerát és rájuk mordult:

- Halljátok-ë, beszéljetök neköm őszintén, në kertöljetök itt össze-vissza. Nem a vészharangot akarjuk mi möghúzni fölöttetök. Na, összeszödtétök magatokat? Kamera indul..., tessék!

Gombár János megismételte a kérdést, Molnár Ernő végre megszólalt és kibökte:

- Ögye mög a fene ezt a szocializmust, ennek köszönhető, hogy itt tartunk öregségünkre.

- Pak! - mondta Jocó. - Itt a vége -, és Gombár Jánossal összekacsintottak. - Gyühet a pálinka mög a tyúk!!

A sóshalmi forgatások tovább folytatódtak, így a stáb a kiegészült kedves vendégekkel együtt még másnap is maradt. Molnár Ernő ebédre hívott bennünket. Akkor döbrentünk rá, hogy Nagy Józsefnek és Kenéz Sándor tanító úrnak a neve napja van, de az Incze Zsuzsáé sem múlta még idejét.

Március 18-án délben, amikor megszólalt a harang, kellemesen fűtött tanyai szobában, szépen megterített asztalnál ebédelt a Magyar Televízió Ablak műsor szerkesztőségének java része. A két Molnár-feleség olyan finomat főzött, hogy elvesztünk az evésbe. Jocó az aranyszínű csigalevesből kétszer is szedett, és mire alkonyattájt föltápaszkodtunk az ételhegyek romjai közül, már neki is egyetlen mondatra futotta az erejéből:

- A forgatást mára már öheti a fene!

A Molnárokat nem lehet feledni!

Jocó és a sóshalmi Molnár testvérek nagyon egymásra leltek. Kortársak voltak és mindhárman közvetlenek. A tegező viszony rögtön kialakult köztük, amely tartós barátságot fejlesztett. A testvéreket bemutató film is sikerrel járt. A rákövetkező évben Jocó karácsonyra egy rövid, ünnepi összeállítást készített. Képes volt egyetlen vágókép miatt száz kilométereket utazva, eljönni Sóshalomra.

Emlékezett Molnár Ernő tanyájában a parányi konyhaablakra, amely így decemberben mindig befagyott. Akkor is jégvirágok díszítették. Egy égő petróleumlámpát állított a párkányra, amely szivárványosan csillogtatta az áttetsző jégkristályokat. A fölvtétel gyönyörű volt, néhány másodpercnyi a filmben, és csak páran tudtuk, hogy mekkora utat tett meg érte. Vajon csak a jégvirágokért érkezett Jocó? Aligha!

Ezt követően is, számtalanszor betértünk Sóshalomra. Nem itt forgattunk, a Molnárokat nem is tudtuk róla, hogy Jocó a vásárhelyi határban dolgozik, de a fölvtételek közötti szünetekben, vagy a hangos anyag elkészítése után, amikor vágóképeket kellett keresni, Jocó addig térült-fordult, amíg valamelyik Molnár-tanyán kikötöttünk. Ha mást nem is, legalább egy snittet készített róluk, és addig csűrte-csavarta a dolgot, amíg sikerült beleillesztenie valamelyik filmjébe.

„A tanya” és „A föld”

A Magyar Televízió Natura Szerkesztősége bemutatta Gyenes Károly rendező: „Az őrségi fű” című dokumentum kisfilmjét. Nagyon megtetszett, és arra ösztönzött, hogy Vásárhely néhány jellegzetességét hasonlóképpen bemutassuk. Tizenkét részre terveztem, és hatnak meg is írtam a narrátorszövegét. Különleges élmény volt, hiszen a kisfilmek kettőnk munkájára alapozódtak: az én szövegemre és Jocó nyugodt, lírai érzékenységű, csodálatos fölvtételeire. Amikor elolvasta „A Nap” című filmtervezet szövegét, előbb mérgelődve letette:

- Ez még nekem is nehéz. Különben is olyan fölvtételek köllenek hozzá, amelyekért egész nap ülhetünk és várhatunk a megfelelő pillanatra. Ezt nem fizeti mög a tévé.

46. Egy kopáncsi tanyaromnál.

47. „Itt állsz majd!” - mutatta meg az interjú helyszínét.

48. Papp Ferenc mikrofont igazít Feledyn.

49. A csomorkányi romtemplomnál forgatáson.

50. Papp Ferenc fotója a „stábról”.

51. Egy középkori cserépdarabot nézünk.

52. Megbeszélés Mártélyon, Széll Sándor kocsján.

53. A forgatás után Feledy a „V” (győzelem) jelét mutatja.

54. A mártélyi forgatáson Feledyvel és Jocóval.

55. Szentí Tibor, Szalay Ferenc, Nagy József és Feledy Péter.

56. Szalay Ferenc festőművész mártélyi szélmalma előtt.

57. A kamera...

58. ...és aki mögötte van.

59. Jócó és Feledy munkatársak, barátok voltak.

Legközelebb, amikor együtt forgattunk, az egyik kis szünetben ismét elővette a szinopszist és újraolvasta. Láttam, hogy a téma nem hagyta nyugodni. Amikor a szöveg végére ért, tréfálkozva mondta:

- Nagy kihívás ez egy operatőrnek, amit nem hagyhatok ki. Na, ba...n mög öregapád, mög-csinálom!

Nem foghatott bele, mert más terveivel együtt elvitte a halál. De a sorozat első két filmje elkészült. Amíg csak forgattunk, mindig korholt, mert ezek sokkal több munkával jártak, mint azok a dokumentumfilmek, amelyekben a riportalany „csak tátog” a kamera előtt és ontja a szót. A lélek szavait és az elme gondolatait itt a képeknek kellett kifejezni.

Előbb „A tanya”-t forgattuk. Jocó úgy gondolta, hogy majd valamelyik hosszú riportfilmünk befejezése után, amikor ahhoz vágóképeket keresünk, mellesleg majd „összekapkodjuk” a kisfilmek anyagát is. Valószínű, hogy a filmezés során először tévedett. Amint ugyanis belefogott „A tanya” forgatásába, lassanként belefeledkezett. Kezdte érdekelni, majd élvezni. Végül már megszállottan jártuk a határt, napfényben és „füstölő” viharban egyaránt. Gyűlt, gyűlt a sok szebbnél szebb fölvetel a lírai hangvételi kisfilmekhez, és lelki szemei előtt látta, hogyan állnak össze a snettek, hallotta hozzá a dallamot, és Szabó Gyula színművész által narrátorként alámondott szövegemet.

Amikor ezeket a filmeket forgattuk, a kocsiban mindig szólt a művészi zene. Több tucat kazetta, főleg klasszikusok, de mai korszerű szerzők dallamai is fölhangzottak. Néha kilométereket csavarogtunk a dűlőutakon, miközben dúdolta a hallott dallamokat, és szemével térképezte a megkapó tájat. Kereste a képet a zenéhez, és a képhez kiválasztotta a megfelelő dallamot. Neki ritkán kellett a stúdióban hangszalagok és lemezek között válogatni. Mire filmjének nyersanyaga együtt volt, a hozzá szükséges zenét is megtalálta. Kép és dal együtt élt benne.

A két kisfilmünkben újra szerepet kaptak a sóshalmi Molnár testvérek, sőt a forgatás közben láttam, hogy lassanként főszereplők lesznek. Közben abban az évben meghalt Ernő felesége, egy drága, feledhetetlen emlékezetű asszony, aki már akkor teríteni kezdte az asztalt, amikor Jocó kocsija befordult a dűlőúton. A filmeket a következő évben fejeztük be. Akkor már Ernő maga élt a tanyában. Fáradtan küszködött az éveivel, a rároscadó rengeteg munkával. Az egyik nyári napon bementünk hozzá meglátogatni, és sírva panaszkolta, hogy hol vannak már a régi aranyosan sárguló tyúklevések, amelyeket közösen itt fogyasztottunk el, nincs, aki főzzön, nem tud bennünket megkínálni, mert „csak” könyér és szalonna van itthon, néhány paprikával. De azt szokás szerint hozta is és mi nekiláttunk. Amikor jöttünk hazafelé, Jocó így szólt a kocsiban:

- Én még sohasem öttem ilyen jóízűen. Talán az a szeretet izósította, amivel Ernő adta.

Én pedig azt sem gondoltam, amikor „A föld” című kisfilmet befejeztük, hogy szövegét Jocó búcsúztatásához írtam. Ki gondolta még akkor, amikor tisztelt barátom tele volt tervekkel és reményekkel, hogy e film utolsó sorai mint lélekarang szólnak majd neki; viszi a szél, viszi a tévé százezernyi lakásba, és Jocó halálát követően, Szabó Gyula ünnepélyes hangján, Gyenes Károly búcsúműsorában újra megismétlik:

„Földanyánk! Porból vétettünk egykoron és, hogy megszülettünk, milliányi emlőt kínálva, te táplálsz minket. Ha meghalunk is, te fogadsz be. Ezernyi nemzedékünk nyugszik ölelő karjaid között, öröknászban és álomban. Te senkit sem fordítasz ki méhedből. Aki benned fogant, ide tér vissza. Légy jó fekhelyünk.

Tudom, hogy egyik orcád az alkony pírja festi, de holnapra megfordulsz és a fölkelő napban megfürödsz. Órizd hát testem részecskéit. Segíts vissza a természet körforgásába és kelts benne újra életre.”

Csorcsán Szűcs Imre parasztköltő

Egyéniségét és tehetségét illetően, Csorcsán Szűcs Imre volt a sóshalmi filmezés legnagyobb fölfedezése. Őt még 1980-ban ismertem meg. Nagyon szeretett írni, és mindig versben gondolkodott. Jocó és az „Ablak” munkatársainak figyelmét már 1989-ben, a március 15-i ünnepségen elszavalt versével fölhívta magára, mert Cs. Szűcs Imre nemcsak a gondolatait tudta szépen rímekbe önteni, de nagyon jól elő is adta. Vézna, alacsony, idős ember volt. Jocónak a válláig sem ért, hanem amikor megszólalt! Láttam, hogy Jocó szeme rátapadt. A szavalat után meg is jegyezte:

- Hunnan van ebben a kicsi embörben ennyi energia? Portrét forgatok rúla.

Az elhatározást tett követte. Először otthonában kerestük föl. Pici házikó állt a Susán városrész egy jókora paraszttelkén, az udvar mélyén. A belső fölvételek során Jocó fülét megütötte a tanya szó, amelyre, mint birtokára Cs. Szűcs Imre gyakran hivatkozott:

- Volt egy tanyám... - beszélte, és kigyúlt a tekintete.

Láttuk, hogyan megy vissza a múltba, és éli át újra a gyermekkor, majd az önálló gazdálkodás éveit. Előadása olyan szuggesztív volt, hogy körülöttünk eltűntek a szoba falai, és a messzi kék ég alatt hullámozó búzamező közepén ott állt a fehérfalú tanya, megannyi jószággal, sürgő-forgó emberekkel.

- Oszt mög van-ë még ez a tanya? - tette föl a kérdést Jocó, amikor Cs. Szűcs Imre befejezte az emlékezést.

- Hát, pontosan nem is tudom. Évtizedekkel ezelőtt jártam benne utoljára, amikor kitöttek belüle. Annyit hallottam, hogy az elmúlt években még lakták, de mög löhet nézni.

- Mögmutatná, Imre bátyám?

- Mög hát, de lovam, kocsim mán nincs, és nem tudok olyan sokat biciklizni.

- A fenét! - mosolyodott el Jocó. - Autóval hozzuk-visszük.

Hideg kora tavasz volt, és a nagykabátokban alaposan összeszorultunk a kocsi ülésein. Aggodalommal, de nekivágtunk Sóshalomnak. Nem tudtuk kiszámítani, hogy az idős gazdában milyen érzelmeket érint, netán majd sebeket szakít föl a találkozás. Közben a határ képe alaposan megváltozott. Egykori dűlőutak, épületek, fák tűntek el. Keresgélés után találtunk a tanyára. Cs. Szűcs Imre mosolyogva beszélt, hogy ez már tulajdonképpen nem az ő tanyája, mert a nagy épületeket lebontották és elhordták, a kert fáit kivágták. A tanyaház fele, a szép, alapincézett szoba is romos volt. A másik felében még egy fiatal család lakott, akik nem ismerték az egykori gazdát.

Feledy Péter ravasz riporterri ügyességgel előbb nem is mutatta be az öreg gazdát, hanem megkérdezte a fiatalasszonytól:

- Hoztunk magának egy volt kulákot. Nézze csak meg jól, hát így néz ki egy kulák?

A csendes kis emberke ott állt kopott, ódivatú kabátjában, közel nyolcvan évének minden súlyával a megméretés előtt. Az asszony nézte, nézte, azután csóválta a fejét:

- Hát egy kulák nem így nézött ki.

- Pedig az volt, megszenvedett érte. Mindenét elvették, ezt a tanyát is, amelyben most maguk laknak.

Imre bátyánk tanácstalanul botladozott a romok között és szomorú mosoly ült az arcán. Feledy Péter meg is kérdezte tőle:

- Nem sajnálja, Imre bátyám, és nincs magában harag emiatt?
- Ezt már nem sajnálom, és nem is haragszok én sönkire.
- Úgy tudom, hogy verset is írt az akkori eseményekről. Elmondaná?

Cs. Szűcs Imre azonnal belekezdett. A vers hosszú volt. Jocó máskor, hasonló esetben, gyakran megszakította a történetet, most meg hang nélkül hallgatta és filmezte. Imre bátyánk nem volt érzékenyülő típus. Amikor a szavalat végére jutott, szeméből mégis kigördült a könnye, majd megremegett a hangja. Miután a kamera leállt, már zokogott. Először és utoljára láttam ilyen állapotban. Álltunk a csípős, hideg szélben, a kietlen tanyaudvaron, sokat megért felnőttek, és mi is törülgettük a szemünket. Csak a segédoperatőr kíméletlen pakolászása hozott vissza bennünket a lélek csöndjéből.

Néhány hónap múlva országos dokumentumfilm-fesztivál volt Budapesten. A szakma felvult, és jobbnál-jobb filmeket mutattak be. Valójában nem is tudtam, hogy Jocó benevezte ide az Imre bátyánk portréfilmjét. Korábban csak abban állapodtunk meg, hogy ha majd lesz valahol filmfesztivál, közös munkánk közül bemutatja azt, amit ő jónak lát.

Én a munkahelyemen épp egy egészségnevelő cikk megírásában voltam elmerülve, amikor szólt a telefon. Feledy Péter hívott, és kiadta a parancsot:

- Szmoking, csokornyakkendő, fekete lakcipő! Azonnal öltözz és indulj, mert estére a Mikroszkóp Színházban kell lenned.

Ha nem is báli ruhában, ahogy kedves barátom viccesen tanácsolta, de délután már robogott velem és feleségemmel a gyorsvonat Pestre. A filmfesztivál díj átadási ünnepsége volt. Jocó már az előtérben várt és izgalom feszült a hangjában.

- A nézőtérön keressetek jó helyet. Neköm szélről foglaljatok széköt.

Hamarosan szólítottak bennünket. Jocó ment ki, és átvette a Cs. Szűcs Imre portréfilmért az egyik legrangosabb kitüntetést, a MOVI-díját. Az örömtől harangok zúgtak bennünk. Először éltem meg a közös alkotás nagyszerűségét és sikerélményét. Amikor egy mű úgy válik teljessé, ha az alkotók mindent beleadnak, amit tudnak, és nem egymás ellen, hanem azonos célért dolgoznak.

Valójában nem mi nyertünk, hanem egy feledhetetlen parasztköltő ajándékozott meg mindnyájunkat.

Kuláklistán

Az 1950-es évek első felében történt kulákküldözésről már a rendszerváltás előtt született egy dokumentumfilm, amely a kort elsősorban az írott emlékek alapján mutatta be Békés megyében. Fölvetődött bennünk, hogy a vásárhelyi kulákmúltat is érdemes lenne föltárni. Mi elsősorban azokat az embereket szólaltatnánk meg, akik szenvedői voltak a kegyetlen üldözéseknek.

Amikor az adatközlők névsorát kezdtem összeállítani, eszembe jutott, hogy Cs. Szűcs Imrénének megannyi, jobbnál jobb parasztverse van a gazdaréteg elnyomorodásáról. Jocónak mondtam, hogy vele kellene a film forgatását kezdenünk, mert Imre bátyánk közben nagyon megfáradt, erejét vesztette, és napokon múlhat, meg tud-e még szólalni?

A filmhez új szerkesztő-riportert kaptunk, a kiváló adottságokkal rendelkező Gyenes Károlyt, aki maga is alföldi lévén, beleérzéssel kérdezte a vallomástevőket. Ebéd után érkezünk Susánba és megálltunk Cs. Szűcs Imre kapujában. Mondom Jocónak:

- Nő tömegöljünk be mind a négyen, előbb nézzük mög, milyen állapotban van Imre bátyánk.

Ketten félve bekopogtunk a kis szobába. Licuska, a felesége az asztalnál olvasgatott, Imre bátyánk pedig felöltözve, egy pokróccal betakarózva a díványon feküdt. Nem aludt, de igazán észnél sem volt. A köszönése is olyan halkán és vontatottan jött, mint aki az utolsó szavakat suttogja. Haja összeborzolva, szemhéjai leragadva. Összenéztünk Jocóval. Mindkettőnk tekintetében ott ült a szomorúság és a bánat. Úgy éreztük, hogy itt már nem lesz többé forgatás. Azért Jocó elmondta, hogy miért jöttünk.

- Imre bátyám, magának több verse is van a kulákmúltról. Csinálunk egy mozit, ami erről szól. El köllene mondani benne egy szép versit.

Percek alatt csoda történt előttünk. Ahogy Cs. Szűcs Imre meghallotta ezeket a szavakat, hogy „vers” és „elmondani”, mint a pattanó piciny rügy, amelyből még azt sem lehet tudni, hogy mire fejlődik, elkezdett bontakozni. Lassan felült, szeme tágra nyílt, felesége megfésülte a haját és megtörülgette az arcát. A kezdetben akadozó beszéd újra eleven szóárrá dagadt, és e bimbóból egy színes virág kelyhe nyílt ki.

Jocó közben odasúgta, hogy menjek ki a fiúkért és hozzuk be a technikát, addig majd ő beszél hozzá, és „életben tartja” Imre bátyánkat. Tudtuk, hogy az átélt varázsnak csupán percnyi léte lehet, és ezt ki kell használni. Filmhez még olyan gyorsan nem rendeztünk be szobát, mint akkor. Gyenes szemben ült Cs. Szűcs Imrével, Jocó a masinája mögött és intett a kezdéshez.

- Imre bátyám, tudna-e verset mondani a kuláksorsról? - kérdezte Gyenes Károly.

Cs. Szűcs Imre belekezdett:

„- Fagy pusztított...”

Ez lett a film címe is. Szó botlás nélkül mondta el a hosszú visszaemlékezést. Lobogott ez a törekeny kis ember, a szeme, tagjai élettel teltek meg. Az ő ereiben talán már nem is vér, hanem verssorok folytak, ezek éltették; ezek vitték agyába és szívébe a friss oxigént. Lehet, ma is köztünk lenne, ha valaki mindennap verselésre készítette volna. A forgatás után kikísért bennünket és vidáman elköszönt. A szomorúság akkor dermedt újra közénk, amikor Jocó megköszönte a szereplést, és elmondta, hogy a film fél év múlva kerül adásba. Imre bátyánk megroggyant. Tekintetét az ég felé fordította és ennyit mondott:

- Én azt mán onnan nézöm.

Jocóék nem is látták többé. Csak „...a temetésén hangzott fel az ének” -, ahogy írta egyik szép istenes versében. A sírjára a többi közé két nagy koszorú került. Az egyiket a Magyar Televízió küldte, a másik a Jocóé volt.

A filmben sokan megszólaltak. Értékes vallomásokkal lettünk gazdagabbak. Szei András, Tárkány Szűcs Ferenc, Székelyné Lakatos Tóth Viktória, Nagy György István és mások beszéltek. De mint a harang szava, máig is elsősorban a Csorcsán Szűcs Imre verssorai kondulnak meg bennem, ahányszor csak erre a filmre visszaemlékezem.

„Fegyvertelenül”

A XX. századi magyar történelem egyik szomorú fehér foltja volt a leventesors. A szocializmus 45 éve alatt mint fasiszta félfegyveres ifjúsági szervezetet elítélték. Ezzel megannyi ártatlan, a háború poklába belekényszerített 12-18 éves gyermek-ember életét tették később is tönkre.

Vásárhelyről 1944 nyarán, kora őszén elhurcolták őket „egy kis tiszaparti bozótirtásra”, és némelyek a Lajtáig jutottak, majd szovjet hadifogságba estek. Fiatalságukat rettenetes körülmények között, lágerekben, fogolytáborokban töltötték. Testük, lelkük „megperzselődött”. Több, mint 140 gyerek sohasem tért vissza a családjához. Ráadásul többségük nem hősként pusztult el, valamelyik „vérzivatarában”, hiszen fegyverük sem volt!, hanem nyomorultul halt meg a nélkülözések, az embertelen bánásmód és a betegségek következtében.

Jocó is közülük való volt. Elhatározta, hogy filmet forgat róluk. A Városi Levéltárban akkor már javában folyt a visszaemlékezések összegyűjtése, és Herczeg Mihály igazgató tanulmánykötetet írt, illetve szerkesztett belőlük. Adatokért fölkerestem őt, és megírtam a film szinopszisát. Ez egyszerre könnyű és nehéz feladat volt. Könnyű, mert a Vásárhelyen megalakult leventék baráti körét a kezdetektől magam is segítettem, és valamennyi - nálam egy-másfél évtizeddel idősebb - emberrel barátságot kötöttem. Elmélyült, őszinte beszélgetések során állt össze az írás.

A szinopszist nehéz volt megfogalmazni azért, mert küzdelmes és valódi történetüket az országban először tártuk föl filmen. Ezt úgy kellett elvégezni, hogy akkor még rengeteg bizalmatlanság övezte őket, és a szándékos politikai félremagyarázásokat szükséges volt tisztázni. (Jellemző, hogy Jocó a filmet közvetlen az adás után hiába kérte vissza, pedig azonnal átment érte. Mire megérkezett, a szó szoros értelmében ellopták, és sohasem került elő, nehogy még egyszer adásba kerülhessen!)

Előzőleg is hónapok teltek el, mire a szinopsziszra rákerült a film forgatásának engedélyezését jelentő megannyi aláírás és pecsét. Jocó azonnal munkához látott. Összegyűjtöttük a legjobban beszélő öreg bajtársakat. Katona Lajos, Tárkány Szűcs Imre, D. Kiss Ernő, Gy. Molnár Imre, Juhász Károly, Vörös Sándor, Gilicze István, Meszlényi Sámuel, Kovács Dávid, illetve az azóta elhalt Lakatos Tóth István, valamint Lugosi Imre különböző helyszíneken álltak, ültek Jocó kamerája elé, és beszéltek el történetüket. Jocó még az ausztriai Bruckba is elkísérte őket, az ott eltemetett bajtársaik sírjának koszorúzásakor.

Gyenes Károly volt a film szerkesztő-riportere. Gyenesnek jó érzéke volt, hogyan „húzza ki” az emberekből a lényegét. A bajtársaknak először adatott meg, hogy elmondják minden bánatukat, és szinte hömpölygött az a szóáradat, amellyel megnyilatkoztak.

A pilotkábel

A forgatócsoporttal egy fiatal segédoperatőr érkezett, aki nagy buzgalommal segítkezett Jocónak, ámde egy aprócska dologról megfeledkezett: nem kötötte be a *pilotkábelt*. Ez a szigetelt elektromos vezeték a filmszalagra rögzített mozgókép és a külön magnószalagra fölvelt hang közötti szinkront biztosította volna. E nélkül hamarabb vagy később mozdul a száj, mint ahogy a szavak elhangzanak, így a kép komikus és élvezhetetlen lesz.

Szerencsére ez az utolsó forgatási napon volt. Tárkány Szűcs Ferenc hívott meg bennünket kishomoki kertjébe, ahol színes virágok és szépen gondozott szőlőtőkék között folyt a föl vétel. Amikor befejeződött a munka, és megkezdték a technika leszerelését, látjuk, hogy

Jocó egyszerre csak megmerevedik, másodpercekig szólni sem tud, mint akiben benne szorult a szufla. Végre nagykeservesen kinyögte:

- Viktor, hát a pilotkábel?...

- Az mi?

Jocó feje előbb vörös lett, azután lila színt öltött. Kezdt fölemelkedni a forgatószékből. Ez az egyébként is természetes ember pillanatok alatt eredeti tömegének többszörösére nőtt, mint a csodapalackból kiszabadult szellem. Mi, akik már ismertük haragját, és érzéltük a kitörni készülő vihart, Gyenes Karcival együtt azonnal egy tövises rózsabokor mögé, fedezékbe húzódtunk. Szegény segédoperatőr úgy állt ott megsemmisülve, mint egy meghámozott léggömb, majd ide-oda ugrált a ládák és kábelkötegek között.

A nagy harang jókorát kondult: Jocó kiadta dühét, és szárnysegetten, tehetetlenül visszazuhant a székbe. Szerencsére Tárkányék is jól ismerték, és Feri egy flaska óévjáratú, saját-készítésű ágyaspálinkával közeledett. Ez mindig gyógyír volt, de most kimondottan életet mentett és föloldotta a feszültséget.

Kiderült: a mai operatőrök már annyira az elektronikus felvételrögzítéshez szoktak, ahol a kép és a hang automatikusan egyszerre kerül a videószalagra, hogy Viktor barátunk a celluloid-tekerccsel működő, hagyományos kamera esetében nem is gondolt a pilotkábelrel, és az egész napi felvételek aszinkronban készültek. Kardoskútról, Orosházáról, az egykori vásárhelyi Pusztán élt leventék éppen ezen a napon érkeztek a forgatásra. Nagyon szépen beszéltek, és éppen az ő anyaguk ment veszendőbe.

Elmenőben Jocó megmagyarázta, hogy valamit ugyan meg tud majd menteni a fölvételekből, de ez fantasztikus túlmunkát jelent, amelyet ráadásul senki sem fizet meg, mert a vágóasztalon a filmet kockánként kell a hanggal szinkronizálni. Jocónak volt egy idős, szívinfarktust átélt, kiváló filmvágónője: Bíró Istvánné, szinte az egyetlen maradt mára, aki ezt a munkát még el tudta végezni. Mondta is Jocó Gyenesnek:

- Jaj Ancikának, ő még nem tudja szegény, hogy mi vár rá!

Az elvetélt vallomás

A Tárkány Szücsök az egyik legkiterjedtebb nemzetség Vásárhelyen, bizonyoság erre az általuk írt és 1993-ban megjelent családmonográfiájuk. Kikerülhetetlen volt, hogy Jocó több filmjében is ne szerepeljenek. Igaz, nem is kívántuk őket kihagyni, hiszen jól beszéltek, és a gazdamúlt, a vásárhelyi paraszthagyományok szakértői. Máig sajnálom, hogy a sors megannyi negatív közrejátszása miatt Török Imréné Kovács Margit vallomása kimaradt a „Fagy pusztított...” című dokumentumfilmünkből. Margitka kiváló verselőként is közismert a városban. Vele kezdtük a forgatási napot, sőt a szinopszisom alapján, a film egyik főszereplője lett volna...

Kezdődött azzal hogy kivittük Margitkát az erzsébeti útra, ahol egykor az édesapjáék birtoka volt. Kerestük a hajdani tanyát, de még a helyét sem tudtuk pontosan megállapítani. Tétován nézelődünk az irtatlan szántásban, és a kameraman ide-oda cipelte a jókora masinát, de sehol sem volt megfelelő háttér. Közben a szél is egyre erősödött, amely közismerten gátolja a hangfelvételt. Egy bokor szélárnyékában nyugodtunk le, de hiába húztunk a mikrofonra mind nagyobb habszivacs szélfogókat, a szél továbbra is „dörgött” és elnyomta a hangot. Bejöttünk a film másik női szereplőjéhez, a szintén rokon Törökné Tárkány Szücs Margitkáékhoz és itt tovább próbálkoztunk. A nemrég kórházi ápolásból visszatért Kovács Margit, aki még nem

volt teljesen egészséges, ekkorra eléggé elfáradt és bizonytalanná vált a visszaemlékezése. Jocó később többször visszahallgatta, majd fájó szívvel úgy döntött, hogy épp a vallomástevő érdekében kihagyja.

A film egyik „felfedezettje”, Tárkány Szűcs Margitka kárpótolta rokona elmaradt szereplését. A fiatalasszony, illetve idős édesanyja a kuláksors kálváriáját, továbbá a tragikus körülmények között elvesztett apa és férj sorsát beszéltek el. A forgatás után, amikor a technikát összeraktuk, egyszerre megnyílt a mellettünk lévő szoba ajtaja, és a szépen terített asztalon mesebeli illatokkal gőzölgött a tyúkhúsleves csigával, meg a finom paprikás.

Jocó és Gyenes Karcsi versengve szedtek. Már-már veszélyben éreztem a délutáni forgatást, de Jocó erőt vett magán, és amikor elbúcsúztunk kiszaladt a száján:

- Adná Isten, hogy még sok ilyen finom ebéddel töltekezzünk.

Az el nem fogyasztott kakaspaprikás

Jocó szava és kívánsága Vásárhelyen mindig „szent” volt. Úgy látszik, a „szelek szárnyán” elrepült a hír a családban, hogy Jocó mit kívánt, mert a legközelebbi forgatási időszakban, amikor ismét itthon járt, meghívást kaptunk Tarkány Szűcs Imrétől és Ferencről. Adott napon este találkoztunk volna Kishomokon, Feri kertjében, egy finom kakaspaprikás elfogyasztására.

Ahogy visszaemlékezem, „meleg” napunk volt, a szó mindkét értelmében. A nyár már hanyatlott és a kiskertek fái között reggelenként pára szállt, de a nap még teljes erejével sütött, szinte vibrált a poros levegő a határban. Ráadásul több helyszínünk volt, zsúfolt programmal. A sok helyszín mindig azt jelentette, hogy az egyébként is nehézkes technikát minduntalan szét kellett pakolni, majd a fölvétel után összerakni. Alkonyatra alaposan elcsigázódtunk, hiszen egész nap nem ettünk.

- Na, majd estére Fercsinél kárpótoljuk magunkat! - mondta Jocó, és jelentőségteljesen meg-simogatta a hasát.

Két autóval voltunk, és ahogy minden fölszerelés a kocsikba került, mi is közéjük préselőd-tünk, majd elindultunk Kishomokra. Gyenes Karcsi egész úton csettintgetett a nyelvével, és éhségkínunk fokozására fölidézte Tárkány Szűcs Ferenc korábbi húsos tarhonyáját. Csak-hamar ott szorongott az egész stáb a kiskert ajtajában. Hideg zuhanyként ért bennünket, hogy a kaput zárva találtuk. Láttam, hogy Jocó marka alatt indulatától puhult a volán, úgy szorítot-ta. Vártunk egy jó negyedórát, azután Jocó azt tanácsolta, hogy kerüljünk egyet. Ez azt jelen-tette, hogy végighajtottunk a dülőúton, és gyönyörködtünk az ágtörésig terhelt gyümölcsfák beérett termésében. Alkonyodott és hűvös szellő járt a lombok közt.

Visszaérve, a kaput ismét zárva találtuk. Akkor már sejtettem, hogy ennek a vacsorának hiába harangoztak! Jocóban gyúlt, gyúlt az indulat, majd újabb negyedóra múlva kiadta a megfel-lebbezhetetlen parancsot:

- Irány a Vasmacska!

Később tudtuk meg, hogy Tárkány Szűcs Feri és Imre itthon főzték a kakast jókora kondér-ban, de „apó” korábban már sokat kukorékolhatott a szemétdomb tetején, és öregecskének bizonyult, mert nem akart megpuhulni, ezért késtek vele. Amikor mi kigördültünk a dülőút egyik végén, a két „kis öreg” akkor fordult be a másik végén a forró paprikással. Még láttak bennünket elporoszkálni. Nem tudom meddig ette a kiterjedt, nagy család ezt a mennyiséget, de egy hétig kitarthatott!

Kovács Dávid poharai

A „Fegyvertelenül” című dokumentumfilm forgatása során az egyik legjobb vallomástevőnk Kovács Dávid volt, akinek eszébe jutott, hogy jó újbárosi vendéglátó szokáshoz híven, asztalához invitálja a „böcsületbrigádot”. Azon a napon is nehéz felvételek voltak, több helyszínnel, szüntelen ki- és bepakolással.

Akkor estefelé beléptünk Dávidhoz a kapun, és varázsütésre csoda történt. Egy testes birka megszabadult a bőrétől és ott illatozott a bográcsban. Jocó beleszimatolt a levegőbe, és az addig ráncokba rendezett arca egyszeriben kisimult. Oldalba bökött és azt mondta:

- A kezdet biztató, de ha ez a Dávid koma még egy kis pálinkával is mögkínál...

Úgy is lett. Betessékelték bennünket a szobába, ahol az asztalt már szépen megterítették, és a fő helyen ott magasodott egy jókora karafina tele pálinkával. Jocó nem sokat ivott, de széles jókedve támadt és nótázni kezdett. Először és utoljára hallottam énekelni, mulatni. Erős férfias hangját egyre jobban kieresztette és túlharsogta a besegítőket. Minden strófa végén nyomatékkal az öklével nagyot ütött az asztalra, amelynek nem várt következménye lett. Az asztal lapja rugalmas volt, mint a tornászok alatt kifeszített gumiszőnyeg. Tányér és evőeszköz kocogni kezdett, akár a cintányér. A vékonyfalú, gyűszűnyi pálinkáspoharak viszont akrobataként fölszökelltek, a levegőbe ugrottak, megfordultak és visszahullva széttörték.

Ijedten figyeltem a házigazdát, hogy mi lesz ebből, de a mókát mindenki fölismerte, és Dávid jó humorú ember lévén, kiszólt a konyhában foglalatосkodó feleségének, hogy hozzon még be poharakat. Ezek is követték előbbi társaik sanyarú sorsát: a döngő ököl sorra levegőbe röptette valamennyit, és üvegszilánkként szivárványfényben csillogva szertehulltak a terítőn. (Meg kell jegyezmem, hogy azért a pálinka poharak híján is mind elfogyott.)

A Bütyök Csárda és a Vasmacska

Senki se higgye, hogy Jocó barátom különleges „fenegyerek”, vagy „evő-ivógép” volt, aki flaskától bográcsig járkált! Ízig-vérig bohém művésznek született, aki szerette, sőt kihasználta az élet nyújtotta élvezeteket, és gyakran a pillanatnyi hangulata irányította. Ez a hangulat azonban sohasem ment a munka, vagy a művészi teljesítmény rovására! Hányszor megtörtént, hogy az általunk jónak vélt felvételt megismételtette egyetlen szóbotlás vagy fintor miatt. Forgatás közben nem volt evés-ivás. Minden idegszálával az alkotásra koncentrált, és gyakran megfélekedezett a nap múlásáról. Sokszor önmagát sem kímélve, aszkétikus megszállottsággal, étlen-szomjan dolgozott egész nap, de jártunk úgy is, hogy már csak néhány mondat, vagy egy snitt hiányzott a föl vételből, amikor leállt a kamerával. (Ilyenkor másnap azért a pár méter forgatásért újra a helyszínre kellett menni és ki-bepakolni.) Kijelentette, hogy „- nem bírom tovább!” -, és kiadta a jelszót: „- irány a Bütyök Csárda, vagy a Vasmacska.”

Mint régi vendéglős család sarja, aki hozzászókkott a vendéglátás hangulatához, sokáig kereste a jelenkori Vásárhelyen a régen elmúlt „kiskocsmai légkört”, különös emberekkel, áradó, meleg ételszaggal, sürgölődő csinos kiszolgáló lányokkal, finom házi borokkal... Be-bementünk a Halászcserdába - édesapja egykori „Kis Szarvas Vendéglő”-jébe -, de valahogy nem volt már „sava-borsa”. Hosszas keresgélés után végre rátaláltunk két vendéglőre, amelyeket ezt követően rendszeresen látogattunk. Az egyik volt a mártélyi Bütyök Csárda, ahol jó házias kosztot kínáltak.

60. Jocó egyik szerelme, a Topolino felújítás előtt.

61. A kis „Topi” 40 évig boldogította.

62. A „Megújuló tanyavilág?” c. film egyik forgatása a kishomoki Kristó családnál (1992-ben).

63. Mindszent határában.

64. A mártélyi Kenéz-tanyán Marika vallomását forgatjuk.

65. Barna Péter a lovaival a külső-batidai pusztán.

66. Szállítótalpon az operatőr és a film tárgya.

67. Jocó, Feledy és Nagy György János a jelenet megbeszélésén.

68. Alkonyatban poroszkál a kocsí a mártélyi dűlőúton.

69. A gyártásvezetőkkel besározódunk egy mártélyi dűlőúton.

70. Az „Ükunokák” egyik forgatásán (1993).

71. Szilágyi István sashalmi kováccsal Jocó kamerája előtt (1993-ban).

72. Jócó egy jelenetet rendez 1993-ban az Árvíz-Zrínyi u. sarkán.

73. Jobbról Jócó, mellette B. Révész László (1993).

Jocót már a helyszín is megragadta. A csárdát egy régi tanyaépületből alakították át. Az udvaron épp úgy öreg parasztkocsi állt, akár az ő budai villája előtt, a fák alatt pedig deszkapadok és kecskelábú asztalok voltak. Az előtérben kármentő, mögötte söntés. Ha akart, rákönyökölt a pultra és ott itta meg a borát, vagy leültünk és pillanatok alatt körülvettük. Őt szinte mindenki ismerte és szerette a faluban. Ha a vendéglős asszony meglátta Jocót vagy Feledy Pétert, már tudta, hogy az nap tyúkhúsleveset és paprikást kell a tévéseknek tálalni.

A Vasmacska eleganciája, a választékos konyhai kínálat viszont a polgári igényeket elégítette ki. Nevét azokról a horgonyokról kapta, melyek bárkái az elmúlt évszázad közepéig, itt, a Hód-tó partján kötöttek ki. Jocó már az ivópultnál otthon érezte magát, amikor elhelyezkedett a magas bárszékeken, és bekapta a „fél vegyes gyümölcs pálinkát”, amelyet szeretett. Megtisztelő figyelmességéből vagy maga a kisvendéglő tulajdonosa, vagy a felesége szolgálta föl napszak szerint az ebédünket, illetve a vacsoránkat. Végül már itt is baráti hangulat uralkodott, és az egész stáb úgy érezte magát, mintha otthon étkezett volna. Ezt Jocó közvetlenségének, emberszeretetének köszönhetjük.

Gyakran itt ért bennünket az estéli harangszó, de fáradtságunk ellenére, a hangulat még egy darabig fogva tartotta a társaságot. Ilyenkor Jocóból áradtak a filmezéssel kapcsolatos, több évtizedes, izgalmas történetek, amelyeket korai halála miatt sajnós feljegyzetlenül magával vitt a sírba.

Portréfilmem

Jocóval mind sűrűbben találkoztam, és egyre szorosabbá vált a lelki kapcsolatunk. Fantasztikus munkabírással rendelkezett. Az egész ország területén forgatott. 1990 őszén feleségemmel néhány napot Pécsen töltöttem. A Széchenyi térről kaptattunk fölfelé a legközelebbi buszmegálló felé. Kijön velünk szemben? Jocó és Vértessy Sándor szerkesztő-riporter kollégája. Siklósra készültek, a várban lévő állandó kerámiakiállítás megörökítésére. Jocónak külön missziója volt, hogy fölkutatta és 10-15 perces dokumentumfilmeket készített az ország kisebb gyűjteményeiről és a tájházakról. Egyszer úgy ítélte meg, hogy „- Száz körül lehet már azoknak a filmeimnek is a száma.”

1992 elején telefonált nekem:

- Írj magadrol egy szinopszist!

- Nem vagyok én se múzeum, sem múzeumba való még - válaszoltam neki meghökkenve.

- Nő okoskodj! - csattant a vonal másik végén, ellentmondást nem tűrő hangon. - Különben sē az én ötletöm vót, hanem a Feledyé. Elkaptott tegnap a tévé folyosóján, hogy „- Csináljunk egy mozit a Szentirül.” De még a hétön küldjed ám az írást, hallod-ē, mert tavasszal veled kezdünk.

Májusban, ahogy a határban fōlszáradtak a dūlőutak, és személyautóval járnı lehetett rajtuk, Jocó eljött terepszemlét tartani. Két nap, 12-én és 13-án vizsgáltuk a forgatás lehetséges helyszíneit. Ezt a munkát még akkor is elvégezte, ha egyetlen színhelyen, pár perces kisfilmet forgatott. Utálta az ismeretlen bizonytalanságot, a gyanús rögtönzéseket. Amikor ő kamerával érkezett, már azt is pontosan tudta, hogy ez vagy az az interjú melyik „eperfa alatt” készül.

Most is így volt. Egy hét végén jártuk vele a várost és a határt. Az ilyen vásárhelyi szemléken mindig ketten voltunk. Az én szerepem a helyismeretben és a kalauzolásban ki is merült. Most sorra vettük gyermekkorom, ifjúságom egykori helyszíneit, amelyek már többnyire csak bennem éltek, hiszen közel félévszázad távolában megváltoztak, az időben „elmerültek”.

Dédapám tanyája nem állt már a kopáncsi Kenyérváró-halmon. Dédanyám sem jött elém, talpig feketében; mély üregük fölött nem álmodtak többé esőről a vizet kémlelő gémeskutak, és közben legyalulták a világhírű Kőkénydombot... Szomorúan vergődtem, hogy mit lehetne mindebből szóban és képben bemutatni. Végül is a helyszínek jegyzéke összeállt.

Az utolsó percben eszembe jutott a csomorkányi templomrom. Jocó azonnal kapott rajta, és a kocsis orrát máris az út irányába fordította.

- Kihagyhatatlan - mondta. - Te csak ürügy vagy neköm, hogy Vásárhelyt egy sajátos szömszögből bemutassam. Itt majd említenöd köll Németh László „csomorkányizmusát”, mög a város hősmúltját.

Május végén, 21-25 között, amikor talán legszebb a határ, megérkezett a forgatóstáb. Jocó, Feledy Péter és Papp Feri, a segédoperatőr. Ennél kevesebb emberrel hangos filmet már aligha lehet forgatni. Jocó meg is jegyezte:

- Na, komám, a kábelokat most magadnak húzhatod! - jelezve, hogy azért, mert ez a mozi rólam szól, semmiféle kíméletet nem élvezek.

Ezt követően sorrajártuk a helyszíneket, és az eredeti forgatókönyv szerint, a város, a tanya-világ és a Tisza egy-egy fölvilágító képe alatt elmondtam a hozzájuk fűződő emlékeimet. Táj és ember így vált a filmben is elválaszthatatlan egységgé.

Már a forgatás vége felé jártunk, amikor a feleségem vajúdó lányunkat kísérte a kórházba. Annak rendje és módja szerint délelőtt megszületett Hakima, a lányunokánk. Szerencsére épp a városban forgattunk, így csakhamar utolért az örömhír. Elszabadult a pokol! Jocó még nyomta a kamera fölvevő gombját, amikor Feledy elhajította a mikrofont, és egy hadvezér csatába induló karmozdulatával fölkiáltott:

- Utánam!

Erre a felhívásra a százféle technika pillanatok alatt a Jocó kocsijába zsúfolódott, és én meg Papp Feri közékük gyömöszöltük magunkat. Irány a Vasmacska! Mire kimásztam a kábelek és állványok közül, Feledy Péter már a pultnál volt. Rendelni sem hagytak, pedig a várható eseményekre tekintettel, feleségem még reggel a zsebembe rakta a havi konyhapénz utolsó maradványát. Jocó összetolt két asztalt a fal mellett és lenyomott egy székbe.

- Most nagypapa löttél, tő vagy az ünnepölt, ezért tő csak igyál!

Feledy Péter vagy öt üveg orosz pezsgőt rendelt, és elkezdünk szivaccsá átalakulni. Közben meg is ebédeltünk. Ennek volt köszönhető, hogy amikor távoli harangszó érkezett, a buborékok között eszembe jutott, hogy Simon István református tiszteletes úr azóta egy nagy kulccsal vár bennünket az Újtemplom ajtajában. Szerencsére a templom belseje hűvös volt, és a falak között honoló áhítat józanító.

Arra még emlékeztem, hogy az úrasztalával szemben lévő padban ülve Feledy Péter föltette a kérdést, de azt, hogy mit válaszoltam rá, csak akkor tudtam meg, amikor az elkészült film már adásban volt. Feledy 1994 júniusában árulta el, hogy ezt a részletet Jocóval többször végignézték, hogy egyáltalán benne hagyják-e? De, mivel nem néztem a kamerába, és nem látszott, hogy a szemeim keresztbe álltak, amit mondtam, az pedig még ütötte a mértéket, így „megkegyelmezték” az interjúrészletnek.

Jocó barátsága az Állategészségügyi Főiskolával

A portréfilmemet korábban már megelőzte egy kisebb, hasonló film. Az Állategészségügyi Főiskola és munkatársai évtizede szívemben éltek. 1980-ban szakoktató üzemmérnökként egy évig itt dolgoztam, és életre szóló barátságokat kötöttem velük. Néprajzi fotófelvételeim javát a főiskolának ajándékoztam, és egy népi állattartással, állatgyógyítással kapcsolatos konferencia záróeseményeként bemutatták. Jocó az előző napon megérkezett. Egyedül jött. Akkor már állt a kiállítás. Gondosan sorra nézte a felvételeket. Kiválasztotta azokat, amelyek neki szükségesek voltak, majd eléjük állított. Ő a kamera mögött ült, riporter nem volt. Ekkor tanultam meg, hogy két személy is tud hangos filmet készíteni. A rendezői utasítása röviden így hangzott:

- Beszélj a képekről.

A felvételek elhalt, idős adatközlőimet, ép és romos tanyákat, csikóst, nyáját, állatszálláshelyeket örökítették meg; az elmúlt hagyományos parasztvilágot. Így egyetlen témára, a velük való kapcsolatra emlékeztem, és itt született meg a máig utolsó írói hitvallásom, a „tetejéig fáról”, a halálunkban való majdani újratálalkozás reménybeli színhelyéről.

A mindössze tíz perces kisfilmmel Jocó délutánig elszöszmögött. Mélységes bánat ült benne. Valami kellemetlenség érthette eljövetele előtt. Illőnek éreztem nem faggatni, helyette hagytam, hogy lassan kiürüljön belőle a belső szenvedés.

Amikor elkészült, meghívtak bennünket ebédre. Ekkorra az iskola munkatársai és diákjai már befejezték az évet, így kényelmesen elhelyezkedtünk az összetolt asztaloknál. Megtisztelő volt számunkra, hogy a vendéglátók között dr. Mucsi Imre főigazgató, dr. Bicsérdy Gyula tanszékvezető főiskolai tanár, dr. Németh Béla, a Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének helyi titkára, főiskolai adjunktus, dr. Csányi József főigazgatói irodavezető, és Csáky Imre kollégiumigazgató volt jelen.

A kötetlen beszélgetés során úgy összebarátkoztak Jocóval, aki egyre jobban feloldódott közöttük, mintha régen ismerték volna egymást. Amikor délután elváltunk, Jocó így szólt hozzám:

- Csináljunk majd velük egy mozit.

Kérése parancs volt, és a barátságát a filmmel kívánta alátámasztani. Az alkalom nem sokat váratott magára. A főigazgató úr korábban áthozta Cserebökényből az országos juhászversenyt Vásárhelyre, és az a főiskolai Tanüzemben, megfelelő szakmai környezetben zajlott. 1993-ban a határainkon kívül élő magyar juhászok is meghívást kaptak, és elsőnek egy erdélyi csoporttal bővült a hazai versenyzők serege. Azonnal telefonáltam Jocónak: Szent György napkor, a régi kihajtás emlékére, nemzetközi jellegűvé bővült juhászversenyt rendez a főiskolánk.

Jocó intézkedni kezdett. A terepszemléhez és a szervezéshez kitűnő házigazda segítséget kaptunk: dr. Bicsérdy Gyulát. Jocó jelezni kívánta, hogy a barátság számára nem üres szó, amely nem köthető „egy tál lencséért”, hanem elmélyült kapcsolatot jelent. Két kiváló szerkesztőriportert hozott magával, B. Révész Lászlót, a MTV2 Dokumentumfilm Osztály vezetőjét, és az angol nyelvtudásáról, kiváló beszélgetés-teremtő készségéről ismert Darab Gyulát. Jött két operatőr, a gyártásvezető és a technikai személyzet.

Jocó szervezte, rendezte a felvételeket. Ezen a forgatáson ő nem állt a kamera mögé. Az egyik operatőrt már hajnalban kiküldte napfelkeltét fölvenni. Beosztott mindenkit, hogy a verseny egyetlen színhelyéről sem maradjon le a kamera. Megigényeltette a Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat kosaras emelődaruját, hogy a versenyeket felülről, ún. *kránfelvétellel* is

filmezhessék. Láttam az egész „kivonulásból”, a „bevetett” személyi állomány összetételéből, és a technikai felszerelésből, hogy Jocó barátunk a lelkét adja hozzá.

A verseny színhelyén áll egy kis épület, amely ekkor a főiskola büféréül szolgált. Bicsérdy Gyulát többször megkérte, hogy látogassanak ide. Verőfényes, ragyogó idő volt, ingujjban járkált mindenki. Jocó nem ivott üdítőt, amit egyszerű szlenggel csak „lónyálnak” nevezett, a sört is kerülte, de a pálinka ízlett neki. Az volt az elve, hogy hajdan a parasztember is arató-pálinkát ivott, ha kaszálni kezdett.

Ezen a napon a Jocó vetése is beérett. A következő hét végén már adásba került a film. Benne volt sava-borsa. A Szent György napi kolompszó minden kondulása.

A sóshalmi kovács

Jocót egy ifjúkori szenvedélyes szerelem fűzte Susánhoz. Egyszer azt mondta, hogy „- A születési anyakönyvem szerint én a Szent László utca 4/a alatt, apám házában láttam mög a napvilágot, de szívem ide húz, a girbe-gurba susáni utcákhoz.” Amikor az 1993. évi Országos Juhászversenyhez vágóképek kellettek Vásárhelyről, először akkor is Susánba jöttünk. Fölvette a Szabadság Olvasókör épületét, a református templomot, a Császtvay-kutat, és a hangulatos kis utcákat, amint a házak előtt éppen virágot bontottak a fák.

Azon a napon, amelyről most szólok, egy hosszabb dokumentumfilm forgatása után voltunk. Ami ritkaságnak számított, egy nappal hamarabb befejeződtek a fölvételek. Éppen a Klauzál utca egyik kiskocsmájában ittuk a keser-savanykás borból készült nagyfröccsöt. Nagy József kedves italát. Meleg nyári nap volt, sziporkázott a fény. Jocó félkönyökkel rádólt a pultra és lassan, élvezettel kortyolta italát.

Láttam róla, hogy ez a „lélök csöndje”. Elgondolkozott. Talán emberöltővel ezelőtti kalandok, szerelmes hangulatok ébredtek benne. Tudtam, hogy ilyenkor nem lehet megszólalni. A kiszolgálónővel együtt hárman voltunk a helyiségben, de valójában csak Jocó állt ott egyedül, betöltve az egész teret. Amikor kiürült a pohara és „visszajött” hozzánk, lassan, de határozottan így beszélt hozzám:

- Nem mögyök vissza Pestre. Van még egy napom. Neköm itt van a munkám. Vögyük elő valamelyik szinopszisodat, nézzük mög, mit tudnánk belüle mögcsinálni?

Gondban voltam, amíg az elébem tolt táskájából kikerestem az irodalmi forgatókönyveket, mert bár Jocónál öt, vagy hat volt belőlük jobb sorsra várva, de ezek mind munkaigényes, hosszabb forgatást igényeltek. Amíg ott „vakaródtam” a feladaton, nyílik az ajtó, és bejön Szilágyi István kedves, öreg barátom, a sóshalmi kovácsmester. Már a beköszönését is valami garabonciás rigmusban adta elő. Jocóval is évek óta ismerték egymást az olvasókörből, de egyikőnk se tudta róla, hogy ez az István milyen hangulatteremtő ember.

Jocó rögtön fölfigyelt rá, és rendelni kezdte neki a bort, majd hagyta beszélni. Pista bátyánkból pedig áradt a szó, a rigmus, a kovácsélet sok-sok érdekes élménye.

- Hallod-é, Pista! El tudnád ezeket mondani a kamera előtt is? Csinálok rúlad egy filmöt. Ha hazamégy, ma este szödd össze a gondolataidat, mert holnap korán ott löszünk nálad Szentivel.

A megegyezés után elváltunk. Jocót visszakísértem a Fámába, és búcsúzkodni akartam, amikor érdes hangon rámförmedt:

- Nem úgy van az, hogy csak elmenekül az „úr” a munka elől! Én vaktában nem szoktam filmözni. Neköm röggelre köll egy elfogadható szinopszis.

Hápnogni, dadogni kezdtem, és néhány ügyetlen elhárító mondatféle csúszott ki a számon, hogy „késő van már”, meg „rövid az idő”, és „fáradt vagyok”..., de Jocó nem tűrte az ellentmondást.

- Hazaviszlek, hogy hamarabb érij. Van papírod, mög ceruzád? Na, akkor írj! Írni tán csak tudsz még?

Így született meg másnap reggelre az új szinopszis. A bevezetője megtetszett Jocónak, és azt ígerte, hogy vágóképek sorával egy előadóművésszel elmondhatja. Másnap, mire megkondult a reggeli harangszó, Sóshalmon voltunk. Szilágyi Pista bátyánk remekelt. A filmet Szabó Éva vette át, és a tévé nyugdíjasokról szóló „Évgyűrűk” műsorában került adásba. Jocó most is betartotta a szavát, a bevezető megszólaltatását színészre bízta. Íme a szövege:

»Olvastál róla, láttad már a népmesék hőseit, a csillagszemű juhászt? Fény pattant és ott izzott szembogarán, amint a kovács tűzbemártotta vasát, majd megpatkolta nyájterelő szamarát.

Láttad már, hogy erőlködik és vonszolja gazdáját a parasztló, amikor irdatlan sártengerből kihúzza kocsiját? A patkó segít, amelyet patájára vert a kovács.

Fut a lidérc a kövön, szikrát szór az igavonó ló patkója, ahogy terhével végig dübörög.

Láttátok már a kovácsot. Hephaisztosz unokáját, aki begyűjtja kohóját, és fényesíteni tűzbe dugja vasát? Szeme lángol, izma pattan, és ellopja nekünk az isteni tüzet minden patkoláskor. Mert nem ember ő, hanem halandó tűzvető, aki naponta máglyát rak, és vasat izzít, hogy a ló húzzon, s a szekér és kocsi újra mozduljon.

Ha veri a patkót, a fém csengőként csilingel, s ha ráigazítja, füst száll föl a körömből, de ne a fehér felhőt nézzétek, hanem a kék lángot, hogyan ül meg bennetek a fényt hozva: mert lónak, kovácsnak és a gazdának egyaránt melegség árad a szívéből.

A XX. század vége közeleg. Testvéreim, döntetek, hogy ezután mit hallgattok inkább szívesen? Géppisztoly kattogását, a rakétaindítás zaját, vagy a kovács verje tűztől átforrósodott, csengő vasát?«

Parasztportrék

A megvalósulatlan kisfilmek irodalmi forgatókönyvei között volt egy „szívügyem”. Terveim szerint fölkerestünk volna nyolc-tíz idős embert és asszonyt a határban. Azokat a régi arcokat, akik sorra eltűntek az életünkből, és mára legfeljebb megfáradt hírmondójuk akad. Akik emberöltővel ezelőtt, gyakran nyomorúságos körülmények között, istenhátamögötti tanyákon kezdtek az életüket. Család, föld, tanya régen oda, de nem nyűglődtek, csak dolgoztak, míg tudtak. A filmben egy szót sem szólnak, csak néznek. Maguk elé, a távolba, vagy éppen „befelé” figyelnek. Ezen a nyáron szerettük volna elvégezni a forgatást, de Jocó halálával csak a narrátorszöveg maradt meg:

»A megfáradtak

Nem beszélnek. Ha kérdezek sem válaszolnak. Ülnek vagy a falnak támaszkodva naphosszat elálldogálnak. Néha botra hajolva az udvaron két épület között araszolnak. A ház már üres. Lakói régen elköltöztek, csak ők maradtak itt egyedül. A magány lett örökös hű társuk. Koloncuk, amely lefelé húzza a fejük.

Néztetek már öreg ember szemébe? A tenger tükröződik benne, mikor vihar után, késő éjszakan fölkel a hold, és fekete fellegek közül előbukkanva egy percre kiviláglik, hogy azután fénye megtörve egy tornyosuló hullámon, s kifutva a partra, szelíd habon fodrozódjon.

Ha elalszanak, ők már nem álmodnak többé hullámzó búzatengerről. Álmodnak egyáltalán? Vagy csak csöndben fekszenek, és nyitott szemüket a sötétségre függesztik?

Nem szólnak többé, csak néznek. Szemük résnyi, hogy a megmaradt világból minél kevesebbet lássanak. Szemhéjukat leeresztik, hogy a bántó fény kint rekedjen, és a bánat belülről ne szivároghon. Ez a lefüggönyözött ablak csak akkor nyílik meg a világra, ha megszólítom őket. Valahonnan mélyről, nagyon messziről visszatér beléjük egy halvány sugár. Ilyenkor megnyílik a szembogár, és elmerült tájak foszlányai peregnek át a homályon, mint az összevágatlan filmszalagon.

Kocsi gördül át az udvaron. Leány siet a kamrából, kezében liszttel teli szakajtókosár. Legény rakja az istálló mögött a szénát. Az asszony kezében szorgosan jár a meszelő, fehéredik, szépül a fal. Gyerekek zivaja hallszik, egy átszalad az udvaron fakardot forgatva. Kárálnak a tyúkók, a kikötött ló víz után nyerít. Lüktet, szorgoskodik, zibong az egész gazdaság, napfénytől harsog a határ.

Csupán egy pillanat volt az egész. A fáradt szemhéj ismét szűkre zárul. A fények megsűrűlnek. Ott áll a gazda a ház végén magányosan. Szeméből újra eltűnt az élet, s megtört a tekintete. Talán sírni se tud már, csak a reménytelenség párázik belőle.

A fal tovább reped, tapasztani kellene. Az udvart fölverte a gaz. A kút ostorfája eltörött. Még a hűséges galambok is átköltöztek a szomszédba az elmúlt őszön. Mi van ma? Kedd vagy szombat, tavasz vagy nyár? Nem kérdezi már, csak az ócska kabátot markolja szorosabban a mellén. Évek óta fázik. Beleköltözött a tél.

Nézd, a harmat miként ragyog a fűszálon, ha fölkel a nap. A megfáradt ember szemében úgy csillog az utolsó könny, hogy pillái elé sohasem fest szivárványt. Leccsorog arcukon, és elvész az ezernyi napszitta, kérges ránc között. Orcájuk, mint megrepedt évgyűrűs deszkaszál, akár kiszáradt tófenék, amelyben felpördül a sár.

Nem szól többé, nem beszél. Csak néz. Jaj, ez a tekintet! Lyukat égetett a lelkiünkbe, és ott fog kísérteni még akkor is, ha már nem néz. Ez a világ csöndben távozott, s ami hátra maradt, megrendült belé...»

Ha fölteszem magamnak a költői kérdést, hogy ezt a szöveget miért nem tudtuk megfilmesíteni, ma már tudom a választ. Mert a „megfáradtak” közül egy, épp a legutolsó, maga Nagy József volt. Nem látom, de tudom, hogy odafentről néz. Nem szól, csak a könnyek peregnek megtört szeméből. A határban ázik az őszi vetés. Csak én hallom és ő, hogy a harang már érte szól...

„Ükunokák”

Még az 1980-as évek végén történt, hogy Rozsnyai Aladár, a MTV rendező-operatőre néhány héttel március 15-e előtt azzal a kéréssel keresett föl, hogy a Nemzeti Ünnepre szeretne egy filmet forgatni a forradalom és szabadságharc vásárhelyi emlékeiről. Az idő nagyon rövid volt, és tudtam, hogy a témából előbb alapkutatót kellene készíteni. Ali - ahogy a filmvilág ismeri és becézi őt - nem várakozhatott.

A negyvennyolcas vásárhelyi hősök portréiból Plohn József által készített fotósorozat akkor már nagy sikerű kiállításokon volt túl. A bemutatásokon több ma élő leszármazott fölismerte

elődjét. Kézenfekvő volt, hogy őket fölkeressük és megszólaltassuk. A gond ott kezdődött hogy Rozsnyai Ali egy vagy két helyszínben gondolkodott, és ide kérte a riportalanyokat összegyűjteni. A dolog nehezen ment, hiszen az utódok nyelve - az előkészítetlenség miatt - egymás előtt akadozva mozdult. Rozsnyai beleforgatott az anyagba, azután távozott. A filmből nem lett semmi.

1993 elején, közel évszázados késéssel, megjelent Plohn mester 48-as honvédportrékból összeállított fotóalbuma. Azonnal elküldtem belőle egyet Jocónak dedikálva, és levelemben azt írtam neki, hogy „itt a következő dokumentumfilmünk forgatókönyve”. Egy napra rá cseng a telefon. Jocó a vonal másik végén ecseteli, hogy a jövő héten érkezik Vásárhelyre, és „feltérképezzük” a lehetséges helyszíneket, illetve számba vesszük a megmaradt dokumentumokat.

Jocó alaposágára jellemző volt, hogy végigjárta a leendő adatközlőket és elbeszélgetett velük. Múzeum, gimnázium, levéltár, temetők, köztéri szobrok következtek. Csupán a Kossuth szoborról vagy négy próbafelvételt készített, különböző napszakokban, hogy a fényviszonyok változását tanulmányozva, a legjobb beállítást válassza.

A filmben dr. Dömötör János művészettörténész elsőnek szólalt meg, és összefoglalta a Plohn-felvételek történetét, majd közösen kiválogattuk a filmezésre legalkalmasabb portrékat. Sikerült sok, kiváló adatközlőt találnunk, akik a Plohn-albumban szereplők ükunokái, vagy közvetlen leszármazói voltak. Dr. Kruzsliz István Péter levéltár-igazgató és Makó Imre levéltáros nagy szakszerűséggel gyűjtötték össze az eredeti vásárhelyi dokumentumokat, a 48-as szabadságharc írott emlékeiből.

Földesi Ferenc igazgató-tanár a Bethlen Gábor Református Gimnázium meglepően gazdag, értékes és eredeti 48-as gyűjteményéből készített válogatást. Dr. Elek András házi orvos levéltári kutatások alapján, családjával végigjárta temetőinket, és még nyolc szabadságharcosunk sírját megtalálta, majd felfedezését megosztotta velünk. Csak ezután következtek a hangos fölvételek.

Társadalmilag is nagyon érdekes volt a kép. Ahogy egykor a 48-as hősök között is található földmunkás, gazda, iparos, kereskedő és tanár, úgy a ma élő unokák szintén igen széles társadalmi réteghez tartoztak. A téesz-nyugdíjastól az ügyvédig, majd az iskolaigazgatókon, órasmesteren, költőn keresztül az asszisztensnőig, háziasszonyig terjedt a foglalkozások köre. Hajdan - a lakosság akkori összetételének megfelelően - a 48-as hősök között a földművesek voltak, ma az ükunokák sorában az értelmiség került többségbe.

Döbbenetes volt látnunk azt a szegénységet, amely az egykori hősöket jellemezte, ahogy koptott, foltozott, ódivatú ruháikban, mint a legjobb viseleti darabjaikban Plohn József kamerája elé ültek vagy álltak; jellemző módon arra a társadalomra, amelyik így becsülte meg harcos fiait. A fölvétel során azt tapasztaltuk, hogy szinte családi örökséget cipelve, emberöltőkkel később a leszármazottaik, a jelenkori ükunokák sem lettek gazdagabbak, ez a társadalom is így becsülve meg a mai értelmiséget és dolgozót!

Már a forgatás elején kitűnt, hogy a vásárhelyi zsidóság, az akkori létszámát tekintve, kiemelkedő szerepet játszott a szabadságharcban, de hősiességüket is legendák őrizték. A kétrészes filmet Jocó úgy osztotta meg, hogy mindkét részben szerepeljenek. Balassa László nevelőapja révén volt érdekelt, így ő közvetlen élményt beszélt el, míg dr. Szemző Miklós ügyvéd - a mai vásárhelyi zsidóközösség egyik doajnye - összefoglalta a 48-as vásárhelyi izraeliták részvételét a szabadságharcban. Szigeti János tanár és Vanderstein János hitközösségi elöljáró eredeti tárgyakkal és szakértelmükkel segítették a filmet.

Földesi Imre 48-as honvéd révén, oldalágon leszármazott Földesi Ferenc gimnáziumi igazgató is. Telitalálat volt a visszaemlékezése. Ő a saját családi, majd a társadalmi kapcsolatok kibontásával a vásárhelyi hősök helytállását mutatta be. Kiemelte a református gimnázium szerepét

és hazaszeretetre nevelő erejét. Az egyetlen forgatás volt, amelyen munkám miatt nem tudtam ott lenni. Amikor néhány nap múlva Jocóval együtt átnéztük a terjedelmes riport nyersanyagát, nagy gondban voltunk. Földesi szó botlás nélkül, jól felépítve, hosszan beszélt. Egymásra néztünk Jocóval, szemünkben azzal a kérdéssel, hogy egyáltalán „mit hagyhatunk ki?”

Jocó a nyersen összevágott filmet 1993 őszén elhozta, és ősbemutatón levetítette a vásárhelyi közönségnek. A nézőtéren elsősorban a film szereplői és az értelmiség ült. A vélemények abban megoszlottak, hogy kinek mit kellene elhagyni a vallomásából, hogy a film feszebb legyen, de azt valamennyien éreztük, hogy Földesi Ferenc és Szemző Miklós mondanivalója nem kurtítható. Dr. Varsányi Péter István tanszékvezető főiskolai tanár tanulmányértékű összefoglalást adott a szabadságharc Vásárhellyel kapcsolatos történelmi eseményeiről.

Amikor a kész filmet néhány nappal a tévében történt adása előtt a kecskeméti országos Kossuth-konferencián bemutattuk, megtapsolták. Ez a harang a hősöknek és az emlékezőknek szólt.

A fafaragók

Jocó barátomnak nem kellett sokáig a fülébe sügni, hogy bár Vásárhely nem az a fában gazdag vidék, mégis - vásárhelyiségünk egyik dicső példájaként - évszázadok óta többen faragnak. Kisfilmjeink sorába Jocó hamarosan beleillesztette a fafaragókról készítendő portrékat.

Elsőnek Mártélyra látogatott és fölkereste Nagy Istvánt. Az ismerkedésnél együtt voltunk, azután ide többé nem vitt magával. (Ma sem tudom, hogy miért hagyott ki ebből a forgatásból.) Lényeg az, hogy Jocó maga volt a portréfilm egyszemélyes készítője, a szinopszis írásától a rendezésig. Én csak onnan vettem tudomást az egészről, hogy egy megkezdett hosszabb dokumentumfilmünk forgatásával kapcsolatban fölhívott telefonon, és elköszönően, mellesleg megjegyezte, hogy a héten adásba láthatom Pista bátyánkat. Így is történt. A film kis remekmű volt, egy tehetséges, embernek is kitűnő faragómester portréja. Képben és vallomásban tárta elénk az életutat, illetve az alkotásokat.

Gondolom, hogy Jocót e film sikere is arra ösztönözte, hogy a sorozatot folytassa, mert a következő években, amikor szóba került a Nagy Istvánról készült portré, röviden és határozottan megkérdezte tőlem:

- Ki a következő?

- Hegyi Flóri kománk! - válaszoltam hasonló hangsúllyal. - Volt mán vagy száz kiállítása.

Jocóval beállítottunk a Gyulai utcai házba. A kaputól a szobáig vezető eresz alatt csetlett-botlott az ember a „ménkü nagy” faragványok között. Jocó rám is förmedt:

- Nem arrul vót szó, hogy köztéri szobráshon viszöl!

- Igaz, hogy Flóri dugófaragással kezdte, de amiket itt látsz, azok csak közepes nagyságúak - válaszoltam. - Nézd csak mög mi van hátul a kamrájában?

A berzenkedésre előkerült a faragóművész és a felesége. Katika kezében egy jókora flaska volt, és már a színéről látni lehetett, hogy nem éppen málnaszörp, vagy desztillált víz van benne. Poharazgatás közben előkerültek a szobában őrzött kisebb plasztikák, majd kimentünk a hátsó udvarra. Flórinak és Jocónak akkorát kellett hajolnia, amikor átréselődtek az alacsony, régi kamraajtón, mintha valamit a földön keresgélnének.

A pókhálók között lógott valahol hátul egy lámpa, amely némi irányfényt nyújtott a vaksi tapogatózáshoz, így is meghökkenítő volt az élmény. Seregyei ember nagyságú figura állt

előttünk. Legtöbbnek az arca is épp csak jelezve. Olyanok voltak, akár az ázsiai pusztákon magányosan álló, kőből faragott szkíta, vagy a Húsvét-szigetek partvidékén fölállított szobrok; mintha ősember által készített idoloikat gyűjtötték volna egybe egy szűk és sötét barlangba. Az rögtön látszott, hogy nem szobrászi teljesítményről van szó, hanem elemi őserővel, olykor durván „kibárdolt”, ámde lenyűgöző hatású figurákról.

Jocó néhányat kicipeltetett Flóriával az udvarra, és a napfényen körbejárta ezeket a bábukat. Elmaradhatatlan vászonsapkáját mélyen a fejébe húzta, csak a karimája alól pislogott élénken, és szokása szerint zsörtölődött:

- Te, Szenti, én tégöd agyonütlek! Mire a kamerával egy ekkora gölemöt körbejárok, oda tíz percnyi film, oszt neköm az egész Flóribul elég lenne ennyi. Mit gondolsz, lopom én a filmöt? Te kiveszöd a zsebömbül az utolsó filléröket is!

Miközben szidott, a szeme falta a látványt. Tudtam, hogy szava most nem egyéb, mint elterelő hadművelet, és ez alatt alakul benne a leendő föl vétel. A forgatás valóban nem volt könnyű. Két napig kameraman segítségével dolgoztunk. A filmet a Magyar Televízió kétszer is műsorára tűzte. Ez volt a legbiztosabb jele annak, hogy Jocó ismét kiválót alkotott.

Harmadik filmünk a Tolnai családról: Ernőről és László fiáról szólt volna. Kimentünk a lelei úti tanyába. A tisztaszobában fogadtak bennünket. Jocó körül nézett. A falon saját készítésű citerák, fatányérok, fogasok, kulacsok sorakoztak. Köröskörül pedig gyönyörű, gazdagon faragott parasztbútorok álltak. Különösen az egyedi daraboknak számító gondolkodószékek voltak meggyerőek. Nemcsak a díszítést, de az asztalosmunkát is önállóan végezték a műhelyükben.

Jocót nem kellett rábeszél ni, hogy a látottakat filmre vegye, csak az időpont volt kétséges. A médiumtörvény hiánya miatt a Magyar Televízióban az ismert személyi gondok odáig jutottak, hogy egy-egy film készítéséről már lassan tárgyalni sem lehetett kivel. Így történt, hogy Tolnaiék filmje egyre húzódott. Amikor végre megkaptunk hozzá minden engedélyt, Tolnai Ernőt föl hívtam telefonon, aki igen keményen elutasította a filmezést, mondván, hogy elege van mindenből, nem kívánja a „reklámunkat”.

Jocó nehezen emésztette meg a dolgot. Először történt, hogy valaki azt a kezet fogta le és lökte el, amelyik érte akarta a harangot megkondítani.

A vásárhelyi festők

A művészek egy bizonyos szint után számon tartják egymást. Jocónak csak néhány Pesten élő, a vásárhelyi realistákhoz tartozó művésszel volt személyes kapcsolata, így például Kurucz D. Istvánnal, akiről korábban már filmet is készített, de az Őszi Tárlatokról, alkotásaik révén mindenkit ismert. Amikor Vásárhelyen rendszeressé váltak a forgatásai, nemcsak a személyes kapcsolatai növekedtek, de barátságok is gyorsan kialakultak köztük. Műtermi, otthoni környezetben folyamatosan láthatta az éppen születő munkáikat, és kezdte elraktározni az élményeit. Már az 1980-as évek végén megszületett a döntése: portréfilmet készít róluk. Nem gondoltuk, hogy milyen „liánokkal körülvett, szűrös csipkebokorba” nyúltunk.

Még egy ellenzéki politikai filmet is könnyebb elfogadtatni, mint portréfilmet vásárhelyi művészeiről. Mindenféle vádaskodások, hozzá nem értő „kritikák”, irigykedések tömkelege szegült ellenük: korszerűtlenség, minőségi kifogások, ismeretlenség stb. Ráadásul, a Magyar Televízióban évek óta tartó (enyhén szólva) „átszervezések” és belső harcok miatt, vagy éppen felelős személy nem volt, vagy az illetékesnek bátorsága, hogy a feladatot vállalja.

Jocó akkor paprikázódott föl igazán, amikor kikötötték, hogy olyanokról készíthet filmet, akiknek „legalább öt Kossuth-díja van”, vagy a Nemzeti Galériában egy „kamara-kiállítási mennyiségben képet őriznek tőle”.

- Ki meri azt fölvallani, hogy kimondja: „të kismester vagy, të pedig géniusz!” - mérgeződött Jocó. - Csontváry halála után évtizedekkel került a Galériába, Derkovits éhönhalt, Kohánnak csak a halálos ágyán jutott egy morzsa. Különb is, a főiskolákon a kevésbé ösmertek is hozzá tartoznak, mint hegyhőn a dombvidék.

Jocó összegyűjtött egy táskányi dokumentációt: katalógusokat, tárlatismertetéseket, kritikákat, és nekilátott terve kidolgozásához. Itt fekszik előttem a másolata: „Alföldi iskola” címmel, Albert Ildikótól Szalay Ferencig betűrendbe szedve. Tizenhárom életrajzot kidolgozott, de további hét művészről is készítette már a szinopszist. Ha egy ajtó bezárult előtte, a következő küszöböt egyszerre kétféleképp ugrotta át. Szükség is lett erre a vehemenciára, mert az előzmények sem voltak biztatóak.

1992. december 12-én egy csokor elkészült, nem képzőművészeti jellegű vásárhelyi filmünk bemutatóján megtisztelt bennünket Peták István, a MTV2 akkori főintendánsa, és B. Révész László, a Dokumentumfilmek Osztályának vezetője. A lakásomon találkoztak, és feltűnt nekik a falon a Józai Sándor által festett Szent György ikon. Meg akarták ismerni az alkotóját. Elmentünk Józai kertvárosi műtermébe és a filmesek körülnéztek. Úgy döntöttek, hogy Jocó forgasson a képekről egy 20 perces dokumentumfilmet. Hangsúlyozom tehát, még mindig nem művészeti kisfilm! A következő tavaszon a film elkészült, de akkorra a tévében zajló változások miatt, már „eladhatatlanná” vált. Egy évet kellett rá várni, mire adásba került, nem kis nyűglődés árán. (Azután olyan sikere lett ennek is, hogy az adást meg kellett ismételni, a művész elismerését pedig meggyorsította.)

Ezt követően végre hozzáfoghattunk az eredeti terv megvalósításához. A Magyar Televíziónál nagyon szerették volna, ha nem egyedül forgatunk, hanem a Szegedi Stúdió stábjával, és ha olyan művészettörténészt kérünk föl, aki legalább egy „nemzetközileg ismert galéria igazgatója”..., és így tovább. Jocó döntött:

- Hárman löszünk a Papp Ferivel, ahogy szoktunk, és bár Dömötör Jancsi nem a Prado-t vezeti, de legalább itt él köztük, és jobban ösmer mindönkit mintha Pestrül hoznék egy „nevet”. Különb bárki kérdőz, mint riporter, a hangját úgyis kivágom, és csak a művész vallomása marad a filmben.

Első „ismerkedésként” Hegedűs Imre muzeológus kedves barátunkkal a Vásárhelyen őrzött festményeket vettük sorra. Jocó a Német József, Szalay Ferenc, Fodor József és Fejér Csaba képeit egyenként, részletesen fölvette, majd a műtermek következtek, ahol megörökítettük a művész vallomásait. Elsőnek az akkor már nagyon beteg Németh József portréfilmje készült el. Izgatottan vártuk a bemutatóját. (Akkor még nem is sejtettük, hogy ez volt Jocó utolsó vásárhelyi vonatkozású, elkészült filmje, mert egy kivételével a többi mind-mind félbemaradt.)

Jocó elutazott Németh József szülőhelyére is. A film azzal indul, hogy hajnalban megjelenik a gyönyörű szennai táj, és ahogy a nap kel föl, a település kibontakozik a párából. Maga a film is egy „képzőművészeti” alkotás volt. Leszámítva a helyi, hozzá nem értő kritikát, szakmai körökben sikere volt, és általa végre a tévében is szabad utat nyert a további művészportrék forgatása. A harang tehát megkondult a sokszor méltánytalanul háttérbe szorított művészekért, ha nem is szólhatott tovább...

Harc Fodor Józsefért

Amikor Jocó összeállította a vásárhelyi művészek névsorát, elment vele a MTV Képzőművészeti Osztályához, „utat tömni”. Az éppen vezetőposzton lévő kolléganője fogadta. (Az „éppen” szót azért kell kihangsúlyoznom, mert a tévében ekkor zajlottak a belső csatározások; mindaz, ami egyre lehetetlenebbé tette az intézmény kiegyensúlyozott működését. Ezek persze maguk után vonták a szüntelen végbemenő személycseréket is.) Az első megállapodás nehézségei sejtették, hogy ez a forgatássorozat nem lesz könnyű „mennybemenetelés”.

Megannyi mesterséges akadályt kellett leküzdeni. Ahány embert érintett a dolog, annyi ellenérzéssel volt szükséges megbirkózni. Az 1990-es évek elején még nagyon is jól érződött az a szemlélet, amelyet néhány művészettörténész és a sajtó egy része a vásárhelyiek korszerűtlenségét ostromozva, korábban teremtett. Ennek megfelelően kezdték Jocó névsorából a neveket kihúzgálni. A nagyobb baj az volt, hogy mire forgatni kezdtünk volna, az a munkatárs, akivel Jocó valamiben megegyezett, már nem volt vezető. Előlről kellett kezdeni a harcot, és újfent más művésznevek, más sorrend alakult ki. Ez a huzavona lassan örölte Jocó idegeit, és elunván a fonák helyzetet, 1993 őszén tömören így szólt:

- Készülj, mert a jövő hét végén forgatunk!

Sem a tévében, sem köztünk vita nem volt azon, hogy a súlyos beteg Németh József lesz az első. Mondanom sem kell, hogy az elkészült filmet éjszaka tűzték műsorra, de még ez sem érte el azt az eredményt, hogy a hozzáértő szakmai kritika ne fogadta volna elismeréssel.

- Én nem akarok köztük sorrendöt - mondta Jocó a további forgatást latolgatva -, neköm valamennyien a barátaim. Amelyik film majd hamarabb készül, az kerül adásba.

Párhuzamosan több művésznél kezdtünk forgatni. A mindig meglévő technikai gondokat leszámítva, gyorsan haladtunk. Az egyik hét végén elkészült két interjú, és még hátra volt a szombat este, illetve a vasárnap délelőtt. Jocó ekkor hozzámfordult:

- Ki következik?

- Fodor Jóska - válaszoltam neki határozottan és mit sem sejtve. - Mán szoltam is neki.

Láttam, hogy Jocó megmerevedett. Darabig nem szólt. Régen indulhattunk volna, de még a kocsival szöszmögött és osztozott a segédoperátorral. Amikor végre az autóban szorongtunk, megkérdezte tőlem:

- Osz Jóska vár is bennünket?

- Mán hogy nē várna!

- Na, b...on mög öregapád!

Nem szólt többet, hanem a művésztelep felé fordította a kocsiját. Akkor már sejtettem, hogy valami baj van, de egyelőre kérdezni se mertem az okát. A munka lázában az egész dolgot elfelejtettük. Jó hangulatban teltek az órák, és az interjú remekül sikerült. Földolgoztuk Jóska barátunk föllelhető összes festményeit. Az addigi felvételekből is játszva készülhetett volna az egész portréfilm, de Jocó még további külső forgatásokat tervezett vele.

Vasárnap már jócskán délutánra járt az idő, amikor munkánk végeztével megérkeztünk a lakásomra. A tyúkpaprikást a feleségemnek újra kellett melegíteni. A várakozás perceiben egyszerre csak fölcsattant Jocó, és a gátat áttört folyam erejével zúdította rám a keserűségét:

- Nem tudod, mibe rángattál bele! Két napja dolgozunk a sömmiért. Ez a mozi nem volt mögröndölve. Azt tudod, hogy az eddigi költségek már túllépték a húsz fillért, és nem a tē, hanem az én zsebömből köll kifizetni, de ez a kevésbé fontos. Majd Fodor előtt is égök, mint a rongy. Várja a filmit, de az nem kerül adásba. Mit mondjak neki, miért?...

A szózuhatag közötti levegővétel pillanatnyi szünetében végre megkérdezhettem:

- Nem értelek, Jóska filmje tervben volt... - be sem fejezhettem a mondatot, Jocó beledörgött:

- De kihúzták! Mögint, és nem tudom hanyadszorra, de őt mindönki kihúzza! Én már nem tudok mit tenni!

Bizonygattam, hogy erről mit sem tudtam - és ez így is volt igaz -; az én feladatomban az volt, hogy a hétvégi forgatást az előírt „menetrend” szerint előkészítsem, és a listánkon Fodor következett.

Kezdtém védekezni, felháborodni, ripsztozni. Szó szót követett. Először és utoljára összevesztünk. Csak a paprikás fölséges illata józanított ki bennünket, a mások értelmetlen és felelőtlen intézkedései miatt keletkezett nézeteltérésben. Máig sem ismert, hogy Fodort meglévő művészi erényei ellenére, kiknek volt érdekük „odafönt” elgáncsolni. Magyarországon így (nem) lehet kultúrát teremteni!

Amikor Jocó távozott, mérgemben nem kísértem le az autóig, ahogy máskor mindig tettem, hanem az ajtóban elköszöntem. Ahogy ment lassan lefelé, visszanézett rám. Annyi szomorúság ült a szemében, hogy görcsberándult a torkom.

A harangot soha, senkinek sem lenne szabad félrevernem!

Félbemaradt forgatások

Abban az évben őszre járt az idő, amikor egy délután, még egészségének romlása előtt, megérkeztünk Cs. Szűcs Imréhez. Portréfilmje korábban nyert díjat, és Jocó ezen felbuzdulva, úgy döntött, hogy „csinálok még valamit róla”. Emlékezett a különleges hangulatú és műfajú, de főleg képi megjelenítésül a dinnye héjába karcolt négysoros „Dinnyeversek”-re. Mivel jócskán Lőrinc nap után voltunk, dinnyét már nem árultak, egy termelőtől mégis sikerült két kasnyi kimaradt, jégverte apróságot szereznünk.

Imre Bátyánkat kiültettük a nyitott eresz alá, és egy asztalra a háta mögé kerültek a dinnyés kosarak. Állványok, reflektorok..., közben szakadni kezdett az eső. Az nem volt gond, hogy bevert, de az igen, hogy a nagy cseppek az eresz előtt lévő szőlő tenyérnyi levelein dobpergést rendeztek, és jóformán ez hallatszott a mikrofonba. Zuhogott, csendesedett - forgatás, leállások. Így is gyűltek a celluloidszalagon a dinnyeversek. Sőt, Imre bátyánk egyre jobban belelendült. Éreztem, hogy most többet is sikerül tőle hallanunk, ezért biztatni kezdtem.

Mint református presbiter, sok szép rigmust írt különböző templomi rendezvényekre, és „istenes verseit” sorra kezdte elmondani. Jocó egy szót sem szólt, csak ült a kamera mögött és tágra nyílt füllel hallgatott. Amikor vége lett a fölvetelnek, és a Klauzál utcai söntés pultjára támaszkodva épp a pohár fenekét kezdtük nézegetni, egyszerre csak kirobbant belőle a düh:

- A fene ögyön mög, Tibor! Már megint átvertél. Egy filmöt akartam, oszt kettő lött.

Egy sem készült el. Néhány jelentéktelen vágókép, feliratozás, és a filmszalag összevágása hiányzik, de sajnos halála után a kortárs munkatársait már mindez kevésbé érdekelte. Manapság mindenki csak a saját „halhatatlanságának” biztosításáért dolgozik.

Hasonlóképpen jártunk a dr. Rapcsák András vásárhelyi polgármesterről forgatott portréval is. Jocó szeretett volna egy 40 perces dokumentumfilmet készíteni vele. Az első részt, a magánember életét, visszaemlékezését videokamerával fölvevük. Közben összegyűjtötték a róla és vele készített interjúk szövegét, cikkeket, kritikákat. Ezek a közéleti személyiséget érintették. Jocó ennek áttanulmányozására és a riporteri föladat ellátására keresett valakit a tévében.

Mire a film folytatása szabad utat nyert, Jocó a sírba szállt. A videófelvételt a stúdióban letörölték.

Történelmünk egyik fehérfoltja az 1949-től szerveződő Vásárhelypusztai fehérgárdista mozgalom, amely a Rákosi rendszer fegyveres megdöntésére, főleg gazdafiatalokból alakult. 1950 ősztől kezdve, több hullámban összegyűjtötték őket és szervezkedésüket kegyetlenül megtorolták. A két vezető Szegeden megkínózták és fölakasztották, a többiek pedig hosszú kényszermunkás börtönbüntetéseket szenvedtek.

A téma széles körben érdeklődést keltett, és 1994 elején, a legnagyobb hőésésben, megérkezett Jocó, illetve Feledy Péter. Sorra jártuk az adatközlőket, és több órányi, páratlan értékű történelmi dokumentumriportot vettünk föl. Arra készültünk, hogy tavasszal, amikor a határ újra járhatóvá válik, a pusztai helyszíneken elkészítjük a vágóképeket, és a rendelkezésre álló tárgyi dokumentumok fölvételét.

Akkor még nem tudtuk, hogy ez volt Jocóval az utolsó filmforgatásunk, többet már nem láttam élve. A halála után ez volt az egyetlen film, amelyet évek múlva Feledy Péter jóvoltából legalább befejezhattünk és adásba került. A film így is töredék és befejezetlen maradt, hiszen azt senki sem tudta, hogy Jocó miként akarta elkészíteni, és benne milyen művészi elemeket kívánt még alkalmazni.

Az 1994-95-ös év fő forgatási területe mégis a vásárhelyi képzőművészek bemutatása lett volna. A Németh Józsefről elkészült film lendületet adott. Megkezdtük a forgatást három újabb művésszel. A szakmai igényű riportokat, és a festők főbb alkotásait fölvettük. Velük is vártuk a tavaszt és a nyarat, amikor témáik színterén, kint a határban: a tanyavilágban, Tiszán, és a Pusztán, alkotás közben láttatjuk majd őket.

Jocó halálával ezek is félbe maradtak. Pedig nagy tervei voltak. Szalay Ferencet évek óta akarta megfilmezni. Néhány riport jellegű felvételt már készített és archivált is róla. Arra várt, hogy akkora hó legyen, amely befödi az egész határt, és Ferit szánkón, subában utaztatva szólaltatja meg. Egyszer-kétszer adódott ugyan havazás, de mire Jocó eljött vagy elolvadt, vagy olyan vastaggá vált, amelyben a kis személykocsi elakadt volna. Így a terv számára egy hosszú és „örök álmom” maradt.

Fodor Józsefet Mártélyon akartuk utolérni, az Országos Ifjúsági Képzőművészeti Táborban, a hallgatói között, amint éppen korrigálja készülő munkáikat. Fejér Csabát Zsámbékra kívánta kivinni - gyermekkora egyik kedvenc színhelyére -, a templomrom elé. De Tiszaparról, katedrálisról, és régen elnémult harangszaváról már mi is csak álmodunk...

Jocó riporterkedni tanít

Máig utálok és kerülöm a szereplést. Ha az ígét hirdetni hordóra kellett föllépnem, mindig attól félttem, hogy ha beszakad alattam, méltatlanul halált szenvedek, mert hamisított bor van benne. Munkáim alapján azonban gyakran fölkerestek és különböző előadásokat, tárlatnyitásokat kértek tőlem. Ezeket társadalmi konvenciók, erkölcsi megfontolások miatt nem lehetett visszautasítani. Bármit leírok, amire belső ösztönzést érzek, de igazán nem vagyok a szavak embere.

Visszagondolva úgy két évtizeddel ezelőtti „szerepléseimre”, ma is kiver a veríték. A saját „macskakaparásomat” sem tudtam rendesen fölolvasni: reszketett a lábam és a hangom, erős lámpalázzal, belső feszültséggel küszködtem. Ebből a szorongásból máig megmaradt valami. Legszívesebben elsüllyednék, amikor magam előtt meglátom a rám figyelő tömeget. Minduntalan az jár az eszemben: „Úristen, egyáltalán hogy kerültem én ide?”

Arra viszont rá kellett jönnöm, hogy gondolataimat továbbra is igénylik az emberek, és hogy ezt valamiképpen elő tudjam adni, el kell sajátítani a beszédképességet. Tudják, hogy milyen nehéz a magyar nyelv? Hát még gyakorolni! Lassan, keserves szenvedés árán, sok energiával eljutottam odáig, hogy „mikrofonképes” legyek, annak a még „éppen elfogadható” szintjén; de arra sohasem gondoltam, hogy egy filmben riporterként közreműködjek. A kényszerűség, és nem az önmotogatósi vágy vitt rá, no meg Jocó barátom, aki ellentmondást nem tűrt, és kisebb „beugrásokkal” úgy készítette föl a nagyobb feladatokra, hogy észre sem vettem.

Arra már nem emlékezem, hogy mikor és melyik filmben kezdtem el valójában „riporterkedni”. Azt viszont tudom, hogy Jocó a felvétel elindulása előtt gyakran engem ültetett a riporter helyére „mikrofonpróbát” végezni. A feladat igen egyszerű volt. Arra a felszólításra, hogy „- Na, mondj mán valamit!”, számolni kellett, miközben fejhallgatón azt figyelték, hogy az elektromos hangjel megfelelő kijelzést adott-e egy mérőműszeren.

Az egyik alkalommal - amikor már a riportalany is szemben ült velem -, nem számolni kezdtem, hanem „ártatlanul” a filmbeli témájáról beszélgettem vele. Szakmailag igen fontosat mondhatott, ami a későbbi „rendes” felvétel során nem jött többé elő, mert Jocó pár mondatot a kész filmben hagyott belőle. Majd kővé meredtem, amikor hónapok múlva az adásban meghallottam a saját hangom, amit az ember igazán nem ismer föl, illetve másként hallja, mint az élő beszédét.

- Minek hagyta benne, Jocókám, ezt a macskanyávogást? - tettem neki szemrehányást, amikor legközelebb találkoztunk.

Jocó mérges lett és azonnal visszavágott:

- Ne tanítson engem, maga amatőr riporter úr! Mit gondol, a bájos hangját élveztem? Ha nem köllött volna épp az a mondat, nyugodjon mög, úgy kivágom a filmből, mint azt a macskát, amelyik szükségében, fölünkörított farokkal a szobasarkokba kuporodik!

A kényszerűség azonban nagy úr. Két gond segítette „riporterkedésemet”. Az egyik az volt, hogy azok a fiatalok - Feledy Péter, Gyenes Károly, Darab Gyula -, akikkel Jocó dolgozni szeretett, a televízióban beosztásuk szerint sokat dolgoztak, és nem értek rá minden alkalommal épp akkor Vásárhelyre jönni, amikor Jocó akarta. Márpedig, ha ő jönni akart, semmi sem gátolhatta, és jött egyedül is!

A riporterkedésben az első komolyabb „kényszerbeugrásom” alighanem éppen vitéz Hegyi Flórián fafaragó kisfilmjében volt. Jocó szokása szerint a kezembe nyomta a mikrofont, hogy majd „bemér”. Föl sem tűnt, hogy a hangos fölvételhez nincs riporterünk; illetve olyan már korábban is előfordult, hogy Jocó maga kérdezett, és utána kivágta a filmből a saját hangját. Gondoltam, most is így lesz, ezért arra a felszólításra, hogy „- beszélj!”, mint egy hülye gyerek, elkezdtem számolni: egy, kettő, három..., de tovább nem jutottam.

- Akkorát húzok a csapóval a fejedre innen hátulról, hogy a Högyi Flóri ölibe esöl! Hát nem értesz tē magyarul? Nem azt kértem, hogy számolj, hanem beszélj. Világos? Na kezdjük. Tessék!

Nyakig benne voltam a riporterkedésben. A kényszerűség mellett Jocó azt is tapasztalta, hogy a vásárhelyi témáknál - nyilvánvaló helyismereti előnyből és nem szakmai fölényből - én tudtam jobban, hogy az adott témával kapcsolatban kitől mit, és milyen mélységben lehet kérdezni. Ezért néha úgy folyt a hangos fölvétel, hogy „szinkron tolmácsoltam”. Amíg Jocó és a kameraman összeállították a technikát, a riporter, az interjút adó személy és én beszélgettünk a várható kérdésekről. Gyakran elmondtam, hogy mit kérdezzenek valakitől. Jocó rájött, hogy ez fölösleges idő- és néha filmpocsékolás, ezért a kérdés hangozzon el egyenesben. Ha

rossz lesz, úgyis leáll, arról nem beszélve, hogy a riporter hangját, ahol csak lehetett mindig kivágta, hogy ne ő szerepeljen, hanem a vallomástevő, s ebben nagyon egyetértettünk!

Kezdetben persze minden hibát elkövettem, amit csak el lehet követni, hiszen a riporterkedés nagyon komoly szakma: adottságra, sok tanulásra és tapasztalatra épül, én pedig legföljebb „hályogkovács” lehettem ezen a téren. Volt, amikor olyan bonyolult, hosszú mondattal indítottam a kérdést, hogy ez elvitt a filmszalagból vagy fél perctet. Máskor egyszerre több kérdést is föl tettem; nem egyszer pedig a riportalany szájába adtam a feleletet, vagy éppen nem hagytam megszólalni. (Egyébként ugye ismerős jelenségek ezek a tévé képernyőjéről?!)

Azt itt le sem merem írni, hogy Jocó barátomtól ilyenkor jogosan mit kaptam érte. Végül is, sorra születtek azok a filmjeink: „A kovács”, „Az ikonfestő”, „Hegyi Flórián fafaragó” és az „Ükunokák”, ahol a riporter harangot én kondítottam meg, és boldogan mondtam a barátomnak, ha sikerült: „- Hallod, »Öreg«? Szól!”

Az érzékeny ember

Jocóval járva a vásárhelyi határt, szomorúan tapasztaltuk, hogy gyermekkorunk „álmvilága” oda. Kertek, házak, mezők, tanyák, fák sorra eltűntek az életünkéből. Nem egyszer jártunk úgy, hogy a következő tavasz az őszi forgatáskor abbahagyott film helyszínére mentünk a folytatásért, és abból, amit ott hagytunk, már semmit sem találtunk meg. A dűlőutat fölszántották. A szép kis akácok még megvolt ugyan, de télen a lánctalpas erőgépek sorra kirángatták és gyökerüket mutatták. Rettenetes volt látnunk, amint a kultúrtáj pusztul, az egykori ökológiai társulások eltűnnek, megváltoznak az állatok - és előnytelenül az emberek.

Egy példát említek, amelyen keresztül jól érzékelhető egész létünk pusztulása. A helység nevét szándékosan nem említem, mert egyébként kedves nekem. A Tisza egyik szakaszánál volt egy nagyrév, mellette pedig kisvendéglő. Kezdetben akármilyen távol forgattunk tőle, Jocó úgy alakította a programot, hogy előbb-utóbb itt kötöttünk ki. Talán nosztalgia volt benne az ifjúkorban elveszített kisvendéglőjük iránt, vagy csak a folyó hangulatát kereste. Az azonban bizonyos, hogy az étlapon a rántott békacombtól a rostonsült kecsgeig minden különleges halétel megtalálható volt, de a paprikások, a házi ételek és a kisüsti pálinka sem hiányzott.

Egyszer csak sorozatban vezetők és pincérek változtak. Mintha mindegyik vitt volna valamit magával az étlapról, mert szűkült a választék. Előbb eltűntek a paprikások, azután a tiszai halak. Helyettük kezdetben még került néhány kövér tavi ponty, de a pucolásukkal gond lehetett, mert ezek is lekerültek az étlapról. Egy nap eljutottunk odáig, hogy már étel sem volt. Jocó kért egy kupica pálinkát, de csak ízesítővel készült műbarackot kínáltak, szódavíz nélkül. Az utóbbi helyett meleg üveges sört ajánlottak. Először történt, hogy Jocó kifizette, de nem itta meg a pálinkát, hanem szótlánul kijöttünk.

Korábban már jeleztem, hogyan tornyosultak az akadályok a tévében a filmezésünk előtt is. Ez szintén társadalmi leromlást jelzett. Álljon itt egyetlen sorozat, amelyet saját bőrömön tapasztaltam. Tipikus példája ez az emberre oda nem figyelésnek, amikor az alkotó tucatrendűvé válik. Valamikor kötelező volt a filmben jelezni valamennyi munkatárs nevét, akik dolgoztak benne, ma már ki törődik vele! „Az ikonfestő”-ben a „futottak még” sorában éppen megemlítenek, holott én írtam a forgatókönyvét és riporterkedtem benne.

A Cs. Szűcs Imre portréfilmben - és még néhányban - már a nevem sem szerepelt, pedig ezek nem születtek volna meg a szinopszisaim nélkül. Amikor megkaptuk érte a MOVI-díját, annyi csurrant belőle (2500 Ft.), ami az utazási költséget sem fedezte... Nem sorolom, mert ezek a példák csak jelzések, és nem lehet összehasonlítani azzal, amit Jocó naponta szenvedett „az

öklét szisszenés nélkül tűzbe tartva”, az értelmetlen mellőzések miatt. Kiváló filmjeit, előbb a Németh József portréját tették éjszakára, majd a kétrészes „Ükunokák”-at déli időpontra, amikor a legkevesebben nézik a tévét. Mondta is keserűen a feleségének: „- No, engem leírtak!” Lilla elbeszélte, hogy Jocó ettől kezdve egyre rosszabb hangulatban volt. Elzárkózott és megtört lelki állapota is hozzájárulhatott tragikus hirtelen halálához.

Gondok voltak a helyi „kritikákkal” is. A legtöbb vásárhelyi filmjéről legfeljebb híradást adtak a lapok, vagy pár szóval méltatták. Többnyire azonban elhallgatták. Ha meg - talán két-három alkalommal - írtak róluk, jobb lett volna, ha nem teszik. A jószándék ugyan egyértelmű volt, de Jocót a hozzá nem értésből fakadó kritizálás, okoskodás vérig sértette és feldühösítette.

A filmezés nagyon összetett művészeti műfaj. Éveken keresztül tanulják a főiskolán, és ha valaki diplomát szerez, még csak a technikai részéből ismer valamit. A tanult ember évtizedes, keserves belső küzdelemben, csalódások és kísérletek, zsákutcák és a valóság által szétört álmok törmelékén válik művésszé - vagy soha! (Jocó munkásságát külföldi és hazai elismerések sora díjazta.) Akkor jön egy okoskodó, aki az alkotásokba „behall vagy lát” olyasmit, ami nem volt benne, és föl sem fedezi mindazt, amiért a filmben a harang szólt.

Csoda-e, ha a szüntelen félrekondítások során a harang egyszer megreped, és már nem zúg többé...

Az elhagyott ember

A művészember hangulatember is. Jó és rossz keveredik benne. Gyakran nem ura indulatának, mert épp ez a hajtóereje. Nem könnyű vele és mellette. Nehéz szolgálni, mert minden alkotót csak szolgálni lehet, de vele az egyenlő társkapcsolat kialakítása roppant nehéz. Jocóval sem volt ez másként.

Hányatott sors várt rá gyerekkora óta. Mint filmes végigjárta az öt lakott kontinenst. Forgatott Észak-Afrikában, a Polisszárió-front poklában Chrudinák Alajossal, amikor hajszálon múlt az életük. (Egyik fiatal operatőr társa az egészségtelen körülmények miatt meg is halt. Jocót erős fizikuma és lelki ereje mentette meg.) Filmezett Ausztrália és Ázsia őserdeiben, Amerika felhőkarcolói között, Hollandia, Izrael és Szicília színházaiban.

Közben sorra tönkrementek a házasságai. Mindig egy szál maga ment tovább új kapcsolatot teremteni. Annyit vitt magával, mint édesanyja azon a bizonyos napon, amikor kitették vásárhelyen az árokpartra. Jocó az élete delén túl végre révbe jutott. Táncművész felesége önmagáért szerette. Miután maga is művész, megértette és megadta férjének mindazt az emberi, alkotói szabadságot, amire szüksége volt. Kevesen látták az igazi, törekeny, sőt sebzett embert, aki néha szándékosan láttatta magát keményebbnek, mint amilyen igazán volt, mert ezzel, akár a remeterák: mintegy külső páncéllal óvta magát.

Sokat filmezett Latinovics Zoltánnal és igen elmélyült barátság alakult ki köztük. Ma már látom és tudom, mennyi hasonlóság volt a két emberben. Az sem véletlen, hogy temetésén ott álltak a koporsója mellett Gombos Kati, Sinkovics Imre, Bessenyei Ferenc és az egész Kautzky család; hogy Horváth Ádám - akivel fél életet filmeztek együtt, és mindig akkor segítette Jocót, amikor a legnagyobb szüksége volt rá - a Magyar Televízió részéről, mint elnök úgy búcsúztatta el, hogy Jocó olyan volt, akár egy „garabonciás diák”.

Az utóbbi években egyre inkább megkeseredett és mind többet vitatkozott. Rajta keresztül éreztem, hogyan változik, romlik közéletünk és a légkör a munkahelyén. Elbeszélte, hogy egyre nagyobb harc minden filmet kiverekedni. Fokozódnak az elvonások, a pénztelenség, és

már régen mellékes a művészeti megoldás. A „pénzcsinálás”, a létminimum megtartása és a lehetőségek kicsikarása került előtérbe, amely fölemésztí az alkotó energiát és fantáziát.

Azelőtt mindig vidáman érkezett Vásárhelyre, tele lendülettel és azonnal munkához láttunk. Utóbb egyre ingerültebb volt. Lassan jött föl a negyedik emeletre, meg-megállt, és amikor belépett hozzánk rögtön kérte, hogy ihasson egy korty pálinkát. Nagy pohár szódavizet küldött utána, és lassan oldotta feszültségét, komor hangulatát. Nekivágtunk az ismerős határnak. Gyakran nem beszélt, csak megszólaltatta valamelyik kedvenc kazettáját. Feledhetetlen percek voltak ezek.

Felhúzta a kocsni ablakait, hogy kívül rekedjen a világ. Az autó szinte állt, a fák, a göröngyös utak, a tanyák jöttek elénk és sorra elmaradtak. A zene szólt: Bach, Mozart, Beethoven, Liszt, Bartók és mások, ahogy a hangulata megkívánta. Csak egyszer hallottam dúdolni. A 42-ik zsolttár dallama énekelt ajkán: „Mint a szép híves patakra...” A kocsni velünk már nem ezen a földön járt...

Jártuk a pusztát, a tiszai hullámteret, a végtelenül teregetőző rónákat, sárban és viharban. Néhány éve Szalay Ferenc mártélyi szélalmába igyekeztünk két fiatal gyártásvezetővel. Előtte való éjszaka felhőszakadás volt arra, és a földes út kátyúi megteltek vízzel. Egy gödörben megfeneklett a kocsni. Kiszálltunk a térdig érő sárban és nyomni kezdtük az autó hátulját. Jockó bekapcsolta a motort, hogy segítsen, és a kerekek hányini kezdték a sarat. Mire kiszabadultunk az iszap fogságából, csak a szemünk fehérje volt világos. A mártélyi és mindszenti határ szélén álló „Parasztkrisztusról” néhány felvételt készített, azután lementünk a mindszenti nagyrévhez megfürödni.

Egy másik forgatási napon meg éppen Szalaytól jöttünk hazafelé, amikor a vihar utolért bennünket. Félelmetes volt. Jockó megállt gyönyörködni. Várt, hogy a dörgés és villámlás fölénk érjen. Ekkorra már csak ketten voltunk az egész határban. A sustergó villám morajlást követett, megszakadt az ég, és füstölve öntötte langyos veritékét. Jockót nem érdekelt. Kis kézi kamerájával, amelyet nagyon szeretett és „Ketyérének” becézett, kiállt a felhőszakadásba filmezni.

Közben az út teteje átázott és olyan csúszóssá vált, akár a kenőszappan. Ritkán félek kocsni-ban, de akkor, ahogy hazafelé ároktól árokig csúszkáltunk, azon imádkoztam, hogy ma még meghalljam odahaza az esti harangszót.

A szenvedő ember

Jockó nem panaszkodhatott: verte a sors gyermekora óta. Megannyi kisebb-nagyobb történetet beszélt el életéből. Az édesapja jó vadásznak számított, és főleg a tiszai ártér volt számára kedves hely. Még a háború előtt történt. Tartott egy kis autót, amelyben Jockót is magával vitte vadászni. Körtvélyesnél a kocsit megállította a gát tetején. Ő lement a puskájával az ártérre. Jockónak az autót kellett őriznie. A gyerek beült és piszkálni kezdte. Kioldotta a kéziféket, és a kocsni fokozódó sebességgel rohant a gátról lefelé. Egy természetes fűzfa állította meg és összetörte az elejét. Amikor az apja visszatért, éktelen haragra gerjedt, és egy jókora pofont adott Jockónak, amelyet ő haláláig emlegetett.

Az elemi iskola elvégzése után az apja úgy döntött, hogy Vásárhelyen nem adja fiát gimnáziumba, mert a családot mindenki ismeri és a gyerekkel kivételezhetnek. Már pedig úgy válhat igazán férfivá, ha „mögtanul a saját seggin sz...ni!” Így került Kisújszállásra, az ottani református gimnáziumba és kollégiumba. Itt is érettségizett. Utóbb már minden évben elment az osztálytalálkozókra. (1994-ben pedig az iskola képviselője jött el Jockó temetésére fejét hajtani.)

Az édesapjához egyébként nagyon ragaszkodott, akit a háború kitörése után elvittek a kárpáti harcokba. Élelmezési vezető volt. A kimaradt kenyeret a háborús katonai szabályzat szerint mindig meg kellett volna semmisíteni, hogy véletlenül se jusson a harcban velük szembenállók kezébe, de ő titokban szétosztotta a közeli falu „ellenségnek” számító lakosai között.

Egy csendes napon a hozzá beosztott segítő bajtársával vadászni indult a közeli erdőbe. A partizánok elfogták, és a kenyérosztást azzal hálálták meg, hogy tarkón lőtték őket. Jocó évtizedek múlva forgatni ment a sarkkörön túli tajgába. Itt a hazulról hozott barackpálinkával leitatták a szovjet kísérőjüket, és kitették a táskájával együtt egy fa alá hűsölni, hogy szabadon közlekedhessenek. A tajgából, ezer kilométereken át eljutott a faluig, ahol az apja szolgált. Itt még emlékeztek rá az öregek, de a sírját nem tudták megmutatni.

Nagy József a filmezést korán megismerte. Keresztapja: Lehotay Árpád volt a két világháború közötti magyar filmgyártás egyik úttörője és talán a legnagyobb rendezője. A „Tiszavirágzás” című film epizódjelenetét Mártélyon forgatták. A csendes nyári alkonyatban rémisztő vihart kellett támasztani a holtág vizén. Ehhez akkor még nem álltak rendelkezésükre megfelelő műszaki eszközök, de voltak lovak. A környező tanyákból állítólag négyszáz lovat szedtek össze és behajtották őket a vízbe. Lett akkora hullámvész, hogy dobálta a halászladikot. Jocó ekkor az öreg mester téréden ült és figyelt. Minden kép a fejében rögzült. A keresztapja révén bekerült a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskola Operatőri Karára, ahol kiváló eredménnyel tanult. Más kérdés, hogy Pesten a Filmgyárban előzőleg már több mindenben alkalmazták és megmászta a ranglétrát.

Az 1950-es évek elején szülővárosának akkori tanácselnöke levelet írt a főiskolára, hogy Jocót távolítsák el, mert a szocialista filmművészetben nem lehet megtúrni a kizsákmányoló vendéglős fiát. Tanárai megmentették, de később a Diáktanács elé kellett volna kiállnia, hogy nyíltan tagadja meg a szüleit és a származását. Ha ezt nem teszi, nem mehet államvizsgára. Jocó nem vált becstelenné. Diplomafilmjét a Balatonról forgatta. Az évfolyamból az övé lett a legjobb. Ennek köszönhette, hogy ismét az egész főiskolai kar kiállt érte és megszerezte az oklevelét. A hatalom ekkor másként állt bosszút. Jocó így beszélt erről:

- Még főiskolára jártam, amikor telefonált az egyik vásárhelyi szomszédunk, hogy anyám egy bőrönddel kint ül a bezárt, lépecsélt kisvendéglő előtt az árokparton. El köllene onnan vinni. Azonnal szöröztem egy autót és rohantam érte. Édesanyámat sírva találtam mög. Mögtudtam, hogy a vendéglőt, lakást elvették. Néhány órát adtak neki, hogy a saját holmijait ötven kilóig összecsomagolja, azután kilükték az utcára. Neköm albérleti szobám volt Pestön, ide vittem. Később sikerült egy kis lakásba mönnünk, itt élt haláláig. Én még kaptam hazulról néhány hivatalos fenyegető levelet. Kitiltottak Vásárhelyről. Ritkán, titokban, éjszakánként jöttem haza látogatóba. Ez így vót a nyolcvanas évekig. Közben az idős rokonok sorra elhaltak. Még él itthon néhány unokatestvéröm, de a közvetlen családtagok, így anyám is mán a temetőben hallgatják a lélokharangot.

Naplemente

Amikor a társadalmi körülmények lehetővé tették, szülővárosa azonnal kezét nyújtotta. A „Pro Urbe” kitüntetés egyszerre jelezte a bocsánatkérést és az elismerést. Ettől kezdve, ha hazajött, nem kellett többet szállodákba mennie, az önkormányzatnál mindig várta egy vendégszoba. Jocó nagyon jól érzékelte ezeket a gesztusokat. Mint országos rangú főoperatőr, e szűk kis hazában természetesen mindenfelé forgatott, de az utóbbi években már egyre inkább csak Vásárhelyben gondolkodott. 1994 évre annyi helyi filmforgatást tervezett, amelyet emberileg alig lehetett volna Pestről megvalósítani. Álmaiban ott élt az egész város és határa, keskeny, görbe utcácskákkal, vakközökkel, hatalmas tornyokkal, fehér tanyákkal, görcsös fűzfákkal..., és mindezt egyetlen nagy „filmben”, a lelkében látta együtt.

74. Józai Sándor ikonfestő műtermében (1993).

75. Jocó és Józai a forgatás előtt.

76. Két öröm, és emberöltő között: Jocó és kislánya.

**77. ...a Pro Urbe átvétele után a Phoenix Étteremben:
Szenti T., Szentiné T. Csilla, Pártay Lilla és Jocó.**

78. Utolsó közös útjukon Lillával 1993-ban, Izraelben.

79. A „Fehérgárdisták” forgatásán 1994 elején: Jocó és Nagy Ferenc.

80. Forgatás közben Nagy Ferencnél.

81. Juhász Imre az interjú előtt.

82. Jocó megbeszéli a jelenetet Csáki Lászlóval.

**83. Feledy beszélget id. Csáky Kálmánnéval.
(Középen Szentí T., balra Tóthné Cs. Mária).**

84. Feledy interjút készít Rostás Jánossal Székkutason.

**85. Útjelző kereszt Jocó filmjén két község (Mártély és Mindszent);
valamint élet és halál határán.**

86. Nagy József koporsója a sír szélén.

87. Kopjafás sírja a Kincses temetőben.

88. Emlékhelye a mártélyi Tisza-gáthoz vezető dűlőútnál.

Volt egy nagyon kedves dűlőútja, amely több közösen forgatott filmünkben is megjelent. Mártély felé, ahogy elhagyjuk a körtöltést, a nagy kanyar előtt, az egykori „szamaras tanya” előtt földes út vezet a Tiszagátig. (Ezt a helyet ma kopjafa jelzi.) kezdetben végigjártuk vele a dűlőket és alkonyi hangulatot kerestünk, de a lebukó napnak a fák, tornyok minduntalan „útját állták”. Ez az egyetlen határrész volt, ahol a nap méltósággal ül a látóhatáron. Előbb pillanatra megnyugszik egy kis tanya kútágasán, a tetőn, majd az épületek mögül előtűnve elmerül az éjben.

Nem tudom, hányszor láttuk együtt ezt a képet, de hiszem, hogy az alkonyatról már minden lehetséges formában elkészültek a felvételek, amelyek a filmjeihez kellettek, mégis újra és újra kijöttünk ide. Szemben álltunk a lenyugvó nappal. Ahogy közeledett a látóhatárhoz, egyre nőtt és mind vörösebben izzott. A csipőssé váló alkonyati fuvallatban Jocó bekapcsolta a kamerát. Halk surrogás jelezte, hogy a filmszalag fut benne.

Álltunk a félhomályban, amely lassan megsűrűlt és ráncaival megöregedett. A nap már lebukott, csak néhány utolsó sugara derengett még a nyugati égen. A celluloid szalag is régen kifutott a kamerából, de Jocó nem mondta, hogy „- Pakk!” - itt a forgatás vége. Görnyedt a fölvevőgépe mögött, és a lencsén át nézte a semmibe elmerülő, fölséges tájat. Először 1992-ben fedezte föl, amikor a „Megújuló tanyavilág?” című filmünket forgattuk. Kerestük a határban az újonnan épülő tanyákat és most induló gazdaságokat. Amikor megtalálta ezt a mártélyi dűlőutat, Feledy Pétert és Nagy György János akkori egyik alpolgármesterünket kis autójával felpakolta egy jókora vontatótalpra és onnan filmezte, majd letetette a kocsit és poroszkálását sötétedésig filmezte a dűlőn. Ide jártunk később is vadvirágokat, szikfoltot és poros utat fölvenni, mert itt gyönyörködött a lelke igazán.

Ment megszállottan, cipelte a hátán az irdatlan nagy masináját, hogy a szülőföld minden rezdületét megörökítse. Együtt élt ezzel a termő humusszal. Szakadó esőben, tűző napfényözönben és sáros, vagy jeges utakon járt rendületlenül. Ő a mozgókép vásárhelyi Plohn Mestere volt.

Az emberszeretete is legendás. Számon sem lehet tartani, hányan kértek tőle kölcsönöket, mint ahogy ezt ő sem tartotta számon. Egyesek megfélemedtek arról, hogy visszaadják neki. Nem is kérte tőlük soha. Közvetlen munkatársai, akik tizedannyit kerestek, mint ő, gyakran kerültek szorult helyzetben, amikor a kölcsön a szó szoros értelmében kenyérre kellett. Miután fizetéskor vitték Jocónak, fölháborodott, hogy a segítségét miért nem akarják elfogadni. Gyakran azt mondta: „- Të mán ezért mögdógoztál neköm.”

Az utóbbi években leggyakrabban Papp Ferenc volt a segédoperatőre. Fiatal, szolgálatkész ember, aki Jocót mesterének vallotta. Nagy József munkaközben szüntelenül oktatta és korholta. A kívülálló nem tudhatta, milyen „vén, zsémbes, kiállhatatlan” ez a főnök, aki „agyonszekírozza” a beosztottját. Többen meg is jegyezték: „szegény Feri, hogy bírja ezt a szekatúrát?”

Jocó mindig hajnalban kelő ember volt. Papp Feri még pihent, amikor a főnöke kiosont mellőle és mire fölkelt, ott volt előtte az asztal megterítve finom reggelivel. Sohasem hagyta, hogy Feri ezt viszonozza. Jocó mindig, mindenkivel az utolsó fillérijéig gavallér volt. Amikor valamelyik vendéglő előtt kikecmeregtünk a kocsijából, ő már megelőzött bennünket. Ott állt a pult előtt és rendelt. Ismerte mindenkinek az igényét, és tudta, hogy ki mit iszik. Hányszor járt úgy, hogy a forgatás végére elfogyott a pénze. Ilyenkor csöndben félrehúzott és csak annyit kért kölcsön, hogy egy tankolással visszajusson Pestre. Két nap múlva hozta a postás a pénzt.

Kevés hasonlóan meleg lelkű embert ismertem. Az igazságérzete, a hazaszeretete és népe iránti elkötelezettsége példaszzerű volt. Ha Bibó Lajos ismerhette volna, bizonyosan őt is úgy jellemzi, hogy az „Utolsó Bölény”. Kivesző embertípus volt. Közöttünk nem maradt egyetlen egy sem, aki pótolhatná. Ő mindig az az ember maradt, aki a legnehezebb harang kötelébe kapaszkodott, hogy másokért kondítsa. Jocó, kérlek engedd meg, hogy ez egyszer a harang érted szóljon!

A túlparton várlak

Talán százötven tévéjátékot és hatszáz kisfilmet készített. A fősorolás nem teljes. (Néhány félbemaradt alkotását munkatársai esetleg még befejezhetik.) Emlékszem, épp az utolsó, befejezetlen filmjének, a „Fehérgárdisták”-nak egyik riportja készült. A vallomástevő teljes átéléssel beszélt. Egyszerre csak Jocó megszakította a szóárt és a kameramannal az arcot megvilágító fényszóró egyik terelő lemezén valamicskét záratott. Feledy Péterrel még bosszankodtunk is, hogy éppen most lép közben, amikor „szárnyal a dal”. Nem szólt semmit. Később megjegyezte, hogy:

- Nem vöttétök észre, mint változott komorrá a mondanivalója. A hangulatot a fénynek is követni köll. Ezt a néző nem vöszí észre, de átéli és őt is szabályozza.

Így élte bele magát minden forgatásba. Érezte a lélek rezdületét, olyan finom megnyilvánulásokban, amelyeket csak kevesen tudtak követni. Azt sem érzékeltük igazán, hogy a benne őrlő kór hogyan pusztít. Azt tudtuk, hogy sok tévés társához hasonlóan, ő is szenvedett a kezdeti kamerák erős elektromágneses kisugárzásától, és agyműtétje óta megannyi gyógyszerrel él, de álmunkban sem fordult meg, hogy közel a vég.

1994-ben éppen Feledy Péterrel és másokkal ünnepelte a neve napját a tévében, amikor beteg lett. Még haza tudott menni, de a kór rátört és nem engedte el többé. Mire a felesége megérkezett, már eszméletlenül és bénán feküdt. A kórházban őszintén megmondták: roncsoló agyvérzés és embólia. Nincs menekvés. Következett a hatvanhetedik születésnapja. Keményen küzdött a szervezete a halállal, de csak néhány órával élte túl az évfordulót. Mindez hihetetlen volt, mert annyira érthetetlennek tűnt, hogy ezt ép ésszel nem tudtuk magunkban föloldani. Az életből való távozás ma sem ismert, és mindig marad vele misztérium, még akkor is, ha már többet tudunk róla.

Jocóban Isten és természet találkozott. A budai mészkőbe maga vájt helyet hajlékának, majd az udvart teleültette fával és virággal. Az épületben a magas hall mediterrán pátióvá változott. Egy volt a virágaival, és mára végleg eggyé vált velük. Lilla szólt hozzá halála után:

- Elmentél a virágaiddal. Kimegyek utánad a kertbe, amely a Te kezed műve. Simogatom a fák törzsét, amelyeket egykor vesszőként ültettél el és ma óriások. Csókolom a virágokat, amelyek kezed nyomán nőttek ki. Te is ott vagy közöttük. A sírod sem szabad lefedni. Rózsák fogják borítani. Tövises, szúrós virágok, amilyen az életed volt, de amelyek fésző bimbóikban a legszebbek.

A temetés napján, a szertartás előtt, amikor még a gyászoló közönség előtt zárva volt a ravatalozó, egyedül mentem be hozzá. Ott feküdt tehetetlenül és szólni akart, de a halálos csóktól zárva, nem mozdult többé az ajka. Csak a szeméből csurgott a könnye. Sírt, hogy búcsú nélkül távozott.

Korábban többször is mondogatta nekem, hogy kedves kis kameráját, „- a »Ketyerét« temesétök velem.” A svájci Ketyere megmaradt az utókornak, de Lilla a teste köré kertjéből hozott szirmokból készített puha ágyat és a koporsóra a behantolás előtt virágokból hullt szőnyeg.

- Barátom, hallasz engem? Várlak a túlparton, ahol talán örök idők óta magam is állok, hogy az élőket fogadjam. Mert a holtak mindig az innenső partról indulnak, de Te nem tartozol közéjük; meglátod, ide érkezel hamarosan, mert itt csak az élők laknak!

Hatalmas virágos kertbe léphetsz és megkapod égi kamerádat, amellyel örök filmedet készítheted. Nem kell harcolnod pénzért, masináért, tekercsért, mert ebből a gépből ki nem fogyhat a film. Itt komponálnak már mind a zenészek is: Bach, Mozart, Beethoven, Bartók és

Kodály. Tudod, mi mindent alkottak már azóta? Csak választanod kell, melyik dallam illik leginkább ahhoz a filmhez, amelyet ezen a tájon örökítesz meg.

Amikor temettünk, nagyszombat volt, 1994. április 2-án, délután. A gyászbeszéd után a sírhantra kerültek a koszorúk, és virágok borították el a fejfád. A gyászolók tömege lassan oszladozott. Néhányan, régi barátok, még ott merengtünk melletted.

Távol, a városban megszólaltak a harangok. Egy-egy kondulás foszlányát ide is elhozta a csípős tavaszi szél. Körmenetre hívogattak. Hozták az Újszövetség reményét és hitét; zúgták az utolsó, fontos üzenetet feléd:

Feltámadunk!

FÜGGELÉK

(Az *irodalmi életrajzot* a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár felkérésére, a megmaradt dokumentumokból és a „Jocó, szólnak a harangok!” c. írásomból állítottam össze. Ennek tudható be, hogy ez az életrajz a fentebbi munkám több részletét is megismétli. Azért közlöm itt mégis, mert ugyanakkor a memoárból az életrajzi dokumentumok viszont hiányoznak.)

NAGY JÓZSEF operatőr (1927-1994)

Hódmezővásárhelyen, 1927. márc. 20-án a Szent László u. 4/a számú házban született. Apai nagyapja, édesapja közismert vendéglősök voltak. Nagyapjának a Teleki-Rákóczi utca sarkán (Később a HÓDIKÖT kultúrháza), majd a Könyves-Fácán (ma József A.) u. sarkán volt előbb kis mézárszéke, majd vendéglője. Apjának, Nagy Imrének a mai Tánicsics utcában a Kis Szarvas Vendéglő (jelenleg Halászcserda) volt a tulajdonában. Az apa vadászott, és az általa elejtett szarvas agancsa volt a vendéglő cégére. Szőke Idával kötött házasságából született egyetlen, József nevű fia, akit igen keményen nevelt, és a vadászatokon apja mellett volt hajtó, munyanpara. (Elsősorban Körtevényesben és Mártély környékén vadásztak.) Nagy József természetszeretete ekkor olyan mélyen kialakult, hogy ez idős korában sem hagyta el, csak a fegyvert váltotta fel kamerára.

Az elemi iskolát Vásárhelyen végezte, de apja abból a megokolásból, hogy a családot mindenki jól ismerte, és fiával véletlenül se kivételezzenek, őt a kisújszállási gimnáziumba adta, ahol kollégiumban élt. (Ma: Móricz Zsigmond Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola.) 1944-ben mint levettét a Dunántúlra vitték, ahol szovjet fogságba került. Hat hónapi gyötrődés után kiszabadult, és 1945-től folytatta a gimnáziumot Kisújszálláson. Itt érettségizett.

Nagy József személyiségének kifejlődésére nagy hatással volt édesapja szigorú, de jóságos jelleme. Az apa az élet nehézségeitől sohasem védte fiát, ennek volt köszönhető, hogy a számára legnehezebb években is önállóan megállta a helyét. Apját 1943-ban elveszítette. Nagy Imre mint hadtáparancsnok a szovjet fronton egy kis faluban táborozott. Mint azt fia elmondta, a teljesen kiehézett ruszinoknak mindig szétosztotta a saját katonáitól megmaradt élelmiszert. „Hálából”, amikor beosztott katonájával kiment a közeli erdőbe vadászni, a partizánok mindkettőjüket lelőtték és úgy elásták, hogy sírjuk sohasem került elő.

Nagy József korán megismerkedett a fotó- és filmművészettel. Apja a kirándulásaikon fia nyakába akasztotta a fényképezőgépet, és a gyermeknek önállóan kellett a vadászatokat megörökíteni. „Tizenkét éves koromban kaptam apámtól egy Leicát[...] Én ugyanis klasszikus fényképész vagyok. Ezt a világot szeretem, ezen nőttem fel”¹ - vallotta.

Az első filmezési élményéről így nyilatkozott:

„Hódmezővásárhelyen születtem, s egészen kis gyerek voltam, amikor ott forgatták [Mártélyon] Lehotay Árpáddal a főszerepben a »Tiszavirágzás« című filmet. Naphosszat ott csodáltam a forgatást... Amikor a víznek hullámoznia kellett, négyszáz lovat tereltek be a Tiszába, azok »mozgatták«[...]”² (A lovakat a környező mártélyi tanyai gazdáktól vették időszakosan bérbe.) Mint diák, már 1943-ban kapcsolatba került a filmezéssel.

¹ TV Könyv 1987. „A magyar iskola.” (Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.) (Lapszámjelölés nélkül!)

² U.o.

1946-ban a Gertler-féle filmiskola operatőri szakán tanult, illetve „Érettségi után a Hunniában lettem gyakornok, húsz pengő heti fizetésért, Radványi Géza mellett. Később ő is vett föl a főiskolára[...]"³ 1947-1953-ban végezte el a Színház és Filmművészeti Főiskola Filmoperatőri Főtanszakát. 1953. júl. 18-án államvizsgázott, mint filmoperatőr. 1949-től a Filmművész Szövetség tagja.

Közben rettenetes éveket élt át. 1950-ben özvegy édesanyját és vele őt is „osztályidegen, népnúzóknak” bélyegezték. Az akkori vásárhelyi polgármester hivatalos levelet írt a főiskolára, hogy ezt a „burzsoá elemet” rúgják ki. A városból kitiltották. Még az 1980-as évek elején is éjszaka, titokban járt haza itthon maradt rokonait meglátogatni. 1950-ben a vendéglőjüket államosították. Édesanyjának csak két bőröndnyi saját holmit volt szabad kihoznia, és azzal megszegyenítésül kiültették a vendéglő elé az árokpartra. Már esteledett, amikor valamelyik szomszéd telefonálni mert a fiának Pestre, hogy azonnal jöjjön az édesanyjáért. Nagy József akkor éjszaka menekítette ki anyját a városból, és szállásolta el szűkös albérleti diákszobájában. Kevéske ösztöndíjából éltek.

1952-ben került a Budapest Filmstúdióba. „[...] voltam felvételvezető, laborgyakornok, samesz. Hildebrand István mellett dolgoztam. Eiben István, Makkay Árpád, Hegyi Barna, Pásztor János látásmódján nevelkedtem. Illés Györggyel együtt voltunk segédoperatőrök.

Akkoriban is híres volt a »magyar iskola«. Olaszországban, Svédországban a nagy operatőregyéniségek saját kis epigonjaikat nevelték ki; nálunk Hegyi Barnabás az önálló látásmódot, a személyes képi világ kialakítását szorgalmazta és segítette.”⁴

1952-től 1957-ig a Híradó és Dokumentum Filmgyárban dolgozott Czigány Tamással. Kezdetben híradókat, ismeretterjesztő és dokumentumfilmeket készített. Így nyilatkozott pályájának kezdő éveiről: „Első munkám egy dokumentumfilm volt a Gobbi Hilda alapította színészotthonról[...] Jancsó Miklóssal is többször forgattam.

Mi voltunk a fenegyerekek korosztálya. Rárúgtuk az öregekre az ajtót. Most meg ránk rúgják a fiatalok[...]

Szerencsére nehéz természetű ember vagyok, meg nehezen kezelhető. Sokszor rúgtam fel kapcsolatokat, azért mert nem értettem egyet azzal a módszerrel, ahogy a rendezők az operatőrökkel bántak[...]

Borsózik a hátam, ha rendezőkém felszólít, hogy »Jocókám, csináljunk valami modernet«. (No, nem a modernségtől, hanem az öncélúságtól.)”⁵

1952-ben kötötte első házasságát. 1953-ban született meg Judit nevű leánya. 1964-ben elváltak. A honvédségnél alhadnagyi rendfokozatot szerzett.

1957 januárjában került a Magyar Televízióhoz operatőrnek, majd hamarosan vezető, főoperatőr lett. Ezekről így emlékezett vissza:

„[...]Benke Valéria hívatott fel a Parlamentbe. Az akkor még születőben lévő televízió megkapta az első PYE közvetítőkocsit. Azt mondta: mozgékony embernek ismer, vállaljam el, hogy átjövök a televízióhoz. Mestyán Tiborral együtt jöttünk át, előttünk Mezei István, Varga Vilmos érkezett. Minden elsőt mi csináltunk. Az első helyszíni közvetítést, az első színest, az első tévéjátékot, élőben, azután az első rögzítettet: Stefan Zweig Sakknovelláját, Major Tamással. A mai »nagy rendezők« akkor még sameszok, felvételvezetők voltak. Esetleg

³ U.o.

⁴ U.o.

⁵ U.o.

asszisztensek vagy főiskoláról éppen kikerültek. Nagy felelősség volt rajtunk, hiszen a rendezők többsége a rádiótól, a színháztól jött, a képi megvalósítást teljesen ránk bízva. Hőskor volt a javából.”⁶

Az „osztályidegenség” olyan erősen tartotta magát, hogy bár korábban is szükség lett volna rá, csak 1958-ban engedték először külföldre forgatni: NDK, Csehszlovákia, Lengyelország, Szovjetunió következtek. 1965-től törzsgárdatag, és ekkor már Nyugatra is mehetett: Belgiumba. 1970-ben Olaszországba és Algérba. Chrudinák Alajossal és Halász Miklós operatőrrel a Polisszarió frontvonalából hoztak híradást. Számtalan esetben volt életveszélyben. Az embertelen, járványos körülményeket csak erős fizikumával és lelki erejével élte túl, míg operatőrtársa az elkapott trópusi fertőző betegségben fiatalon elhunyt. 1971-ben Ausztriában, NSZK-ban és Angliában forgat, majd Svédország, Dánia, Hollandia és újra Anglia következett. 1974-ben Romániában dolgozott. Járt Amerikában és Ausztráliában.

1970. dec. 31-én újra nősült. Feleségül vette Pártay Lillát, a Magyar Operaház szólótáncosát, a későbbi Kossuth-díjas balettmestert és koreográfust, akivel haláláig meghitt, boldog életet élt a budai Naphegyen épített villájában. 1987. márc. 4-én tagja lett a Magyar Madártani Egyesületnek. 1990. szept. 3-án a Magyar Turista Egyesületnek, 1993. ápr. 13-án pedig a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesületnek. Ebből is kiviláglik, hogy mindig előnybe részesítette a külső helyszíneket, a természetben való forgatást. Szerette a pálinkát és a bort, mert természetes italok voltak, s ha pancsokkal kínálták, mint szakértő, régi vendéglős sarj, ezeket keményen elutasította.

„Én csak a forgatáson, a »placcon«, a küzdőtéren érzem igazán jól magam. Az operatőrök azért olyan fenegyerekek, mert manuális mesterséggel, reális eszközökkel dolgoznak. A film megszületésekor nem művészet ám, hanem kalapács, szög, nyál a krétán, amivel felírják a csapószámot. Szerencsés vagyok, mert azt csinálhattam, amit szerettem. Ugyanígy csinálnám, ha még egyszer kezdeném”⁷ - nyilatkozta.

A televízióban reklámfilmeket, szignálokat, kisfilmeket, tévéjátékokat, több részes filmeket készít és helyszíni közvetítéseket végez. Az „Ablak” c. közszolgálati műsor szignálját elkészíti, hozzá a terveit 1981. dec. 13-án adja be. A műsor ma is ugyanezzel a szignállal látható a MTV 1 péntek délutáni műsorán. Az „Álljunk meg egy szóra!” c. nyelvművelő tévésorozat tucatnyi részének is ő volt az operatőrje.

A következő rendezők filmjeiben ő volt az operatőr: Basilidesz Ábris, Jancsó Miklós, Czigány Tamás, Takács György, Rodriguez Endre, Keleti Márton, Várkonyi Zoltán, Hintsch György, Horváth Ádám, Hajdúfy Miklós, Sík Ferenc, Deák István, Bácskay Lauró István és Ádám Ottó. Mintegy 160 tévé-játékfilm, 600 portré-, dokumentum- és kulturális film készült, de az összes kisebb-nagyobb filmjeinek száma megközelíti az 1500-at. Az élő közvetítések, művelődési és politikai adások száma pedig mintegy 5000!

Az említett rendezők által készített, és Nagy Józsefnek, mint a filmek operatőrijének kedves alkotások közül, egyik önéletrajzában (időrendi sorrend és műfaji megjelölés nélkül⁸) ezeket emelte ki:

⁶ U.o.

⁷ U.o.

⁸ Az MTV-től megkaptuk azoknak a tévés alkotásoknak a címjegyzékét, amelyekben Nagy József volt az operatőr. Ez a felsorolás nem tartalmazza valamennyi művet, csak a fennmaradtakat, s ezeknek sincs műfaji megjelölése, illetve időbeli sorrendisége, (Ezek a főlétélek egyébként is csak egy teljes életművet feldolgozó tanulmányban indokoltak.)

**„Sakknovella,
Én Strasznov Ignác,
Bözi és a többiek.
Papucs,
Távolsági történet,
Tizennégy vértanú,
Eklézsia megkövetése,
Széchenyi meggyilkoltatása,
György barát,
Lámpás,
A Rókus templom harangjai,
Párbaj,
Fegyverletétel,
A szürke eminenciás,
Élő Klára,
Síríg tartó barátság,
Fából faragott királyfi,
Anyám könnyű álmot ígér.”**

További jelentős filmjei közül csak a legfontosabbakat említjük:

**„A bálványosi csata,
Koldúsdiák,
Benzur utca,
Ha az igazságra esküdtél I-II. rész,
Eltüsszentett birodalom,
Osztrigás Mici,
Közjáték Vichyben,
A ló is ember,
Égető Eszter” stb.**

Közvetlenül a nyugdíjaztatása előtt, magának is, mint alkotói csúcsának koronáját, Németh László Hódmezővásárhelyen játszódó regényének, az Égető Eszternek a megfilmesítését szánta. A 6 részes tévéfilmet Hintsch György rendezte. Nagy József kiváló főszereplő jelöltekről készített próbafelvételeket, de ezeket a rendező sorra elutasította, és helyettük egy olyan orosz színésznőt hozatott, aki semmiképpen sem illett a vásárhelyi témájú környezetbe.

Nagy József ebbe szinte belebetegedett. Munka közben odáig fajult veszekedésük a rendezővel, hogy 1986. szeptemberében Lénárt Istvánhoz, a MTV Művészeti Tervező és Kivitelező Főosztálya vezetőjéhez hivatalos levelet írt, hogy mentse föl őt az Égető Eszter c. film további forgatása alól. Végül is kényszeredetten, de együtt fejezték be a filmet. Nagy József jóslata bevált. A filmet sem a közönség, sem a szakma nem fogadta lelkesedéssel.

Elismerései, díjazásai.

Az 1960-as években Cannes-ban megrendezett tévé-filmfesztiválokon több Arany Nimfa díjat, külön *operatőri díjat* és *nagydíjat* kapott.

1971-től a Veszprémben megrendezett Televíziós Filmfesztiválokon több *nyertes film operatőre* volt.

A Magyar Televízió elnökségének un. **Nívódíjai:**

1977. márc. A „Nemzetközi Stúdió” c. műsoráért.

1982. nov. A „25 éves a Televízió” c. műsoráért.

1980. jún. 20. „Párbaj” c. filméért.

1981. dec. A „Közjáték Vichyben” c. filméért.

Az 1967. évben készült tévé-reklámfilmek legjobb operatőri munkájára, a „Caola desodor” c. filméért 1968. ápr. 30-án a Magyar Hírdető **Nívódíját** kapta.

1985. máj. 8. Tamás György főszerkesztő *levélben gratulál* neki az „Orion anyagokért”, amelyek az első alkalommal készített videófilmek voltak a Hargita Stúdióban.

1987. jún. 1-5 között Várnában megrendezett nemzetközi filmfesztiválon un. **„Tiszteletdiplomát”** kapott a HUNGEXPO-ról készült filméért.

1980. ápr. 2. **Balázs Béla díjban** részesült.

1990-ben Budapesten, a TELEFAKTUM Tévéfilm Fesztiválon a vásárhelyi Cs. Szűcs Imréről készített portréfilméért Feledy Péterrel, Szentí Tiborral együtt a **MOVI díj**át kapta.

1992. márc. 15. Megkapta szülővárosa **Pro Urbe** kitüntetését.

1993. jún. 26. „**Elismerő oklevél** Nagy József iskolánk öregdiákjának kiemelkedő tudományos, illetve társadalmi tevékenysége, az iskolához való ragaszkodása elismeréseként a Móricz Zsigmond Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola *címere emléklakettet* adományozzuk. Kisújszállás.”

Az 1970-es évek közepéig a „Fából faragott királyfi” c. balettfilmükért Horváth Ádám rendezővel együtt *19 díjat kapott*.

Mint operatőr-rendezőnek a miskolci, az oberhauseni, a berlini, a moszkvai, ill. a lausanni nemzetközi Dokumentum és Kisfilm Fesztiválokön több dokumentumfilmje *díjat nyert*.

1987. ápr. 30-án Horváth Lóránt írja neki: „Igazán köszönjük és hálásak vagyunk, hogy leraktátok a szakma alapköveit és nagyban hozzájárultatok a »MA« televíziózásához.” Egy év múlva, 1988-ban nyugdíjazták, de szerződéssel még tovább dolgozott. A nyugdíjazásához 28 évet és 356 nap szolgálati időt tudott kimutatni.

A magyar kultúra közelmúltbeli megbecsülésének szégyeneként (amely helyzet máig sem változott) álljon itt, hogy a XX. század egyik jelentékeny filmoperatőr egyéniségének napi megélhetése miként volt biztosítva: a nyugdíjazása előtt, 1985. jan. 1-től emelik a bérét, és ekkor 7.800 Ft-ot kap a MTV-től, mint „havi személyi alapbért”. Azért az „Égető Eszter” c. tévé-filmsorozatért, amelyet több, mint egy évig készítettek, és amely idegileg megviselte, 179.200 Ft. bruttó összeget kapott. Ezen kívül ún. operatőri előkészítő munkálatokért, saját járművével, saját filmanyaggal és kamerával dolgozva, dokumentum fotókat készítve, még külön bruttó 8.000 Ft-ot. Nem véletlen, hogy budai házáat a szó szoros értelmében a két kezével építette, csákánnyal vájva ki a megfelelő területet a sziklából, a törmeléket eltalicskázva.

Nyugdíjaztatása után elsőnek szülővárosát szemelte ki további filmjeinek színhelyéül. Azt a várost, amely évtizedekkel azelőtt megalázta, kisémmizte, falai közül kitiltotta. Mégis úgy érezte, törleszteni valója van az itt élő szorgos, becsületes emberek iránt, és szolgálni akarta őket. A mind inkább dráguló 1990-es években saját járművén, operatőri felszerelésével, filmjével, majd videójával járta a várost és határát. Egymás után születtek megrázó, feledhetetlen *dokumentumfilmjei*, amelyek mindig többet nyújtottak a műfaji meghatározásban elvárható nívónál. Ezekbe a filmekbe óriási tapasztalatával nem egyszer a játékfilm értékeiből is elemeket vitt át. Melyek voltak ezek?

1989. márc. 15. a Sóshalmi Olvasóköriben,

Gregus Imre (portré Gregus Máté még élő unokájáról),

Tanító házaspár (a sóshalmi Kenéz Sándorékról),

A két testvér (a sóshalmi Molnár Ernőről és Lajosról),

Beszélgetés Szűcs Imrével (Cs. Szűcs Imre parasztverselőről készített portréfilmje),

A vőfély (Szenti András vőfélykedése),

Fegyvertelenül (a vásárhelyi leventék kálváriája),

Fagy pusztított (kulákperek Vásárhelyen),

Hegyi Flórián fafaragó portréja,

A legvásárhelyibb vásárhelyi (portréfilm Szent Tiborról),

A nándorfehérvári csata harangja Vásárhelyen,

A kovács (Szilágyi István sóshalmi kovácsmester portréja),

Megújuló tanyavilág? (Visszakapják-e az egykori gazdák a földjüket, és építenek-e rá tanyákat Vásárhelyen, a rendszerváltás után?),

Régi Gazda - új gazda (Nagy György István és János bemutatása),

A tanya,

A föld, (irodalmi ihletésű kisfilmek a parasztságunk két lételeleméről),

Az ikonfestő (Jószai Sándor portréja),

Ükunokák (a 48-as Plohn honvédportrékon ábrázoltak még élő leszármazottai beszélnek őseikről).

Mindig magamnak festettem. (Németh József festőművész portréja).

Lámpás a pusztában (a Sóshalmi Olvasókor erdélyi vendégeket fogad),

Az 1993-as **Országos Juhászverseny Vásárhelyen,**

Aratóünnep 1993-ban Mártélyon,

Már halála után készült el és mutatta be a tévé a

Fehérgárdisták (I-II rész) filmjét.

Több filmet leforgatott, de halála miatt munkatársai már nem fejezték be: Szalay Ferenc, Fejér Csaba, Fodor József festőművész és dr. Rapcsák András polgármester portréfilmjét, valamint Cs. Szűcs Imre dinnyeverseit és istenes verseit.

Amikor az „Ükunokák” c. filmjének bemutatását a tévé déli, ill. kora délutáni rossz időpontra tűzte, az éppen következő neve napján, amelyet a MTV Szabadság téri székházában együtt ünnepelt szűk stábjával, előbb otthon a feleségének, majd munkahelyén Feledy Péter szerkesztő-riporter kedves kollégájának panaszolta, hogy „engem leírtak”.

Mély bánatát az alkohol sem tudta feledtetni. Hazatérve lefeküdt és felesége már bénult, haldokló állapotba találta. Azonnal a SOTE Oktató Kórház neurológia osztályára, a Kútvölgyi útra vitte, ahol kezelő orvosa, az alapos vizsgálatok után közölte, hogy menthetetlen. Az erős szervezete még napokig küzdött az életért, de 1994. márc. 21-én, 16 óra 45 perckor meghalt.

Korai halálához hozzájárult, hogy kezdetben, főleg a helyszíni közvetítéseknél alkalmazott nagy kameráknak erős elektromágneses kisugárzása volt. Nem véletlen, hogy korábban különböző daganatos betegségekben, főleg agyrakban nem egy értékes tévés szakember meghalt. Nagy József megúsza egy kisebb operációval, és ezt követő állandó gyógyszeres kezeléssel.

1994 húsvét szombatján temették. Felesége döntése értelmében visszahozta abba a szülőföldbe, amelyből egykor vétetett, és ahová élete utolsó éveiben mind inkább visszakíváncozott. A

városi önkormányzat a Kincses temetőben dízsírhelyet adományozott neki. Özvegye, Pártay Lilla hihetetlen lelki erővel és megható szavakkal, míg a MTV akkori elnöke, az egykori munkatárs, Horváth Ádám főrendező hivatalosan búcsúzott tőle.

Síremlékének (Nagy István mártélyi fafaragó népi-iparművész készítette), és mártélyi úti emlékhelyének (az emlékoszlop vitéz Hegyi Flórián vásárhelyi fafaragó, népi-iparművész, a tér kialakítása pedig a városi önkormányzat főkertészének, Kádár Gyöngyinek a munkája) 1994. nov. 5-én, 11 órakor volt az avatása. A megemlékező- és avató beszédet a sírnál dr. Osváth László, a Magyar Rádió munkatársa, a gyermekkortól a halálig tartó barát, az emlékoszlopnál pedig dr. Rapcsák András, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város polgármestere tartotta.⁹

Nagy József a mozgókép vásárhelyi Plohn Józsefe volt. Akár század eleji fényképész elődje, ő is viszontagságos körülmények között, utóbb sokszor már egyedül, esőben, hóban vállán cipelte hatalmas filmes kameráját, hogy megörökítse a szülőföld gyorsan elmúló, szinte csak az ő lelkében élő egykori emlékeit.

Nagy Józsefet a vásárhelyi nép úgy szerette, hogy sírján ma is mindig friss virágok díszlenek.

Hódmezővásárhely, 1997. jan. 8.

⁹ Összeállításunkhoz fölhasználtuk még: Szentí T.: „Jocó, szólnak a harangok!” (30 részes visszaemlékezést) Délvilág, 1994. máj. 21 (pünkösöd) - dec. 6. (Mikulás) között megjelent írásunkat, valamint Nagy József két önéletrajzát, és az őt érintő, ill. a róla szóló hivatalos dokumentumokat.

